

A puritanizmus hatása az Amerikai Forradalomra – különös tekintettel Új-Anglia kolóniára

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében a
Történelemtudományok tudományágban

Írta: *Szabó János okleveles történelem szakos bölcsész és tanár*

Készült a Debreceni Egyetem *Történelem és Néprajz Doktori Iskolája*
(*Történelem* doktori programja keretében)

Témavezető: *Dr. Lévai Csaba* (olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 2016.

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

A nyilvános vita időpontja: 2016.

NYILATKOZAT

„Én Szabó János teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.”

Debrecen, 2016.

.....
Szabó János

Tartalomjegyzék

Bevezetés	5
A témaválasztás aktualitása: Napjaink vitája a „keresztény Amerikáról”	7
Historiográfiai áttekintés.....	21
1.1 A korai történetírással foglalkozók és a korai történészek – A 18-19. század fordulója	21
1.2 A romantikus-nacionalista iskola történetírói álláspontja és a korszak legjelentősebb eseményei	28
1.3 A „tudományos” történészek álláspontja és korszakuk legjelentősebb vallási eseményei	38
1.4. A progresszívista iskola megközelítésmódja	42
1.5. A konszenzus-iskola történetírás felfogása és korszaka	53
1.6. A 20. század második felének történetírói álláspontja.....	57
Az angol puritanizmus	65
2.1. A puritanizmus kialakulása felé vezető út kezdete.....	65
2.1.1. A reformáció kora.....	70
2.1.2. Az angol reformáció	72
2.1.3. Az új egyház kialakulása	73
2.2. A puritánok világlképe és a bibliai apokalitikus jövendölések.....	85
2.2.1. A Jelenések könyve és szerepe a puritánok írásmagyarázatában	88
2.3. A puritánok gondolkodásmódja	95
2.3.1. A millennializmus puritán értelmezése	95
2.3.2. A szövetségi teológia és választott nép tanításának puritán megközelítési módja.....	102
2.4. A puritánok korai küzdelme a hatalomért Angliában.....	106
2.5. I. Jakab uralkodása (1603-1625).....	108
2.6. A puritán misszió Új-Angliában	111
A változások kora Új-Angliában.....	114
3.1. Puritánok az Újvilágban.....	114
3.2. A második és az azt követő generációk kora	123

Az Amerikai Forradalom előszobája – A Nagy Ébredési Mozgalom Új-Angliában.....	133
4.1. A mozgalom európai gyökerei.....	135
4.2. Új-Anglia helyzete az Ébredési Mozgalom kezdetén.....	140
4.3. Az Ébredési Mozgalom menete Új-Angliában	149
4.4. Az Ébredési Mozgalom következményei Új-Angliában	160
Egy új nemzet születése	171
5.1. A francia-indián háború és következményei	171
5.2. A polgári millennializmus születése és jellemzői	175
5.3. A forradalom és egy új nemzet kialakulásának értelmezése Új-Angliában	181
Az amerikai forradalom vezetőinek eszmeisége és a vallás	186
6.1. Teista vagy racionalista?.....	186
6.2. Teista és racionalista	190
6.3. Teista és racionalista gondolkodásmód az Alapítóknál	193
Összegzés	196
Felhasznált irodalom	201
Könyvek és monográfiák	201
Kommentárok.....	208
Cikkek, tanulmányok	208
Források, korabeli ígehirdetések	209
Online dokumentumok	211
Összefoglalók	213

Bevezetés

Kutatásom alapvető témája, hogy milyen volt az Újvilágba érkezett puritánok világképe, ideológiája, gondolkodásmódja és eszmeisége? Mindez megjelenik-e az amerikai forradalomban, hatással volt-e rá, és ha igen akkor milyen módon?

Így vizsgálom a puritánok történelemszemléletét különösen abból az aspektusból, hogy az amerikai puritánok leszármazottjai hogyan látták az amerikai forradalom és az Amerikai Egyesült Államok létrejöttének történelmi szerepét, fontosságát.

Tanulmányozom azt a három fontos teológiai gondolatkört, mely – hipotézisem szerint – leginkább hatott azokra a puritánokra, akik elhagyták az Óhazát, és amely végigkísérte a fentebb említett folyamatot, és hatott az amerikai függetlenségi háborúban résztvevőkre. Ez a szövetségi teológia, a puritánok különleges küldetéséről – választott nép, Új Izrael – szóló tanítás és a millennizmus gondolatköre. Vizsgálni kívánom Új-Anglia szerepét ebben a tekintetben a függetlenségi háborúban és az oda vezető úton.

Szeretném bemutatni napjaink vitáját azzal kapcsolatban, hogy milyen szerepet játszott a puritanizmus a Függetlenségi Háborúban, és az új nemzet kialakulásában. Szándékomban áll a három fő irányvonalát bemutatni ennek a vitának: a keresztény „szekértábor” híveinek, a szekuláris megközelítésmód követőinek és a középutas megoldás képviselőinek a nézeteit.

Fontosnak tartom a historiográfiai áttekintést ebben a témakörben, a forradalom időszakától kezdve egészen napjainkig.

Bemutatásra kerül a puritanizmus meghatározásának és kialakulásának története amely elvezetett a puritanizmus szárba szökkenésétől egészen az első észak-amerikai brit „puritán” gyarmatok megalakulásáig.

Vizsgálni kívánom elsősorban Új-Anglia lakosainak „berendezkedését” az Újvilágban, és azt a társadalmi modellt, melyben gondolkodtak.

Nagyon fontosnak tartom megvizsgálni témám szempontjából az első Nagy Ébredési Mozgalmat, mely hipotézisem szerint az amerikai függetlenségi háború

előszobájának tekinthető. Szeretnék választ találni arra a kérdésre, hogy miért támadt fel az igény a lelki megújulásra Új-Angliában, melyek voltak a mérföldkövei ennek az időszaknak, és milyen következményekkel járt ez a mozgalom Új-Angliára és a többi gyarmatra vonatkozóan.

Hipotézisem szerint a fentebb említett Nagy Ébredési Mozgalom sok tekintetben, igaz nem közvetlen módon, de hatással volt a függetlenségi háborúban résztvevő patrióta mozgalom tagjainak gondolkodására és érvrendszerére. Ennek alapján szeretném megvizsgálni ezeket a közvetett hatásokat.

Fontosnak tartok rámutatni arra az útra, amely a Nagy Ébredési Mozgalom és a függetlenségi háború időszaka között zajlott Új-Angliában.

Disszertációm végén pedig szeretném bemutatni a teista-racionalista álláspontot, mely véleményem szerint a legerősebb eszmei háttérét jelentette a legismertebb új-angliai klerikusoknak és Alapító Atyáknak.

A témaválasztás aktualitása: Napjaink vitája a „keresztény Amerikáról”

Akik az amerikai történetírással foglalkoznak, tudják, hogy nem könnyű az Amerikai Egyesült Államok történelmi gyökereit bemutatni, és ez különösen igaz a függetlenségi háború időszakára.¹

Kis túlzással azt mondhatjuk, hogy az átlag amerikaiak szemében volt egy közös nyelv, egy ország, egy hit, és a függetlenség nemes eszméje, melynek hívei egy táborban sorakoztak föl, nagy-nagy egyetértésben, a szabadságot minden eszközzel korlátozni kívánó angolokkal szemben. Egy cél, egy elv vezérelte őket. Azonban ez távolról sem ilyen egyszerű. A tizenhárom amerikai gyarmat érdekei, elgondolásai, céljai nagyon sok mindenben nem egyeztek meg, és sok tekintetben közelebbi kapcsolatban álltak Angliával, mint egymással. A hitélet szempontjából az említett időszakban már több tucat vallásról beszélhetünk az amerikai gyarmatokon, amelyek között nagy különbségek és egyet nem értés mutatkozott számtalan tekintetben.

Kutatásaim során arra a megállapításra jutottam, hogy az amerikai történelemmel kapcsolatos történetírásban eltérő vélemények alakultak ki a tekintetben, hogy milyen szerepet játszott a vallás a forradalomban, illetve az oda vezető úton.

Az eltérő vélemények alapján két domináns irányzatot különböztethetünk meg, illetve találunk „középutas” megoldási kísérleteket is.

Az egyik csoportba azokat a személyeket sorolhatjuk, akiknek a véleménye és meggyőződése szerint az amerikai forradalom legerősebb eszmei háttere egyértelműen a protestáns vallási örökségben gyökerezethető. Számukra, mint a későbbiekben látni fogjuk, az első gyarmatok megalakulásától fogva „egyenes út vezetett” a forradalomhoz, tekintettel arra, hogy hitük és meggyőződésük szerint Istennek egy meghatározott terve volt a megalakuló Egyesült Államokkal.

Tanulmányomban ennek a csoportnak a tevékenységét részletesebben szeretném megvizsgálni, tekintettel arra, hogy hipotézisem szerint a protestáns vallásosság hatása nagyon jelentős volt, ugyanakkor önmagában nem játszott döntő szerepet az amerikai forradalomban és az odavezető úton.

¹ Lásd bővebben: *Gregg L. Frazer: The Religious Beliefs of America's Founders. Reason, Revelation, and Revolution. University Press of Kansas. 2012. 1-13.o.*

A másik domináns irányzathoz tartozók kétségbe vonják azt, hogy a forradalom legerősebb eszmei hátterének a protestáns vallásosságot kellene tekintenünk, és nem hisznek abban, hogy a gyarmatok megalakulásától kezdve egyenes út vezetett volna a forradalom kirobbanásához.

Általában véve elmondható, hogy mindkét domináns irányzat úgy próbálja bemutatni a múlt történelmét, hogy saját, előre leszögezett elképzelését bizonyítsa. Mindkét tábornak megvan a maga közönsége, hallgatósága, akik nagyon nehezen figyelnek egymásra, és akiket nagyon nehezen lehetne kimozdítani saját meggyőződéséből.

a) A "keresztény Amerika" hívei

Az egyik álláspont szerint tehát Amerika, mint keresztény nemzet lett megalapítva, keresztény alapokra építették, és azok az alapelvek, amelyek az Egyesült Államok féltve őrzött értékeit jelentik, mint például a tolerancia, pluralizmus, szintén a Szentírásen alapulnak. A keresztény Amerika (Christian America) kifejezés keresése során rengeteg web-oldallal találkozhatunk.²

Ennek az irányzatnak napjaink egyik neves szószólója David Barton (1954-), aki rendkívül aktív szerepet vállalt a politikai életben, és ugyanakkor alapítója és vezetője a WallBuilders (FalÉpítők) keresztény szervezetnek, melynek célkitűzése Amerika „keresztény állammá való átalakítása”, ahol az egyház és állam szétválasztása megszűnik.³

Szervezetének weboldalán arról olvashatunk, hogy „a FalÉpítők egy olyan szervezet, amelyet Amerika elfelejtett történelmének és hőseinek szenteltek, azon az erkölcsi, vallásos és alkotmányos alapon, amelyre Amerikát felépítették, és amelyet napjainkban komolyan megtámadtak és aláástak.”⁴

Véleménye szerint csupán mítosznak tekinthető az, hogy az Alkotmány az egyház és állam szétválasztását irányozza elő. Barton 2012-ben megjelent könyvét egyébként – *The Jefferson Lies* (A Jefferson hazugságok) – a History News Network weboldalon

² Néhány oldalt szeretnék megemlíteni: <http://www.wallbuilders.com/>, <http://www.christianitytoday.com/>, <http://www.achipa.com/>

³ Az Egyesült Államokban, Texasban született, és ma is ott él. A Times magazin 2005-ben az USA, 25 legbefolyásosabb keresztény hitszónoka közé sorolta.

⁴ <http://www.wallbuilders.com/abtoverview.asp>

lezajlott szavazás alapján, a nyomtatásban valaha megjelent, legkevésbé hihető történelemkönyvnek minősítették.⁵

Könyve hipotézise szerint Barton hét, Thomas Jeffersonnal kapcsolatos, „hazugsággal” foglalkozik mélyebben. Ezek között a „hazugságok” között szerepel, hogy Thomas Jefferson alapította az első világi egyetemet az Államokban, hogy újraírta a Szentírást, hogy Jefferson véleménye szerint az Alkotmányban külön kell választani az államot és az egyházat, illetve, hogy ateista volt.⁶

A „keresztény Amerika szekértáborának” neves képviselői – napjainkban elsősorban olyan történészek és kutatók, akik keresztény oktatási intézményekben tanítanak, vagy igehirdetők, evangelizátorok – olyan alapelveket hirdetnek, hogy „vegyük vissza Amerikát”, vagy „fordítsuk vissza Amerikát a „keresztény alapelvekhez”.

Számos politikus is képviseli ezt az álláspontot. Így például a 2008-as elnökválasztási időszakban, John McCain (1936-) republikánus színekben induló elnök-aspiráns a következő szavakat mondta: „Az Alkotmányban az Amerikai Egyesült Államok mint keresztény nemzet lett megalapítva”.

Mike Huckabee (1955-), korábbi arkansas-i kormányzó, aki szintén republikánus színekben indult a 2008-as amerikai elnökválasztásokon, kampánya során a következő kijelenést tette: „a Függetlenségi Nyilatkozatot aláíró ötvenhat személy közül a legtöbben egyházi személyek voltak”.⁷

A keresztény Amerika képviselői mögött hatalmas média birodalom áll, így nézeteiket a hagyományos eszközök mellett könyvek, előadások, DVD, televízió és rádióadásokon keresztül is terjeszthetik és természetesen az interneten.

Két olyan tanulmányt szeretnék megemlíteni, mely mondhatni krédójává vált ennek az irányzatnak, és tükrözi ennek a tábornak a véleményét.

Az első tanulmány – *The Light and the Glory, Did God have a plan for America?* (A Világosság és Dicsőség, Volt Istennek terve Amerikával kapcsolatban?) – egy

⁵ (<http://hnn.us/articles/what-least-credible-history-book-print> (David A. Walsh 2012. 07. 16.)

⁶ Lásd bővebben: *David Barton: The Jefferson Lies. Exposing the Myths You've Always Believed About Thomas Jefferson.* Nashville. Tennessee. 2012.

⁷ *John Fea: Was America Founded as a Christian Nation? A Historical Introduction.* Published by Westminster John Knox Press. Louisville. Kentucky. 2011. 15.o.

szerzőpáros – Peter Marshall és David Manuel - nevéhez fűződik. Könyvüket a korai Amerika „gondviselésszerű” történelmének szentelték, és oly sikeres lett, hogy közel egy millió példányban adták el. A szerzőpáros a könyv célját úgy határozta meg, „hogy ez a könyv nem egyszerűen egy történelemkönyv, hanem sokkal inkább annak a kutatása, hogy Isten miként vezette különböző korszakokon keresztül a mi népünket egészen a kezdetektől fogva.”⁸

Könyvük elején arról írnak, hogy „Amerika egy olyan ország volt, mely a szabadságot képviselte, a rabszolgaságban élő népek egyetlen reménye volt, és a legbiztosabb pont egy bizonytalan és kiszámíthatatlan világban. Egy olyan ország volt, ahol jó volt élni, ahol az amerikai álom valósággá válhatott...”. Később azonban valami megváltozott. Hanyatlást látnak a gazdaságban, az oktatás területén, de a legnagyobb és legszomorúbb hanyatlás véleményük szerint az erkölcs területén mutatkozott meg. „... Mi lett az amerikai álommal? Minden területen a hanyatlás jelei mutatkoznak... Ez a könyv egy megoldást tár fel. Sokak számára ez a megoldás hihetetlennek fog tűnni, mások nevetségesnek tartják... az első telepesek, akik ezeken a partokon alapították meg első telepeiket ismerték és vallották az egyetlen választ... Ez a nemzet Isten által lett megalapítva, és egy speciális isteni hívással felruházva. Azok az első telepesek, akik ide érkeztek, pontosan tudták, hogy az Úr Jézus Krisztus vezette őket ide, egy olyan nemzetet alkotva, ahol férfiak, nők és gyermekek teljes, Isten iránti engedelmességben élhetnek... Teljesen igaz volt, egy nemzet Isten vezetése alatt...”.⁹

Azoknak a problémáknak a gyökereit, amelyek véleményük szerint leginkább sújtják Amerikát, abban lehet megtalálni, hogy a nemzet elfordult ettől az alapelvtől. Ahogy írják, „Hiszek abban, hogy az-az oka annak, hogy Amerika nagyon sok nehézséggel néz szembe napjainkban, hogy ezt az alapelvet elfelejtettük. Elutasítottuk, egy kissé cinikusan tekintünk Rá. Elvetettük magunktól a keresztény örökségünket.”¹⁰

Számukra a megoldást az jelentené, ha Amerika visszatérne arra az útra, melyen Alapító Atyái jártak. Melyik ez az út? Ők úgy látták, hogy a telepesek első csoportjai

⁸ *Peter Marshall & David Manuel's: The Light and the Glory, Did God have a plan for America? Baker Book House Company. Michigan. 1977. 22.o.*

⁹ *Peter Marshall & David Manuel's: The Light and the Glory. i.m.13-15.o.*

¹⁰ *Peter Marshall & David Manuel's: The Light and the Glory. i. m. 16.o.*

egy ószövetségi ígélet beteljesüléseként érkeztek Amerika földjére, és szó szerint beteljesedett életükben az alábbi bibliai szakasz:

„És őrizd meg az Úrnak, a te Istenednek parancsolatait, hogy az ő útján járj, és őt féljed. Mert az Úr, a te Istened jó földre visz be téged; bővizű patakoknak, forrásoknak és mély vizeknek földére, a melyek a völgyekben és a hegyeken fakadnak. Búza-, árpa-, szőlőtő- füge- és gránátalma-termő földre, faolaj- és méz-termő földre. Oly földre, a melyen nem nyomorogva eszed kenyeredet, és a hol semmiben sem szűkölködöl; oly földre, a melynek kövei vas, és a melynek hegyeiből rezet vágatsz! Ha azért eszel majd és megelégszel: dicsérjed az Urat, a te Istenedet azért a jó földért, a melyet néked adott.” (V Mózes 8:6-10)¹¹

Véleményük szerint az első telepések úgy tekintettek magukra, „mint akik isteni hívást kaptak, hogy költözzenek az Új Ígélet Földjére, és alapítsák meg az Új Izraelt, amely világosság lesz az egész világ számára.” Ami szintén nagyon fontos volt, hogy „a telepések szövetségben éltek Istennel és egymással. Ennek a szövetségnek a főbb elemei – egy vertikális kapcsolat Istennel, és egy horizontális kapcsolat a felebaráttal – nagyon fontosak voltak az első telepéseknek.”¹²

A szerzőpáros úgy tekint az Amerikai Egyesült Államok kialakulására, mely Isten akarata volt, és már a kezdetektől megfigyelhető a Mindenható gondviselészerű vezetése ebben a tekintetben. Miben jelentkezett pontosan ez az isteni akarat és vezetés?

Először is speciális „hívással” fordult azok felé az emberek felé, akik megtették a hosszú utat, hogy Amerika „érintetlen vadonjában” Isten akarata szerint az ószövetségi Izraelhez hasonlóan az „Új Izraellé” válhassanak a Jézus Krisztusba vetett hitük és a bibliai igazságokhoz való ragaszkodásuk és engedelmességük által. Megemlítik, hogy az Alapító Atyák és a puritánok is úgy tekintettek és utaltak önmagukra, mint Isten által elhívott „Új Izrael” népére. Hittek a Biblia tipológiai magyarázatában, így abban, hogy a keresztség szentségének ószövetségi „typosa” Izrael átkelése a Vörös-tengeren, vagy éppen Jézus negyven napos tartózkodása a pusztában „typosa” Izrael népének negyven éves pusztai vándorlásának. Ezeket, az ószövetségi Izraellel kapcsolatos tipológiai magyarázatokat bátran alkalmazták

¹¹ Bibliai szövegeknél a Károli fordítást használok disszertációm során.

¹² Peter Marshall & David Manuel's: The Light and the Glory. i. m. 20-24.o.

önmagukra is. Az isteni gondviselés jelentkezett abban a szövetségi kapcsolatban is, amire korábban már utaltam, és abban, hogy Isten újra és újra személyes bűnbánatra és megtérésre hívta Amerika népét.¹³

A másik tanulmány, amely széles visszhangot váltott ki, Catherine Millard tollából származik. Az 1990-es évek elején megjelent könyvének bevezetőjében arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért kell újraírni Amerika történelmét?

A válasz számára kézenfekvő, miszerint „Ha az emberek nem tudják, honnan jönnek, azt sem fogják tudni, hogy hová mennek. Ennek következtében pedig könnyen prédájává válhatnak egy hódító nemzetnek... Ezt a könyvet annak a dicsőséges igazságnak ajánlom, hogy ez a nemzet bibliai alapelvekre lett építve... reménységem, hogy ez a könyv segít felébreszteni az amerikaiakat, hogy újra felfedezzék a nemzet elhivatottságát, és Isten felélessze a hithű modern-napok hazafiainak a maradékát, akik elfogadják, hogy a nemzetet vissza kell vezetni gyökereihez, a szent irányhoz.”¹⁴

A szerző az Újvilág keresztény gyökereit szintén Kolumbusz Kristófig vezeti vissza: „Amikor azt a kérdést teszem fel, hogy mit gondolnak, ki volt Kolumbusz Kristóf, akkor nagyon sokféle választ kapok, egy »felfedező«, »egy tengerész«, »az Újvilág felfedezője«. Kétségtelen, hogy mindez igaz, de életének a legfontosabb aspektusáról a kereszténységéről nem emlékeznek meg. Kevesen tudják, hogy Kolumbusz Kristóf mélyen hitt Istenben, és az Ő Fiában, Jézus Krisztusban. Szintén nagyon kevesen tudják azt is, hogy igazából ez a hit motiválta őt az egész utazásra.”¹⁵

Megemlíti, hogy Kolumbusz írt egy könyvet, amelyben nyíltan beszélt arról a szándékáról, hogy az evangéliumot elvigye az ismeretlen földrészekre. Mivel Izabella királynő és Ferdinánd király is elkötelezett keresztények voltak, így Kolumbusz utazásának evangelizációs, hitterjesztő jellege volt elsősorban.

Nem meglepő, hogy könyvének végén arra a kérdésre, hogy merre tart Amerika, milyen reménye lehet Amerikának, Józsué példáját említi:

¹³ *Peter Marshall & David Manuel's: The Light and the Glory. i.m. 23.o.*

¹⁴ *Catherine Millard: The Rewriting of America's History. Horizon Books. Camp Hill. Pennsylvania. 1991. iii-iv.o.*

¹⁵ *Catherine Millard: The Rewriting of America's History. i. m. 2.o.*

„ Ahogyan az idős Józsué mondta, Isten szolgája, Ábrahám, Izsák és Jákob Istenének szolgája, a mi Urunk és Jézus Krisztusunk, a mi Megváltónk szolgája, Kolumbusz Kristóf Istenének, William Bradford kormányzó, William Penn¹⁶ és a mi alapító atyáink és más hatalmas Amerikai hazafiak Istenének szolgája: én azonban és az én házam az Úrnak szolgálunk.” (Józsué 24:15b)¹⁷

Könyve végén imára hívja olvasóit, és Amerika egyetlen járható jövőképeként a nép keresztény gyökerekhez való visszatérését nevezi.

John Fea korábban idézett könyvében – *Was America Founded as a Christian Nation?* (Keresztény nemzetként lett Amerika megalapítva?) – a következő öt fontos pontban határozta meg a keresztény Amerika képviselőinek álláspontját¹⁸:

1. Isten az emberi történelem fölött álló Úr, aki speciális feladattal és küldetéssel ruházta fel Amerikát. Számukra az egyik legfontosabb „alapfogalom” az isteni gondviselés. Ez tükröződik már abban is, ahogyan Kolumbusz Kristóf eljutott Amerika partjaihoz, túlélvén minden viszontagságot, vagy éppen abban, ahogyan az első telepesek életben maradnak a kíméletlen vadonban. Ez a gondviselésbe vetett hit véleményük szerint végigkíséri Amerika történelmét a kezdetektől fogva a forradalmi eseményeket is beleszámítva. Marshall és Manuel fentebb említett könyvében azt írja ezzel kapcsolatban például, hogy a „legnagyszerűbb isteni gondviselés” zajlott le a függetlenségi háború során akkor, amikor George Washington vereséget szenvedett csapatait próbálta kivonni Long Island-ról az East River folyón keresztül, az angol hadihajók „orra előtt”. Isten gondviselése abban nyilvánkozott meg, hogy olyan nagy ködöt bocsátott erre a vidékre, hogy Washington tízezer katonáját tudta észrevétlenül átszállítani a folyón, és ezzel Isten megmentette a Kontinentális Hadsereget. A gondviselés

¹⁶ William Bradford (1590-1657) a puritánok szeparatista irányzatához tartozó neves vezető, közéleti személy, író volt. Hosszú időn keresztül volt kormányzója a Plymouth Kolóniának. William Penn (1644-1718) Pennsylvania alapítójaként lett igazán ismert, ahol letelepítette azokat a kvéker családokat, akik hitükért üldözéseknek voltak kitéve. Elkötelezett híve volt a lelkiismereti és vallásszabadság ügyének.

¹⁷ Catherine Millard: *The Rewriting of America's History*. i. m. 409.o.

¹⁸ Lásd bővebben: John Fea: *Was America Founded as a Christian Nation?* i. m. 91-106.o.

szerepe Amerika történetében nagyon fontos pillérévé vált a „keresztény Amerika” nézet képviselőinek.

2. Az amerikai gyarmatok 17. századi alapítását a 18. századi forradalom fényében kellene értelmezni. Világos kapcsolat fedezhető fel véleményük szerint a gyarmatok alapítása és a forradalom között. A gyarmatok, alapításuktól kezdve ebbe az „irányba” haladtak, ez volt az Istentől rendelt „végzetük”. A forradalom és az ennek nyomán kialakuló Amerikai Egyesült Államok szemükben a föld történelmét lezáró utolsó események egyike volt, az isteni terv része. Ennek a szabadságküzdelemnek a gyökereit a Biblia tanításában, és a „whig tanításban” vélik felfedezni. Azoknak az embereknek a szabadságküzdelmében és eszmeiségében, akik a 18. századi Angliában a parlamentarizmust és a szabadságjogokat támogatták. Milyen mérföldköveket tudunk meghatározni ebben a végső végkifejletbe, isteni tervbe torkolló folyamatban? Ennek a nézetnek a képviselői úgy látják, hogy maga az a tény, hogy a katolikus hittérítés sikertelen volt a gyarmatok létrehozása előtt ezen a területen már önmagában azt bizonyítja, hogy Istennek más terve volt Amerika ezen részével. Úgy látják, hogy egyértelmű kapcsolat mutatható ki a Plymouth kolónia első kormányzati dokumentuma – Mayflower szerződés – és a Függetlenségi Nyilatkozat között. Az első nagy ébredési mozgalom lelki ébredése és az amerikai forradalom között is szoros kapcsolatot látnak. Ez volt az a mozgalom, mely egy cél érdekében fűzte össze a tizenhárom kolóniát, elültetve az egy nemzet gondolatát az emberek lelkében és elméjében. Az ébredési mozgalom azon üzenete, hogy valamennyien egyenlőek vagyunk Isten színe előtt eredményezte a törvény előtti egyenlőség gondolatát. A sátán elleni lelki küzdelem vezetett el a zsarnoki hatalom elutasításához és a politikai szabadságjogokért vívott küzdelemhez.
3. A Függetlenségi Nyilatkozat aláíróinak és az Alkotmány keretbe foglalóinak többsége, mélyen elkötelezett, keresztény hittel rendelkező férfi volt, ha nem így lett volna, meg sem választották volna őket ilyen fontos tisztségbe a korabeli viszonyokat tekintve. Előszeretettel

emlékeztetnek George Washington tettére, aki mint a kontinentális hadsereg parancsnoka az 1777-1778-as hadjárat alkalmával Valley Forge-ban a hóban térdelve imára kulcsolt kézzel fordul Isten felé. Azok, akik nem értettek közülük egyet az ortodox keresztény nézetekkel, szintén fontosnak tartották a kereszténység szerepét Amerika „felépítésében”. Véleményük szerint közéjük tartozott például Benjamin Franklin vagy éppen Thomas Jefferson is.

4. Az Amerikai Alkotmány egy keresztény dokumentum, mivel bibliai és teológiai – ezen belül elsősorban kálvinista – gyökerekkel rendelkezik. Ezen álláspont képviselőinek véleménye szerint az Alkotmány a kétszáz évvel korábbi puritán elveket tükrözi vissza¹⁹.
5. A történelmi revizionizmus hatása, vagyis a nemzet keresztény múltjának elhallgatása nagyon komoly erkölcsi és szociális következményekkel jár az egész nemzetre vonatkozólag.

Ennek a tábornak a hívei azon az állásponton vannak, hogy Amerika kialakulásának és a forradalomnak is a legjelentősebb eszmei hátterét a protestáns vallásosság jelentette. Álláspontjuk szerint az észak-amerikai brit kolóniákon élők mélyen hittek abban, hogy Isten vezette el őket erre a földre, és különleges szerepük és küldetésük van az emberiség történelmében és Isten üdvtervében egyaránt. A függetlenségi háború győzelme ebben a hitben erősítette meg őket. Véleményük szerint az Alapító Atyák többsége keresztény háttérrel rendelkezett, és ez tükröződik azokban az alapelvekben, melyek az Egyesült Államok erkölcsi és elvi alapjait jelentik.

Az ehhez az irányzathoz tartozó „világi történészek” illetve teológusok, keresztény egyetemeken, oktatási intézményekben oktatók között eltérés mutatkozik abban a tekintetben, hogy míg az „egyházfiak” jelentős része továbbra is úgy látja, hogy

¹⁹ John Fea idézi Michael Lowman könyvét, miszerint James Madison az Alkotmány megszövegezésének egyik legfontosabb személye az emberi természetről alkotott nézeteit iskolájának tanárától, a mélyen elkötelezett keresztény John Witherspoon-tól tanulta, aki a Princeton Egyetem elnöke volt. Lowman véleménye szerint az Alkotmány megszövegezőinek többsége hitt a teremtésben, és abban, hogy egy erős kormányzat csak a bibliai alapelveken nyugodva valósulhat meg, amely egyaránt szabályozza az emberi jogokat és kötelezettségeket. (*Michael R. Lowman et al., United States History in Christian Perspective: Heritage of Freedom. Pensacola: A Beka Books. 1992. 104.*)

Amerikának különleges küldetése és szerepe van Isten üdvtervében mind a mai napig, addig a korábban említett történészek ezt nem gondolják.

Olyan kiváló tudósok, mint például Ruth Bloch, Harry S. Stout, Mark A. Noll (1946-) szerint is a protestáns vallási háttér volt az, amelyik a legerősebb hatást gyakorolta a forradalom kirobbanására, azaz a legfontosabb forradalmi eszmék, értékek és elképzelések, mint például a szabadság, vagy éppen a zsarnoki hatalom elutasítása, a protestáns hagyományokat tükrözik vissza és a 18. századi nagy ébredési mozgalmakban és puritán hagyományokban, értékekben gyökereznek. Ezek az értékek megjelennek például a szövetségi teológiában, miszerint Isten új, választott nemzete az amerikai angol gyarmatokon élő hívek közössége, melynek különleges szerepe és feladata van a világ történelmében, különös tekintettel a világ végének közelségére, azaz a millenniumi időszak eljövetelére. Így például Harry S. Stout vizsgálván a korszak vallásos irodalmát arra a megállapításra jutott, hogy „az új-angliaiak számára a forradalom elsősorban és mindenekelőtt a történelmi azonosságukért és egyedülálló messianisztikus küldetésük megőrzéséért vívott háború volt.”²⁰

b) A "szekuláris Amerika" hívei

A másik álláspont szerint az Alapítók nem a hagyományos értelemben voltak vallásosak, szekulárisak voltak, és teljesen szerették volna különválasztani az egyházat és az államot. Ennek a csoportnak a neves szószólója napjainkban Barry Lynn (1948-), aki 1992 óta vezetője az *Americans United for Separation of Church and State* (Amerikaiak Egyesültek az egyház és állam szétválasztásáért) szervezetnek, melynek alapelvei között megtalálhatjuk az egyház és állam szétválasztásának történelmi alapjait is.²¹

Azt olvashatjuk a szervezet hivatalos oldalán, hogy „Az egyház és állam szétválasztása mélyen beleívódott az Amerikai Alkotmányba. A legfőbb alapítók, mint például Thomas Jefferson, James Madison vagy mások, támogatták ezt az elképzelést és ragaszkodtak hozzá, mivel csak az egyház és állam szétválasztása szavatolhatja minden amerikai számára a szabadságot. Az egyház és állam

²⁰ Harry S. Stout: *The New England Soul. Preaching and Religious Culture in Colonial New England.* Oxford University Press. New York- Oxford. 1986. 7.o.

²¹ Lásd bővebben: www.au.org

szétválasztása így nem csupán egy történelmi alapelv, hanem egy hatalmas ajándék Amerika által az egész világnak. Az egyház és állam szétválasztása által az amerikaiak olyan nagy vallásszabadságnak örvendhetnek, amely minden korábbi mértéket meghalad az emberiség történelmében.”²²

Ehhez a táborhoz elsősorban a felsőoktatási intézmények tanárai tartoznak, és olyan korábbi, neves történészek munkáira és kutatásaira hivatkoznak, mint például Charles Beard (1874-1948), Vernon Parrington (1871-1929), Louis Hartz (1919-1986) vagy éppen Robert Goldwin (1922-2010).²³

Véleményük szerint az Alapítók erős kritikával közelítettek a hagyományos, tradicionista valláshoz, sokkal inkább a gazdasági okok, a Lock-i gondolatok és a felvilágosodás korának szerzői motiválták őket. Napjainkban is féltve őrzik az egyház-állam szétválasztásának alapelvét, és riadót fújnak, ha azt érzékelik, hogy a politikai életben a vallási hatás erősödik.²⁴

Arra a kérdésre, hogy keresztény nemzetként lett-e megalapítva az Egyesült Államok, határozott nemmel válaszolnak. Erre mutat rá korunk, ebben a témában ismert írója, John Fea is, a *Was America Founded as a Christian Nation?* (Keresztény nemzetként lett Amerika megalapítva?) című népszerű könyvének 17-19. oldalain. Mit is jelent, hogy *keresztény, nemzetként lett alapítva* Amerika?

Mit értünk keresztény alatt? Mi alapján tudjuk eldönteni, hogy azok, akik aláírták a Függetlenségi Nyilatkozatot, vagy a Kontinentális Kongresszus tagjai voltak, keresztények voltak-e vagy sem? Milyen kritériumok alapján lehet őket keresztényeknek tekinteni? Aszerint, hogy hittek-e Istenben, a Szentháromságban, Krisztus Istenségében, Jézus feltámadásában, második eljövételében? Ezek közül számos kérdésben eltért a véleményük, hiszen különböző felekezetekhez tartoztak. Talán az alapján határozhatjuk meg, hogy viselkedésüket, döntéseiket, cselekedeteiket a Szentírás tanítása alapján hozták meg vagy alakították? Tetteiket

²² www.au.org/issues/foundations-church-state-separation

²³ Lásd bővebben: *Charles Beard: An Economic Interpretation of the Constitution of the United States* (1913), *Vernon Parrington: Main Currents in American Thought* (1927). 3 Volume, *Louis Hartz: The Liberal Tradition in America* (1955).

²⁴ Több szervezet is alakult az állam és egyház szétválasztásának „védelmében”. Ilyenek például, az American Civil Liberties Union vagy a People for the American Way.

Jézus tanításával összhangban hozták meg? Esetleg az alapján, hogy egyháztagok voltak-e, gyakorolták-e az Úrvacsorát, vagy egyházi tisztséget töltöttek-e be?

Felmerül az a kérdés is, hogy mit jelent pontosan az, hogy „nemzetként alapítva”? Melyik időpontot tartjuk vagy nevezhetjük az alapítás évének? 1776-ot, amikor a Kontinentális Kongresszus kinyilvánította a gyarmatok függetlenségét Angliától, vagy 1789-et, amikor az Alkotmány az amerikai kormányzat hivatalos keretévé vált? Esetleg 1620-at, amikor a Zarándok Atyák megérkeztek a Mayflower fedélzetén Amerika partjaihoz?

Azok, akik elutasítják azt a nézetet, hogy keresztény nemzetként lett megalapítva az Egyesült Államok, gyakran hivatkoznak napjainkban egy 1797-ben megkötött szerződésre, mely az Egyesült Államok és Tripoli között jött létre, és amellyel szavatolni próbálták az amerikai hajók szabad mozgását és biztonságát a Földközi-tenger vidékén, ahol nagyon gyakoriak voltak a kalóztámadások.²⁵

Korábban a brit hadihajók védelmét élvezhették az itt elhaladó kereskedő hajók, azonban a függetlenségi háború lezárulásával ez a helyzet megváltozott. Brooke Allen egy tanulmányában foglalkozik ezzel az első pillanatban jelentéktelennek tűnő megállapodással.²⁶

A Tripoli megállapodás néven elhíresült szerződés többek között a következő szavakat tartalmazza:

„Az Amerikai Egyesült Államok kormánya...semmilyen értelemben nem a keresztény valláson alapszik...”

Nincs a keresztény vallás ellen, de jellegét, törvényeit tekintve nem keresztény alapelvek alapján lett meghatározva és ezért nincs is kizáró oka annak, hogy ezt a megállapodást megkösse egy muzulmán állammal. Természetesen ennek a célja az volt, hogy a muzulmánokat meggyőzzék arról, hogy semmilyen akadálya nincs a szerződés megkötésének.

²⁵ Lásd bővebben: *Lévai Csaba: Egy elfeledett konfliktus? Az Amerikai Egyesült Államok és Tripoli háborúja 1801-1805 között. A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában.* Szerk. Árvay Viktor – Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor. Hungarovox. Budapest. 2005. 50-64.o.

²⁶ *Brooke Allen: Our Godless Constitution. The faith of our Founding Fathers definitely wasn't Christianity.* The Nation. February 21. 2005. (www.thenation.com)

A szerző megemlíti tanulmányában, hogy ezt a szerződést támogatta Timothy Pickering (1745-1829) Massachusettsből származó politikus, aki ekkor az Egyesült Államok külügyminisztere volt, és maga az Egyesült Államok elnöke, John Adams (1735 –1826) is, aki ráadásul a függetlenségi küzdelem egyik legfontosabb személye volt. A Szenátusban ülő képviselők egyhangúlag támogatták a szerződést, és elfogadták annak szövegét. Külön megemlíti, hogy ez a szavazati arány egyáltalán nem volt megszokott hiszen mindössze harmadik alkalommal fordult elő az Egyesült Államok történetében, hogy a képviselők ilyen egyöntetűen szavaztak. A megállapodás szövege teljes egészében megjelent a Philadelphia Gazette-ben és még két másik, New York-ban megjelenő újságban, és egyáltalán nem okozott megütközést az olvasó közönség soraiban.

Ez a tanulmány azért is érdekes, mert megtalálhatjuk benne azokat az érveket, amelyek állandóan visszatérő elemei azoknak a könyveknek és cikkeknek, amelyek azt igyekeznek bizonyítani, hogy az Egyesült Államok nem keresztény nemzetként lett megalapítva, és hogy a vallásnak nem volt kiemelkedő szerepe a függetlenségi küzdelemben. Így többek között megemlíti, hogy az Alapító Atyák többsége egyáltalán nem volt a szó „eredeti értelmében” keresztény meggyőződésű ember. Benjamin Franklin (1706-1790), Thomas Jefferson (1743-1826) vagy éppen Tom Paine (1737-1809) deisták voltak, és bár hittek egy Legfelsőbb Lényben, de elutasították a kinyilatkoztatást. John Adams unitárius volt, azaz tagadta Jézus istenségét, de levelezését tekintve inkább deistának tekinthető. Ezeket a megállapításokat disszertációmban részletesen szeretném majd megvizsgálni.

c) A középutas megoldás követői

„Középutas” megoldásként megemlíthetjük a „republikánus szintézis” három nagy alakját ezzel kapcsolatban– Bernard Bailyn, Gordon S. Wood, J. G. A. Pocock – akik azt a nézetet képviselték, „hogy a forradalom vezetőire és résztvevőire a legnagyobb befolyást az angol polgárháború korának republikánus írói, illetve azok a magukat „igazi whigeknek” (real whig) nevező 18. századi brit teoretikusok gyakorolták, akik a 17. századi republikanizmus örököseinek tekintették magukat.”²⁷ Véleményük szerint még négy ideológiai áramlat hatott elsősorban a forradalomra,

²⁷ *Lévai Csaba, A Republikanizmus-vita. Vita az amerikai forradalom eszmetörténeti háttéréről. L'Harmattan. Budapest. 2003. 14.o.*

úgy, mint a klasszikus antikvitás szerzői, a protestáns vallási gyökerek és tradíciók, a 18. századi európai felvilágosodás nagy gondolkodói és az angol „common law” jogi hagyományának hívei. Ők fontos szerepet látnak a protestáns vallási háttérben, de nem domináns erőként tekintenek rá.

A következő fejezetben szeretném bemutatni azt az utat, amely elvezetett korunk vitájáig. Hogyan gondolkodtak különböző időszakokban az amerikai történetírók a függetlenségi háborúról, az odavezető útról, és arról, hogy keresztény alapokra lett-e lefektetve az Amerikai Egyesült Államok, illetve, hogy milyen szerepet játszott a forradalomban és az oda vezető úton a vallás?

Historiográfiai áttekintés

1.1 A korai történetírással foglalkozók és a korai történészek – A 18-19. század fordulója

Általánosan igaz az a megállapítás, hogy az amerikai történetírók igyekeztek saját koruk kérdéseire megtalálni a választ a történelmi múltban. Bizonyos értelemben újfogalmazni a történeteket. Ha nagyon leegyszerűsítve vizsgáljuk az amerikai történetírást, akkor azt mondhatjuk, hogy három fő szakaszt különböztethetünk meg²⁸:

1. A puritánok munkáit, mely az egész 17. századot felöleli. A történelmi művek jelentős része ebben az időben a puritán vallási, politikai vezetők tollából származott. A későbbi fejezetekben ezt részletesebben szeretném vizsgálni.
2. A társadalmi elithez tartozó szerzők munkái. Ez felöleli a korai 18. századtól kezdve a késő 19. századig terjedő szakaszt. Ők már általában véve nem élnek olyan elkötelezettségben az egyházzal, mint a korábbi, puritán szerzők. Nagyon kevés kapcsolatuk van, vagy szinte egyáltalán nincs kapcsolatuk az egyházzal, a tradicionális vallási intézményekkel. Legtöbbjük amatőr történetíró, szabadidejükben végzik ezt a munkát.
3. A harmadik szakaszt a tanult kutatók jelentik, ennek kezdete az 1870-es évekre tehető. Ezt nevezik a „professzionális történészek korának”. Nem szabadidejükben, hanem fő „foglalkozásként” végzik munkájukat, egyetemi tanulmányokat folytattak előtte, kutatásokat végeznek, egyetemeken, főiskolákon tanítanak.

²⁸ Ezt a megközelítést találhatjuk *Gerald N. Grob, George Athan Billias: Interpretations of American History. Patterns and Perspectives. Volume I: To 1877. A Division of Macmillan. Inc. New York. 1987.* című könyvében.

Természetesen a történetírás környezete is változott az évszázadok során. Így például a puritán írók időszakában a történelemre úgy tekintettek, mint Isten cselekvésének színterére. Keresztény szemszögből közelítették meg koruk történéseit, és mindent ezen a kontextuson keresztül vizsgáltak. Számukra Új-Anglia az Új Kánaán földje volt, ahol Isten választottai éltek, mint ahogyan az Ótestamentumi időben Izrael népe az ígért földjén. Véleményük szerint Új-Anglia nem csupán egy gyarmat volt a sok közül, hanem magának Isten cselekvésének a színtere, a „hegyen épült város”.

E felfogás egyik prominens képviselője William Bradford volt, akinek a legismertebb műve az *Of Plymouth Plantation* (Plymouth-i Gyarmatról).²⁹ Az 1630-1640-es években született meg ez a mű, miközben Bradford mint a kolónia kormányzója tevékenykedett. Írása különleges abból a szempontból is, hogy rendkívül pontosan ábrázolta az első új-angliai telepesek Istenbe vetett mély hitét és elkötelezettségét, hogy betöltsék Istentől származó küldetésüket ezen a számukra ismeretlen földrészen, meghódítván a vadont. Az ezekből az időkből származó munkákat a későbbi fejezetekben szeretném mélyebben bemutatni.

Az őket követő generációt már egy másik történetírói környezet vett körül. A keresztény hatás még nagyon erős volt, de ez már alapvetően eltért a puritánok korától. A közgondolkodás középpontjában már nem a keresztény hit és erkölcs állt, hanem a gazdasági és politikai kérdések. Ennek alapja az emberi fejlődésen, ok-okozati összefüggéseken és materiális magyarázatokon nyugodott. Hatással volt rá az európai felvilágosodás eszméje, ahol a történelem menetének és alakulásának középpontjába már nem Istent helyezték, és ugyanakkor a „természeti törvények” Newton féle gondolata is hatott rájuk.

A történetírással foglalkozók társadalmi helyzete is megváltozott, hiszen:

„Maguk a történetírással foglalkozók sem lelkészek voltak már többnyire, hanem kereskedők, politikai vezetők, földbirtokosok, doktorok, ügyvédek. A 18. században ide sorolható például Thomas Hutchinson (1711-1780) a massachusetts-i kereskedő arisztokrácia tagja, és a kolónia kormányzója, William Smith, New York-i doktor, földtulajdonos, Virginiából Robert Beverley (1667-1722) és William Byrd, akik a

²⁹ <http://xroads.virginia.edu>

földbirtokos arisztokráciához tartoztak, hatalmas földbirtokaik voltak. A legtöbbjüknek kitűnő magánkönyvtára volt, és szabadidejükben írtak.”³⁰

Ennek a „csoportnak” prominens képviselői közé sorolják Thomas Jeffersont (1743-1826) is. Az ő történelem szemléletét a korábban felsoroltakon kívül még egy másik nagy hatás is érte, mégpedig a nacionalizmus, melyet különösen az 1776 utáni műveiben figyelhetünk meg. Hitte, hogy Amerikának különleges szerepe van abban, hogy demokratikus államberendezkedésével utat mutasson más nemzetek számára is.³¹

A korai történészek célkitűzése a kialakuló, és egyre inkább szárba szökkenő nemzeti identitástudat kialakítása, formálása volt. Ennek érdekében az első időkben elsősorban az egyes gyarmatok történelmét igyekeztek leírni, amely jó alapot képezhetett egy későbbi, az egész nemzet történelmét összefoglaló mű elkészítéséhez.

Erre jó példa Jeremy Belknap (1744-1798) munkája, aki New Hampshire történelmét igyekezett bemutatni, Ezra Stiles (1727-1795) tanulmánya, aki Új-Anglia vallási életét dolgozta fel, vagy Isaac Backus (1724-1806) baptista prédikátor tanulmánya, mely Új-Anglia egyháztörténelmét az állam-egyház szétválasztásának és a lelkiismereti-vallásszabadsági oldaláról közelítette meg, mint ezeknek elkötelezett híve. Később monumentális, összefoglaló művek készültek, amelyek a kolóniák megalapításától kezdve vezették végig az olvasót a történelmi eseményeken.

Michael Kraus and Davis D. Joyce arról ír könyvében, hogy „1750 után az újságok, magazinok, almanachok tekintetében egyre inkább megfigyelhető a fokozott érdeklődés a történelem iránt... Az 1780-as években egyre nagyobb érdeklődés mutatkozott az ókori történelem iránt, tekintettel arra, hogy sokan úgy gondolták, hogy a kialakuló új nemzetnek segítségére lehet az ókori nagy gondolkodók tanácsa

³⁰ Gerald N. Grob, *George Athan Billias: Interpretations of American History*. i.m.4.o.

³¹ Jefferson politikai gondolkodásával kapcsolatban lásd bővebben: „Politica philosophiai okoskodás” Politikai nyelvek és történelmi kontextusok a középkortól a 20. századig. Szerk.: Fazekas Gergely Tamás – Miru György – Velkey Ferenc. Lévai Csaba: Hogyan biztosítható az erényes köztársaság fennmaradása? A klasszikus republikanizmus és a skót felvilágosodás összefonódása Thomas Jefferson politikai gondolkodásában. Debreceni Egyetem. Debrecen. 2013. 221-231.o.

és az ókori nagy birodalmak története. Természetesen a forradalom felkeltette az Alapító Atyák korával kapcsolatos érdeklődést is.”³²

Ez az időszak az amerikai forradalommal foglalkozó történészek azon csoportját öleli fel, akik kortársai, és ugyanakkor számos esetben tevékeny résztvevői is voltak a forradalmi eseményeknek. Az említett korszak legismertebb történetírói közül David Ramsey (1749-1815) és Hugh Williamson (1735-1819) mint orvosok, Jeremy Belknap (1744-1798), Benjamin Trumbull (1735-1820) vagy éppen William Gordon mint egyházi személyek szolgáltak a Kontinentális hadseregben.

Ez a történész „generáció” volt az, amelyik megteremtette Amerika kialakulásának „mítoszt”, miszerint az Amerikai Egyesült Államoknak küldetése van a Földön, így megalakulása is „végzetszerűnek” tekinthető. Ebben benne rejlett az az elképzelés – amely ezeknek a történészeknek az egyik legjellegzetesebb közös pontja volt –, hogy az amerikai forradalom kirobbanását nem egy-egy brit intézkedés váltotta ki, hanem egy több évtizedes történelmi folyamatnak volt az „elkerülhetetlen” végeredménye. Természetesen ezzel fontos szerepet játszottak az egységes amerikai identitástudat kialakításában. A legtöbb, ebben az időszakban – az 1780-as évektől az 1820-as évekig – megjelenő amerikai forradalommal kapcsolatos könyvben megfigyelhető az a közös álláspont, hogy mind a tizenhárom gyarmat már a kialakulásuktól kezdve a forradalom és a függetlenség irányába haladt, mert ez volt az Istentől rendelt küldetésük, végzetük.

„Szembeállították Amerika szabad és demokratikus államrendezkedését az ő nézetük szerint korrupt és dekadens európai intézményekkel. »Amerika végzetének, küldetésének« látták, hogy irányt mutassanak ezzel az egész világnak.”³³

Ezt az álláspontot képviselte többek között John Lendrum is, aki huszonegy fejezetet tartalmazó művében arra törekedett, hogy bemutassa azt az utat, amely elvezetett az amerikai forradalomig és a függetlenség kikiáltásáig. Könyvében úgy mutatta be Új-Anglia első telepeseit, mint akik „egyszerű, takarékos, szorgalmas emberek voltak, szigorúan elkötelezettek a vallási és erkölcsi kötelességek mellett, azonban jó

³² *Michael Kraus and Davis D. Joyce: The Writing of American History. University of Oklahoma Press. 1990. 49.o.*

³³ *Gerald N. Grob, George Athan Billias: Interpretations of American History. i.m.4.o.*

néhány évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy kitartásuk gyümölcseként egy kényelmesebb létfenntartásnak örvendhessenek.”³⁴

Az így munkálkodó és serénykedő új-angliai lakosok elérték, hogy „az amerikai forradalom előtt a kézművesség a többi kolóniához képest szinte a tökéletességig fejlődött, bár még így sem közelítette meg a mezőgazdasági fejlődést.”³⁵

Ezek a serényen dolgozó állhatatos emberek „Új-Anglia és az északi kolóniák alapítói többnyire olyan emberek voltak, akik a Stuartok uralkodása alatt szembekerültek a zsarnoksággal és elutasították a királyok kiváltságait, de ugyanakkor barátsággal viszonyultak a köztársasági eszményhez. Nagyon megdöbbenő lett volna, ha ezek a telepesek, akik megtapasztalták a szabadság édes ízét ezen az új földön, nem plántálták volna el gyermekeik elméjében a szabadság iránti szeretetet és az önkényuralmi módon kormányzó hatalommal szembeni irtózatot: ennek megfelelően leszármazottaik féltve őrizték azokat a jogait, melyek a szabad ember igaz jellemzői.”³⁶

Véleménye szerint amikor ezeket a féltve őrzött jogokat „csorbítás” érte az angolok részéről, annak természetes következménye volt a „polgári” ellenállás, majd a fegyveres harc. Könyve arról tanúskodik, hogy Amerika végzete, miszerint a demokratikus úton járó nemzetek élharcosa legyen, már a gyarmatok megalakításától kezdve abba az irányba mutatott, hogy el fog jönni egy új nemzet megalakulásának „hajnala”.

Ezt erősíti meg Timothy Pitkin (1766-1847) aki arról írt könyvének bevezető részében, hogy a „bélyegtörvény elleni példátlan összefogás, amely a kontinensen szétszórtan élő 2-3 millió ember között valósult meg nem egy nap vagy egy év munkájának eredménye volt, hanem azoknak az elveknek és jogoknak, eszméknek a kifejlődése, melyet atyáik hoztak magukkal ebbe az országba, és mintegy örökölni hagyták utódaikra.”³⁷

³⁴ *John Lendrum: A Concise and Impartial History of the American Revolution. Volume I. Boston 1795. Printed- Trenton:Re- printed and Published by James Oram, 1811. 132.o.*

³⁵ *John Lendrum: A Concise and Impartial History. i.m. 147.o.*

³⁶ *John Lendrum: A Concise and Impartial History i.m. 201.o.*

³⁷ *Timothy Pitkin: A Political and Civil History of the United States of America. I. New Haven. 1828. Howe and Durie and Pack. I. Kötet. 4.o.*

Abban is egyetértettek ezek a történészek, hogy az események ily módon történő alakulásában, és az elveknek, jogoknak, eszméknek a fejlődése mögött természetfölötti, isteni beavatkozás figyelhető meg, de „nem abban az értelemben, hogy Isten az amerikaiak oldalán állt volna, hanem inkább úgy, hogy az ő társadalmi és politikai eszméik állottak Isten oldalán.”³⁸

Milyen forrásokból „táplálkoztak” ezek az eszmék? Meglepő módon „e szerzők már megemlítették majdnem az összes olyan eszmei áramlatot (természetjogi felfogás, európai felvilágosodás, az angol jogi hagyomány, a 17-18. századi brit republikánus tradíció, protestáns vallásosság), amelyet a 20. század végének történészei is az amerikai forradalom eszmetörténeti forrásaiként tartanak számon.”³⁹

Ezek közül az egyik legfontosabbnak a protestáns vallásosságot tekintették. David Ramsay azt írta a korai időkben érkező telepesekről, hogy „egy maroknyi ember fektette le Új-Anglia alapjait. Rövidesen ezeknek az embereknek a leszármazottai és üzlettársai töltötték meg Massachusetts, Connecticut, New Hampshire és Rhode Island kolóniákat. A puritánok... egyszerű, takarékos, szorgalmas emberek voltak, szigorúan figyelték az erkölcsi és társadalmi kötelezettségek betartására. A Szentírást tartották önmaguk számára a hit és gyakorlat egyetlen mércéjének, ennek tanulmányozására készítették minden embert... istentiszteleteiknek is a Biblia tanulmányozása állt a középpontjában... Hittek abban, hogy nem létezik olyan egyház vagy egyházi vezető tisztség, amely bármiféle hatalmat gyakorolhatna más gyülekezetek vagy egyházi személyek fölött, és ellenőrizhetné ezeket. Bibliai látásuk alapján minden gyülekezeti tagot ugyanazok a jogok és kiváltságok illették meg. Ebből kifolyólag a hit megélésének, az istentisztelet módjának, a szokásoknak vagy gyülekezeti ceremóniáknak a gyakorlása és kialakítása a természetes jogaihoz tartozott a gyülekezeti tagoknak, amely fölött nem gyakorolhatott hatalmat senki emberfia. Az egyházi hierarchiát is ebből a szempontból értékelték, különösen a püspöki nagyúri pompát utasították el, amely ellentéte volt meglátásuk szerint a szentírási tanításnak, mely a tisztaságot, egyszerűséget, a keresztények közötti egyenlőséget hirdette. Hasonlóan gondolkodtak a kormányzásról és a társadalmi

³⁸ *Lévai Csaba: A Republikanizmus –vita. i.m. 35.o. (Idézi: William Raymond Smith: History as Argument: Three Patriot Historians of the American Revolution. The Hague. 1966. Mouton. 224.)*

³⁹ *Lévai Csaba: A Republikanizmus –vita i.m. 36.o.*

berendezkedésről is. Éppen ezért elutasították az önkényt, a hivalkodó magatartást, a nemesi kiváltságokat, és az egyenlőséget, szabadságot hirdették.”⁴⁰

Később azt írja könyvében, hogy számos gyarmaton „a Cato leveleit, az Independent Whiget és az ilyesfajta termékeket kedvelték”, míg másutt „a puritánokról szóló történetek tartották életben elődeik szenvedéseinek emlékét, és arra ösztönözték őket, hogy erőteljesen elkötelezzék magukat az emberi természet polgári és vallási jogai mellett.”⁴¹

Ramsey a függetlenségi háborút úgy mutatta be, mint amely át van szöve az isteni gondviselés jelenlétével, amely a kortárs amerikai történészek számára teljesen nyilvánvalónak látszott, és megkérdőjelezhetetlen volt. Egy igazságos háború volt, melyben a gyarmatiak Isten oldalán küzdöttek. Mercy Otis Warren arra bátorította könyvében az amerikaiakat, hogy éljenek a függetlenség ajándékával, melyet Isten adott nekik.⁴²

A későbbi történészi viták jelentős részben arról fognak szólni, hogy a forradalomra melyik eszmetörténeti irányzat gyakorolta a legnagyobb hatást, illetve, hogy az események sorozatából álló forradalom időszakában mikor, melyik irányzat volt az „uralkodó”. Együttesen hatottak az eseményekre, vagy esetleg kizárták, kioltották egymást? Léteztek egymás mellett, közösen alakítván a közgondolkodást, vagy ez lehetetlen volt, és valamelyik döntőnek kellett bizonyuljon az események sorozatában? Ezek voltak azok a kérdések, melyek a történészek számára folyamatos vitatémát szolgáltattak és szolgálnak napjainkban is. A fentebb említett történetírók ezekre a kérdésekre azt a választ adták, hogy ezek az eszmei irányzatok egymást erősítvén és mintegy egymást kiegészítvén jelentkeztek a forradalom korában.

A történelmi múlt ezen bemutatásával mintegy követendő példát szerettek volna nyújtani koruk polgárai, politikusai felé. Természetesen ebből logikusan következett, hogy egyfajta idealizált képet mutattak be így az eseményekről és a benne fontos szerepet játszókról, másrészt azt feltételezték, hogy a forradalomban résztvevő

⁴⁰ *David Ramsay: The History of the American Revolution. vol. 1 [1789]. Edition used: by Lester H. Cohen (Indianapolis: Liberty Fund 1990). Vol. 1. 26.o.*

⁴¹ *David Ramsey: The History of the American Revolution. i.m. 30.o.*

⁴² *John Fea: Was America Founded as a Christian Nation? i.m.39.o. Idézi: Mercy Otis Warren: History of the Rise. Progress and Termination of the American Revolution. 2. Vols. 1805. 686.o.*

hazafiak között szükségszerűen volt egy egységes eszmeiség, amely hitük szerint a protestáns vallási örökségben gyökerezett.

"Harcos nacionalistáknak tekintették önmagukat, akik egy közös múltat építvén, az Egyesült Államok nemzeti karakterét teremtik meg a jövőre nézvé, különösen kiemelve és hangsúlyt fektetvén a köztársaságparti karakterre az új kormányzat számára, és a nemzet küldetésére, »végzetére«, melyre rendeltetett – ahogyan Warren fogalmazott –, egy irígylésreméltó példa az egész világ számára a béke, szabadság, igazságosság és jog tekintetében." ⁴³

1.2 A romantikus-nacionalista iskola történetírói álláspontja és a korszak legjelentősebb eseményei

Azt a történetírói generációt sorolhatjuk ebbe a csoportba, akik a 19. század harmincas éveitől kezdődően alkottak. Sok tekintetben követték a korábbi történetírói megállapításokat, hiszen feladatuknak tekintették, hogy az Egyesült Államok identitását megalapozzák és megerősítsék. Ebből kifolyólag természetesen a lehető legjobb fényben igyekeztek feltüntetni Amerika kialakulásának történelmét. Általánosságban véve azt mondhatjuk, hogy három alapvető témát figyelhetünk meg írásaikban: a haladás és szabadság eszméjét, illetve azt az elképzelést, hogy Amerikának az a végzete, küldetése, hogy modellként szolgáljon az egész emberiség számára, hogyan lehet eljutni a legtökéletesebb állami berendezkedéshez és ezen keresztül a legteljesebb élethez. Lényegét tekintve mindhárom eszme a puritán írók gondolatainak felevenítése volt. Úgy látták saját korukat, hogy ezeknek az elveknek a megvalósításának útján haladnak, és a forradalom eszményeit ültetik át a mindennapokba.

Ennek az irányzatnak számos képviselője volt, például William H. Prescott (1796-1859) és Francis Parkman (1823-93)⁴⁴ de közülük a legismertebb George Bancroft (1800-1891)⁴⁵ volt.

⁴³ Joyce Appleby, Lynn Hunt & Margaret Jacob: *Telling The Truth About History*. Norton & Company. New York. London. 1994. 102.o.

⁴⁴ Parkman szembeállítja a francia abszolutizmust és katolikus hegemóniát és irányzatot az angolszász demokráciával és kálvini elvekkel. Véleménye szerint a gyarmati küzdelem Új-Anglia és

Ő hitt abban, hogy az emberiség történelme az aranykor felé halad, amelyben minden ember tökéletes szabadságban élhet majd. Ennek letéteményese az angolszász kultúra, melynek reprezentása az „utolsó időkre nézve” a gondviselészerűen megalakult Egyesült Államok. Nézete szerint a kialakult amerikai demokrácia Isten tervének részeként született meg, és az amerikaiak küldetése, hogy elterjesszék azt az egész világon, azaz Amerika kialakulása nála végzetszerű volt, társadalmi berendezkedése pedig egyedi és modell értékű az egész világnak.

Ez volt híres 12 kötetes munkájának – *History of the United States from the Discovery of the American Continent* (Az Egyesült Államok történelme az Amerikai Kontinens Felfedezésétől) – az alapgondolata is. A mű 1834 és 1882 között készült el. Korabeli népszerűségére jellemző, hogy első kötete tíz éven belül tíz kiadást ért meg, s ez a szám 1875-re húsz fölé emelkedett.⁴⁶

Művében törekedett az elsődleges források használatára és könyvét lábjegyzetekkel látta el. Munkája Leopold von Ranke (1795-1886)⁴⁷ módszerét követte.

Egyszerre található meg benne a tudományosságra való törekvés, a kutatói módszerek használata és a romantikus motívumok alkalmazása.⁴⁸

Bancroft átvette, és ugyanakkor tovább is fejlesztette a 17-18.századi brit whig történelemszemlélet néhány alapvető elemét, melynek alapján eljutott oda, hogy az „ősi eszményektől” eltérő zsarnoki befolyás alá került Britanniával szemben a megszülető amerikai köztársaság vitte tovább az angolszász örökséget.⁴⁹

Kanada franciák által birtokolt területei között valójában a szabadság és az abszolutizmus közötti harc volt. Isteni gondviselésnek tulajdonítja, hogy ebben a küzdelemben az angolszász világ győzedelmeskedett, megteremtve a lehetőségét a szabadság eszméjének fenntartásához ezen a kontinensen, és előkészítette az utat a forradalom számára. (Lásd bővebben: *Michael Kraus, Davis D. Joyce: The Writing of American History.* i.m.129-132.o.)

⁴⁵ Nagyon gazdag életúttal büszkélkedhetett. Az Annapolis-i Tengerészeti Iskola megalapítója volt, komoly kormányzati szerepeket is vállalt. Mélyen elkötelezett volt a Demokrata Párt mellett, és kitartóan hitt a „jacksoni demokrácia” fejlődésében. Az első amerikai történész volt, aki Németországban tanult, és professzionális, tudományos képzésben részesült. Tudományos munkásságát vegyesen ítélte meg az utókor, az Amerikai Történelmi Társulat második elnökévé választották.

⁴⁶ *Lévai Csaba: A Republikanizmus-vita.* i.m. 38.o.

⁴⁷ Kiváló német történész, a forrás-alapú történetkutatás „atyja”.

⁴⁸ *Joyce Appleby, Lynn Hunt & Margaret Jacob: Telling the Truth About History.* i.m.112.o.

⁴⁹ *Lévai Csaba: A Republikanizmus-vita.* i.m. 40.o.

Bancroft elkötelezett unitáriánus volt, és mélyen hitt Isten gondviselésében Amerika múltjával és kialakulásával kapcsolatban. Véleménye szerint „Amerika keresztény nemzetként lett megalapítva, és az a küldetése, hogy a szabadságot és demokráciát elterjessze az egész világon”.⁵⁰

Akárcsak a korábbi időszakok történetírói, ő is úgy látta, hogy nem egy-egy brit intézkedés váltotta ki a forradalmi reakciókat, hanem a szabadság eszméje mellett a kezdetektől fogva elkötelezett gyarmatiaknak ez volt a „végzete, küldetése”. Ebben a végzetszerű küldetésben egyértelműen felfedezte az isteni gondviselés szerepét. Erről számos alkalommal is írt könyvében. Úgy látta, hogy „Amerika mint nemzet nem a vak szerencsének köszönhetette kialakulását, hanem a gondviselés irányítása alatt alakultak meg intézményei, melyek az országot a korabeli boldogságra és dicsőségre vezették el”.⁵¹

Úgy látta, hogy az isteni gondviselés már a kezdetekől fogva is megfigyelhető volt, hiszen az első gyarmatosok, ahogyan fogalmaz a „gondviselés kegyelmének” köszönhették, hogy túlélték a kezdeti nehézségeket, így például az éhínséget.⁵²

Az amerikai forradalommal kapcsolatban azt vallotta, hogy a szabadság eszméje olyan mélyen beleívódott az itt élő emberek lelkébe, „hogy ez volt az élet lélegzete számukra”. Ebben a puritán elődök nyomdokain jártak, felfedezvén az isteni gondviselést, „és miért kellene az embereknek ellenállniuk a gondviselés hatalmas tervének”?⁵³

Számára nyilvánvaló volt, hogy az amerikaiak a gondviselés vezetése alatt, az egész világ megjobbításáért szálltak harcba.

Lényegében tehát Bancroft gondolkozásában a whig tradíció és az isteni gondviselés volt az a két alappillér, amelyre épült a megalakuló Egyesült Államok.

Egy amerikai történész, Jonathan Tucker Boyd doktori disszertációjában kilenc, a korszakban elterjedt és népszerű iskolai tankönyv vizsgálata során arra a

⁵⁰ John Fea: Was America Founded as a Christian Nation? i.m. 36.o.

⁵¹ George Bancroft: History of the United States. Volume I. New York. D. Appleton and Company. 1888. 8.o.

⁵² George Bancroft: History of the United States. i.m. 101.o.

⁵³ George Bancroft: History of the United States. Volume IV. New York, D. Appleton and Company. 1889. 4.o.

megállapításra jutott, hogy íróik egyértelműen keresztény háttérrel közelítették meg Amerika kialakulásának történetét, és arra igyekeztek nevelni a diákokat, hogy miképpen lehetnek jó állampolgárai egy keresztény nemzetnek.⁵⁴

Ennek a történész generációnak a korában két olyan lényeges – a kereszténységgel kapcsolatos – esemény játszódott le, amelyet mindenképpen meg kell említenünk, hiszen kétség kívül hatással volt rájuk.

a) A Második Nagy Ébredési Mozgalom

Az első, az úgynevezett Második Nagy Ébredési Mozgalom volt⁵⁵, amelynek időszaka ugyan az 1800-as és az 1830-as évek közé tehető, de hatásai és társadalmi következményei később váltak igazán érezhetővé.⁵⁶ A vallás újra a

⁵⁴ John Fea: *Was America Founded as a Christian Nation?* i.m. 36.o. (idézi Jonathan Tucker Boyd: „This Holy Hieroglyph: Providence and Historical Consciousness in George Bancroft's Historiography” PhD diss., John Hopkins University. 1999. 105.106.110.118-119.o.)

⁵⁵ Ezen a néven szokták jelölni azt a felekezeti megújulási törekvést és mozgalmat, mely az említett időszakban „söpört végig” az Amerikai Egyesült Államok jelentős részén. Akárcsak az első ébredési mozgalom, ez is Új-Angliában érte el legnagyobb hatását, ahol a gyülekezetek missziós társaságokat alapítottak az evangélium terjesztésére. Ezek közül talán a legismertebb az 1816-ban alapított American Bible Society (Amerikai Biblia Társulat) volt. Legjelentősebb személyei között megemlíthetjük Lyman Beecher (1775 –1863) presbiteriánus lelkészt, Charles Grandison Finney (1792 –1875) szintén presbiteriánus lelkészt, Timothy Dwight (1752 –1817) kongregacionalista lelkészt, teológust, a Yale Egyetem nyolcadik elnökét, vagy éppen Peter Cartwright (1785 –1872) metodista misszionáriust, aki több mint tízezer megtérőt keresztelt meg az ébredési időszak alatt.

⁵⁶ Ahogyan Bollobás Enikő megfogalmazza: „Az amerikai protestantizmus egyik legfontosabb jellemzője, hogy egymást követik az ébredési hullámok, aminek eredményeképp az amerikai történelem is szakadatlan millenáris mozgalomként fogható föl. Az amerikai vallástörténészek öt — rendre egy-egy emberöltőt felölelő — ébredési hullámot különböztetnek meg. Ezek jelentősége jóval túlmutat a valláson, állítja W. G. McLoughlin, amennyiben minden egyes ébredési mozgalom közvetlen kapcsolatba hozható bizonyos politikai-társadalmi változásokkal. Ekképp a puritán mozgalom (1610–1640) előbb hozzájárult az angol alkotmányos monarchia kialakításához, majd az egyház folyamatos tökéletesítésének eszméje révén elültette a más földrészen való újrakezdés gondolatát, megteremtve az amerikai gyarmati telepek létesítésének lehetőségét is. A XVIII. századi ún. „nagy ébredés” (Great Awakening, 1730–1760) szellemisége komoly szerepet játszott abban, hogy az Angliától való elszakadási kísérletek eredményeképp megszületett a független amerikai köztársaság. A XIX. század eleji „második ébredés” (1800–1830) az unió megszilárdulásával, majd a Jackson elnök nevéhez köthető részvételi demokrácia megerősödésével járt. A polgárháború utáni ébredési mozgalom (1890–1920) segítette elterjeszteni a kapitalista kizsákmányolás korlátozásának eszméjét, és létre is hozta e korlátozás intézményeit és a jóléti államot. Végül az 1960-as években megjelenő ébredési mozgalom (1960–1990) hatására elterjedtek a természet korlátlan kizsákmányolásának gátat vető ideológiák, valamint a környezetvédelem és a fenntartható fejlődés eszméi.” (Lásd bővebben: *Bollobás Enikő: Az amerikai megtérés történetek performatív retorikája*. In. Déri Balázs szerk. *Conversio*. ELTE BTK. Budapest. 2013. 429-437)

közgondolkodás szerves részét képezte, hatalmas méretű gyülekezet növekedés indult el 1790 és 1860 között.⁵⁷

b) Az Amerikai Polgárháború mint teológiai krízis időszaka (1861-1865)

Ebben az időszakban nézett szembe Amerika, fennállása óta talán legnagyobb krízisével, a polgárháborúval.⁵⁸ Mindkét oldal – unionisták és konföderációsok – a keresztény Amerika oldalán sorakozott fel, mindkettő vallotta, hogy Isten akaratát cselekszi és azt, hogy Isten természetesen az Ő oldalán áll.

Abraham Lincoln (1809-1865) második „beiktatási beszédében”⁵⁹ így szólt: „Mindkét (oldal) ugyanazt a Bibliát olvasta, és ugyanahhoz az Istenhez imádkozott, segítségül hívva Őt, egymás ellen...”⁶⁰

Lincoln ebben a beszédében és gondolatában világosan utalt arra, hogy ez a polgárháború többről szólt, mint pusztán gazdasági vagy anyagi kérdésekről. Mindkét oldal hitt az isteni gondviselésben, és abban, hogy Istennek különleges terve van Amerikával. Éppen ezért a polgárháborút egyfajta teológiai krízisként is tekinthetjük, ahol Észak és Dél egészen másként közelítette meg azokat a kérdéseket, amelyek a polgárháború számos ideológiai „töltetét” jelentették. Mielőtt arra a kérdésre keresnénk a választ, hogy miben nem értettek egyet Észak és Dél vezető teológusai, nézzük meg pár mondatban, hogy miben értettek egyet!

Mark A. Noll történész, könyvében⁶¹ három fontos pontra mutatott rá ezzel kapcsolatban:

Először is szinte mindannyian, kivétel nélkül meggyőzően érveltek amellett, hogy az Egyesült Államok népe egy különleges szövetségi kapcsolatban áll Istennel.

⁵⁷ Az említett időszak során, a 700 metodista gyülekezet száma közel 20.000-re nőtt, a 900 baptista gyülekezet száma meghaladta a 12.000-et, a 700 presbiteriánus gyülekezet létszáma 6000 fölé nőtt. Új vallási közösségek számba szökkenésének is az időszaka ez, úgy mint az adventisták, mormonok. Lásd bővebben: *Mark A. Noll: Civil War as a Theological Crisis*. University of North Carolina Press. 2006. 27.o.

⁵⁸ Az 1861-65 között zajló polgárháborúnak 620-650.000 áldozata volt (halottak és sebesültek). A háború katonai győztese a főleg északi szövetségi államokat tömörítő Unió volt.

⁵⁹ 1865. Március 04-én

⁶⁰ *Ronald C. White Jr.: Lincoln's Greatest Speech. The Second Inaugural*. Simon and Schuster. New York. 2002. 100.o.

⁶¹ *Mark A. Noll: Civil War as a Theological Crisis*. i.m.18-19.o.

Legfőbb tekintélyként a Szentírást fogadták el – mélyen hittek a Biblia isteni kinyilatkoztatásában és nem kérdőjelezték azt meg – a hagyományokkal szemben többségükben ellenérzésekkel viseltettek. A legtöbbjük számára ugyanaz maradt a prédikációs „szókészlet”, mint amit a puritán ősöktől örökölt meg, azaz gyakran beszéltek a megtérésről, bűnbánatról, megújulásról, amely kapcsolatban állt az amerikai nép kötelességével, hogy betöltse Istentől rendelt küldetését. Az Északon és Délen egyaránt meghirdetett böjti napok, ennek a szövetségnek az elfogadását jelentették.

Szoros kapcsolatot láttak a személyes hitélet és a társadalmi jólét között is. Bár sokan közülük ellenérzésekkel tekintettek a politikai tradíciókra, ha választaniuk kellett, a republikánus eszméket támogatták az Alapító Atyákra hivatkozva. Úgy gondolták, hogy a szabadság és jólét illetve a gonoszság és zsarnokság összetartozó fogalmak. Hitték, hogy a személyes hitélet gyakorlása és a szabadságért folytatott küzdelem illetve annak megőrzése a társadalmi jólét előmozdítója is egyben.

A teológusok egy jelentős része azzal, hogy az amerikai felvilágosodás eszméit terjesztették – így értelmezve az ország politikai és gazdasági életében végbemenő fejlődést és eltérő hatásokat – zavarba ejtő módon különböző egyházi hagyományokat félre tettek. A bibliai hit és a felvilágosodás eszméinek kombinációja mindenképpen hozzájárult az amerikai álom megvalósításának építésében, és egyfajta „sajátságos” amerikai kultúra létrejöttét eredményezte.

Miben nem értettek egyet? A teljesség igénye nélkül szeretnék néhány lényeges pontra rámutatni.

Az Unionisták hittek abban, hogy az Amerikai Egyesült Államok kialakulása és fejlődése Isten munkájának a „gyümölcse”, éppen ezért az országot egyben kell tartani, hogy elérje isteni rendeltetését. A korszak legismertebb „unionista” igehirdetői, ezt próbálták alátámasztani szószéki szolgálataik által.

Jellemző példája ennek John F. Bigelow (1818-1884) baptista lelkész igehirdetése, melyet 1861. július 07-én tartott egy New York-i baptista gyülekezetben, *The hand of God in American history : A discourse delivered in the Baptist Church* (Isten keze az Amerikai történelemben : egy Baptista Gyülekezetben lezajlott diskurzus) címmel.

Igehirdetésének elején összehasonlítja Amerika történelmét más népek, így például a rómaiak, görögök, ázsiai népek, angolok történelmével, és megállapítja, hogy bár sok nemzet hivatkozott az évezredek során arra, hogy isteni gondviselés vezette kialakulását és fejlődését, napjaiban Amerikán kívül egyetlen nemzet sem tudná ezt kijelenteni oly nagy hittel és meggyőződéssel mint ő. Véleménye szerint mindaz az eredmény, melyet rövid idő alatt elért Amerika Isten ajándékának tekinthető, és mindez egyaránt igaz nemzeti karakterére, erkölcsére és államformájára. Meglátása szerint „az isteni gondviselés volt az, amely egy nagy nemzet magvait elplántálta a gyarmatok megalapításával, és tisztán látható ahogyan megőrizte és növekedéshez segítette azt.”

Ugyancsak Isten gondviselése volt az, amely megőrizte a gyarmatokat, a „francia jezsuitáktól, ellenséges indiánoktól, a franciák támadásától és a római egyháztól”.

Természetesen a forradalmat szintén a gondviselés munkájának tekintette, és katonai vezetőjét George Washingtont második Mózesnek, aki „kivezette a mi amerikai törzseinket az egyiptombeli gyarmati megkötöttségből, keresztül a Vörös-tengeren és a puszta vadonon át, a forradalom szenvedésein keresztül a szabadság Kánaánjába.”

Amerika krízisére úgy tekint, mint amelynek végkimenetele hatással van az egész emberiségre, hiszen „más kontinensek – polgári, politikai és vallási – szabadságáért küzdő millióinak reménysége ez a föld, ahonnan segítséget, támogatást, és az egész földre kiterjedő boldog jövő reménységét várják”. Ezért is látja fontosnak az Istentől rendelt kormányzat támogatását, és Amerika egységének megőrzését.⁶²

Horace Bushnell (1802-1876) kongregacionalista lelkész és teológus – sokak szerint az egyik legnagyobb befolyással bíró igehirdető volt ebben az időszakban – 1864. november 24-én a Nemzeti Hálaadás napján tartott igehirdetést – textusa Jeremiás 30:21 volt – a hartfordi gyülekezetben. Miután világossá tette, hogy „kormányzat” nélkül nem lehet élni sem törzsi vagy barbár formában sem semmilyen más államfomában, bemutatta azt az utat, amely elvezetett a gyarmatok megalapításától kezdve saját koráig, kiemelve az isteni gondviselés szerepét Amerika történelmében.

⁶² *John F. Bigelow: The hand of God in American history : A discourse delivered in the Baptist Church. Keeseville. N.Y. July 7. 1861; also before the United Literary Societies of New Hampton Institution. Fairfax. Vt., July 15. 1861. 14.15.21.42.o. (igehirdetés)*

Azt az államformát amelyben Amerika az ő korában létezett, Isten gondviselésének nevezte, és a kormánynak való engedelmisséget keresztény kötelességnek és felelősségnek tekintette, és erre szólította fel hallgatóit is, hogy betölthessék Istentől kapott küldetésüket.⁶³

Mivel a hasonlóan gondolkodó igehirdetőknek a meggyőződése szerint az Egyesült Államok egységének és fejlődésének fenntartása Istentől rendelt feladat, a keresztények kötelessége, hogy ennek az isteni akaratnak engedelmeskedjenek.

Az egység hirdetése és ezen belül a „központi kormányzat” támogatása érdekében gyakran idéztek olyan bibliai szakaszokat, különösen a Római levélből, amelyek véleményük szerint ezt támasztották alá.

Erre nagyon jó példa Francis Vinton (1809-1872) 1861-ben, New Yorkban, a Trinity Church-ben megtartott igehirdetése. Szolgálatának alapja két olyan bibliai szakasz, amely nagyon népszerű volt az unionista ügyet szívükön viselő lelkesek között:

„Emlékeztessed őket, hogy a fejedelemségeknek és hatalmasságoknak engedelmeskedjenek, hódoljanak, minden jó cselekedetre készek legyenek,...” (Titusz 3:1)

„Annakokáért szükség engedelmeskedni, nem csak a haragért, hanem a lelkiismeretért is.” (Róma 13:5)

Természetesen igehirdetésében utalt a Római levél 13. fejezetének első verseire is.⁶⁴

⁶³ Horace Bushnell: Building Eras in Religion. Literary Varieties III. Centenary Edition. New York.1909. Popular Government by Divine Right 286-318.o. (igehirdetés)

⁶⁴ „Minden lélek engedelmeskedjék a felső hatalmasságoknak; mert nincsen hatalmasság, hanem csak Istentől: és a mely hatalmasságok vannak, az Istentől rendeltettek. Azért, a ki ellene támad a hatalmasságnak, az Isten rendelésének támad ellene; a kik pedig ellene támadnak, önmagoknak ítéletet szereznek. Mert a fejedelmek nem a jó, hanem a rossz cselekedetnek rettegésére vannak. Akarod-e pedig, hogy ne félj a hatalmasságtól? Cselekedj a jót, és dicséreted lesz attól. Mert Isten szolgálja ő a te javadra. Ha pedig a gonoszt cselekszed, félj: mert nem ok nélkül viseli a fegyvert: mert Isten szolgálja, bosszúálló a haragra annak, a ki gonoszt cselekszik. Annakokáért szükség engedelmeskedni, nem csak a haragért, hanem a lelkiismeretért is. Mert azért fizettek adót is; mivelhogy Istennek szolgálói, kik ugyanabban foglalatoskodnak. Adjátok meg azért mindenkinek, a mivel tartoztok: a kinek az adóval, az adót; a kinek a vámmal, a vámot; a kinek a félelemmel, a félelmet; a kinek a tisztességgel, a tisztességet. Senkinek semmivel ne tartozzatok, hanem csak azzal, hogy egymást szeressétek; mert a ki szereti a felebarátját, a törvényt betöltötte.” (Róma 13:1-8)

Ezeknek az igéknek az alapján Vinton kiemelte igehirdetésében, hogy „a Polgári Kormányzat Istentől rendelt intézmény az emberi nem felett, a tisztviselők Isten szolgálói, így a létrehozott kormányzat támogatása és az előljáróknak való engedelmesség keresztényi kötelesség.” Mivel látása szerint Isten vezette győzelemre Amerika ügyét, így „az Unió elleni lázadás, az Unió ügyének pusztítása Isten akarata elleni bűn”.⁶⁵

Az egység ügye, a szabadság eszméje – szemben a rabszolgasággal – a kormányzatnak való engedelmesség és az isteni küldetés megvalósítása voltak a legfontosabb üzenetei a korszak legtöbb igehirdetésének, melyek az Unióhoz tartozó városok és falvak szószékeiről hangzottak fel.

Ahogy az északiak azzal a szilárd hittel indultak harcba, hogy politikai berendezkedésük és ideológiai meggyőződésük Isten akaratát tükrözi, természetesen a déliek is úgy gondolták, hogy Isten az ő oldalukon áll. Hittek abban, hogy a Dél keresztény nemzet, ezt tükrözi a „nem hivatalos nemzeti himnusz” címe és szövege – Isten óvja a Délt – és a Konföderáció mottója, Deo Vindice, azaz „Istennel a mi védelmezőnkkel”.

Amikor 1861 februárjában a Egyesült Államokból kivált déli államok megalkották az Amerikai Konföderációs Államok Alkotmányát, annak bevezető részében azt írták, hogy ügyükhöz „segítségül hívják a Mindenható Isten jóságát és vezetését.”⁶⁶

A déli államok szószékein elhangzó igehirdetések egyik állandó témájává vált az „új szövetség” gondolata, miszerint ők váltak Isten „új választott gyermekeivé”.⁶⁷

Természetesen ha önmagát keresztény nemzetként határozta meg az új nemzet, választ kellett adnia arra a kérdésre, hogy miként lehetséges akkor több millió embert rabszolgasorban tartania? Erre a kérdésre teológiai választ próbáltak adni, és igyekeztek bibliai szakaszokkal és gondolatokkal érvelni ezzel kapcsolatban.⁶⁸

⁶⁵ Francis Venton D.D.: The Christian Idea of Civil Government. New York. George F. Nesbitt & CO. Printers. 1861. (igehirdetés)

⁶⁶ http://undergod.procon.org/sourcefiles/Constitution_of_the_Confederate_States.pdf

⁶⁷ John Fea: Was America Founded as a Christian Nation? i.m. 45.o

⁶⁸ I Mózes 9: 25-27 – „Monda: Átkozott Kanaán! Szolgák szolgája legyen atyjafiai közt. Azután monda: Áldott az Úr, Sémnek Istene, néki legyen szolgája Kanaán! Terjessze ki Isten Jáfetét, lakozzék Sémnek sátraiban; legyen néki szolgája a Kanaán!” Jafet leszármazottainak tekintették az

Gyakran utaltak Pál apostolnak a Filemonhoz írt levelére, melyben azt kéri a levél címzettjétől, hogy szökött rabszolgáját, Onésimust fogadja vissza szolgálatába, de egy szóval sem említi azt, hogy szabadítsa fel.

Ezek az igeszakaszok számukra egyértelműen azt jelentették, hogy Isten rendelkezése a rabszolgaság, és aki ezt elutasítja, az a Biblia tekintélye fölé emeli magát. Így lényegében úgy tekintettek önmagukra, mint akik a Biblia igazságát védelmezik azokkal szemben, akik elutasítják annak teljes tanítását. A rabszolgatartás fenntartásában keresztényi nemzetük legitimitását látták, hiszen ha a Szentírás ezt tanítja, akkor keresztényi kötelességük ezt támogatni és megvédeni.

Így tehát az 1860-as években lezajlott polgárháború teológiai krízisként is értelmezhető, hiszen Amerikának, mint keresztény nemzetnek a kétféle látásmódja került egymással szembe. Az unionisták hittek abban, hogy Amerika keresztény nemzet, hiszen „Isten alkotása, és az Ő áldása kíséri”, míg a Dél hitt abban, hogy

európaiakat, míg Khám leszármazottainak az afrikai embereket. Ebből következőleg úgy gondolták, hogy teológiai alapjuk van arra, hogy az európaiak uralkodjanak az afrikaiak felett.

IMózes 17:12–*„Nyolcznapos korában körülmetéltessék nálatok minden férfigyermekek nemzedékeiteknek; akár háznál született, akár pénzen vásároltatott valamely idegentől, a ki nem a te magodból való.”*

VMózes 20:10-11 – *„Mikor valamely város alá mégy, hogy azt megostromold, békességgel kínáld meg azt. És ha békességgel felel néked, és kaput nyit, akkor az egész nép, a mely találtaiban abban, adófizetőd legyen, és szolgáljon néked.”*

Véleményük szerint, miközben Jézus számos, az Ószövetségből származó rendelkezésről jelentette ki, hogy helytelen gyakorlat – többnejűség, a „könnyed” válás magyarázata – soha nem emelte fel a szavát a rabszolgasággal kapcsolatban.

1 Korinthusbeliekhez írt levél 7:21 – *„Szolgai állapotban hivatattál el? Ne gondold vele, sőt ha szabad lehetsz is, inkább élj azzal.”*

Rómabeliekhez írt levél 13: 1,7 – *„Minden lélek engedelmeskedjék a felső hatalmasságoknak; mert nincsen hatalmasság, hanem csak Istentől: és a mely hatalmasságok vannak, az Istentől rendeltettek... Adjátok meg azért mindenkinek, a mivel tartoztok: a kinek az adóval, az adót; a kinek a vámmal, a vámot; a kinek a félelemmel, a félelmet; a kinek a tisztességgel, a tisztességet.”*

Kolossébeliekhez írt levél 3: 22; 4:1 – *„Ti szolgák, szót fogadjatok mindenben a ti test szerint való uraitoknak, nem a szemnek szolgálván, mint a kik embereknek akarnak tetszeni, hanem szíveteknek egyenességében, félvén az Istent. Ti urak, a mi igazságos és méltányos, a ti szolgáitoknak megadjátok, tudván, hogy néktek is van Uratok mennyekben.”*

1 Timóteushoz írt levél 6: 1-2 – *„A kik iga alatt vannak mint szolgák, az ő uraikat minden tisztességre méltóknak tekintsék, hogy Isten neve és a tudomány ne káromoltassék. A kiknek pedig hívő uraik vannak, azokat meg ne vessék, mivelhogy atyafiak; hanem annál inkább szolgáljanak, mivelhogy hívők és szeretettek, kik a jótevésben buzgólkodnak. Ezekre taníts és ints.”* (Mark A. Noll: Civil War as a Theological Crisis. i.m. 34-35.o.)

Amerika azért keresztény nemzet, mert a Biblia tanításai összhangban állnak az ő életmódjukkal.⁶⁹

A polgárháború lezárultával a Dél „álma” küldetéséről összedőlt, és az Uniót támogató teológiai nézetek „kerekedtek felül”.

1.3 A „tudományos” történészek álláspontja és korszakuk legjelentősebb vallási eseményei

A polgárháborút követő évtizedekben hatalmas változások történtek Amerika életében. Ennek egyik oka, a hatalmas méretű bevándorlási hullám volt, hiszen az 1800-as évek utolsó harmadában rengetegen érkeztek az új élet reményében, és ez a tendencia nem változott a későbbiekben sem. Egyedül a 20. század első 14 évében 15 millió bevándorló érkezett Európa különböző területeiről – elsősorban Németországból, Görögországból, Olaszországból, Horvátországból, Szerbiából, Írországból, Oroszországból, az Osztrák-Magyar Monarchia területéről – akik közül nagyon sokan katolikus vagy zsidó vallásúak voltak.⁷⁰

Természetesen ez hatással volt a kialakult vallási egyensúlyra, és ugyanakkor a kereszténységet is komoly kihívások érték olyan új eszmék részéről, mint a biblia-kritika elterjedése vagy éppen a darwinizmus. A kereszténység társadalmi helyzetében egyértelmű változás következett be, kiszorult a „közbeszédből”, és egyre inkább a keresztény civilizáció védelmére rendezkedett be, próbálván ellensúlyozni a szociális és kulturális változásokat.⁷¹

Az 1870-es évektől kezdve változás állt be az Amerikai történetírásban is. A legfontosabb eltérést a korábbi korszakokhoz képest az jelentette, hogy a professzionális történetírók vették át a vezető szerepet. Ők olyan személyek voltak, akik amerikai vagy európai egyetemeken sajátították el tudásukat.

Ahogy Peter Novick (1934-2012) történész fogalmaz könyvében: „A 19. század folyamán több ezer fiatal amerikai utazott Németországba, hogy megismerkedjen a

⁶⁹ John Fea: Was America Founded as a Christian Nation? i.m. 49.o

⁷⁰ Joyce Appleby, Lynn Hunt & Margaret Jacob: Telling the Truth About History. i.m. 37.o.

⁷¹ John Fea: Was America Founded as a Christian Nation? i.m. 50.o.

modern kutatási módszerekkel vagy akadémiai képzésben részesüljön Göttingenben, Heidelbergben, Lipcsében, Freiburgban, Berlinben, vagy más német egyetemi központban.”⁷²

Németországban oly módon találkoztak a „történelem vizsgálatával, kutatásával” – például a tudományos értékeket, struktúrákat tekintve – amellyel hazájukban még sohasem. A korábbi évtizedekben egy két kivételtől eltekintve – ilyen volt Bancroft – nem ez a „professzionális felé való előrelépés” volt a jellemző. Az előző nemzedék történetíróinak többsége Új-Angliából származott, azonban a professzionális történetírók megjelenésével ez a helyzet is megváltozott. Ezek a történetírók nem hobbi szinten művelték már a történetírást, hanem ez volt a fő foglalkozásuk, és többségük tanárként dolgozott főiskolákon vagy egyetemeken. Nagy hatást gyakorolt rájuk a darwinizmus és a természettudományi felfedezések. A professzionizmus térnyerését mutatja az a tény is, hogy 1900-tól az egyetemeken már csak Ph.D fokozattal rendelkező tanárok taníthattak történelmet, illetve 1884-ben megalakult az Amerikai Történeti Társulat.

a) A "tudományos" történészek első generációja

A professzionális történetírók első generációja, az 1870-es évektől 1910-ig terjedő szakaszra tehető, három legjelentősebb alakjának pedig Herbert Baxter Adams (1850-1901), Henry Adams (1838-1918) és Frederick Jackson Turner (1861-1932) tekinthető.

Ez a történész generáció különbözött abban is a megelőző korszakokhoz képest, hogy „a professzionális történetírók érdeklődésének középpontjában immáron a politikai intézmények evolúciója állott, s minthogy az amerikai fejlődés lényegét az ókori és kora középkori germán és angolszász intézmények tanulmányozásán keresztül akarták megérteni, kevés figyelmet fordítottak az amerikai forradalom eszmetörténeti hátterének vizsgálatára.”⁷³

Egyre nagyobb hangsúlyt kapott az „objektivitás”, és a korszak történetírói egyre inkább elfordultak a korábbi romantikus felfogástól. Ez magába foglalta az ideológiai semlegességre való törekvést, amely megint csak különbözött az ezt megelőző

⁷² *Peter Novick: That Noble Dream, The „Objectivity Question” and the American Historical Profession. Cambridge University Press.1999. (Első megjelenése 1988). 22.o.*

⁷³ *Lévai Csaba: A Republikanizmus-vita.i.m. 49.o.*

korszaktól. Az isteni gondviselés vezetése kisebb hangsúlyt kapott, mint a korábbi időszakban, bár a különösen Új-Angliában elterjedt millenniumi történelem felfogást be tudták illeszteni saját történelem szemléletükbe.

Herbert Baxter Adams az amerikai politikai berendezkedésre úgy tekintett, mint amelyik az athéni demokrácia jogos örökösének tekinthető, és ezt az „evolúciós csíra-elméletet” Henry Adams is elfogadta és képviselte. Az amerikai politikai és társadalmi fejlődés megértése szempontjából fontosnak tartották az európai gyökerek – elsősorban az ókori germán, angolszász törvények és intézmények, társadalmi berendezkedések vizsgálatát – tanulmányozását.

Frederick Jackson Turner véleménye szerint Amerika korai történelme arról szólt, hogy miként próbálták meg az emberek tovább folytatni európai életüket az új, amerikai környezetben. A telepesek „tanítómestere” a vadon volt. Bizonyos értelemben a határvidék, a vadon jelentette a leggyorsabb és leghatékonyabb vonulatát az „amerikanizációnak”.⁷⁴

b) A "birodalmi iskola" képviselői

Ennek a korszaknak egy újabb irányvonala, az 1880-1890-es években kialakuló „birodalmi iskola”, melynek legjelentősebb képviselői Herbert Levi Osgood (1855-1918), George Louis Beer (1872-1920) és Charles McLean Andrews (1863-1943) voltak.⁷⁵

Ők úgy látták, hogy téves az az elképzelés, amely évtizedekig megingathatatlan pillére volt az amerikai történetírásnak, miszerint a gyarmatok már a kezdetektől fogva feltartóztathatatlanul haladtak a forradalom és a függetlenség felé valamiféle isteni gondviselés tervébe illeszkedve sőt, ugyancsak megtalálták számításaikat a birodalom keretein belül. Beer véleménye szerint 1763 előtt a „gyarmatok és az anyaország gazdasági érdekei a kölcsönös egymásra utaltság eszméjén alapultak.”⁷⁶

Jellemző módon Beer említett könyvében már nem olvashatunk az isteni gondviselés szerepéről a gyarmatok életében, és a forradalom felé vezető úton.

⁷⁴ Lásd bővebben: *The Process of American History: From Colonial Beginnings To The Present*. Glad, Weinstein, Brent and Wilson. 1969.

⁷⁵ *Lévai Csaba: A Republikánizmus-vita*. i.m. 50.o.

⁷⁶ *George Louis Beer: British Colonial Policy. 1754-1765*. New York. The Macmillan Company. 1922.195.o.

A brit kultúra természetes fejlődésének, kiterjeszkedésének tartották a kolóniákban lezajló folyamatokat. Képviselőik véleménye szerint a gyarmatokon élőkre erősen hatott az Európából való kiábrándultság szelleme is. Ez a két hatás együttesen azt eredményezte, hogy az amerikai tradíciók, akárcsak a puritanizmus is, eltérő volt az angol örökségtől és más fejlődési utat járt be.

c) Az Alkotmány körüli vita

A „védekezésbe szorult” kereszténység egyik legjelentősebb vitája ebben az időszakban az Alkotmány körül zajlott. A polgárháború vesztes oldalán küzdő déli államok saját Alkotmányukban megfogalmazták, hogy keresztény nemzetként tekintenek önmagukra – ahogyan ezt korábban bemutattam – míg sok keresztény bánata és kritikája az volt, hogy az Egyesült Államok Alkotmánya ezt nem fejezi ki egyértelműen és világosan. Annak érdekében, hogy az Alkotmányba bevegyék Isten nevét és azt a megfogalmazást, hogy Amerika keresztény nemzet, egy mozgalom indult el amely National Reform Association (NRA) néven vált ismertté. Ez a szervezet 1874-re több ezer tagot, elsősorban lelkészeket foglalt magába. Úgy látták, hogy az, hogy a kereszténység kifejezés nincs benne az Alkotmányban, „tiszteletlenség Istennel szemben”, „egy szörnyű hiba, sőt bűn”, és sokan hittek abban, hogy a polgárháború Isten büntetése volt az Uniónak, az istentelen Alkotmánya miatt. Elsődleges céljuk között szerepelt az is, hogy a Szentírás tanulását az iskolai tantárgyak közé sorolják. Szerették volna, hogy a világi iskolák számára is kötelező legyen a keresztény alapelvek tanítása a Biblia olvasása és oktatása.⁷⁷

Próbálták elérni az amerikai törvényhozásban, hogy a kereszténység kiemelkedő szerepet kapjon az országban. Országszerte számos evangélizációs programot tartottak annak érdekében, hogy a keresztény hitet terjesszék.

d) A liberális protestantizmus megerősödése

A kereszténység egy másik „irányzata”, a liberális protestantizmus is ekkor kezdi el „hódító útját”, próbálván konszenzust kialakítani a megváltozott társadalmi és szociális világgal.

⁷⁷ John Fea: Was America Founded as a Christian Nation? i.m. 51-52.o.

William R. Hutchison könyvében⁷⁸ azt a folyamatot mutatja be, amely az 1860-as évektől kezdődően a század végéig kíséri nyomon a protestáns liberalizmus fejlődését Amerikában. Ennek az irányzatnak a legfontosabb jellemzőiként azt emeli ki, hogy általában úgy határozták meg önmagukat, mint „modernisták”, mivel megpróbálták teológiai álláspontjaikat a modern kor kihívásaiban megfogalmazni és továbbadni. Többnyire hittek a teremtő Istenben, mint aki az evolúció és a tudomány által munkálkodott. Hittek Istenben, de elutasították Sátán létezését, az eredendő bűn és a pokol tanát, vagy éppen Jézus szűztől való születését. Elfogadták a Szentírást, mint amely tanúbizonyság Istenről, de nem fogadták el mint Isten szavát. Az Egyesült Államok fejlődése számukra az Isten országa felé vezető út volt. Egyik leghíresebb és legismertebb igehirdetője a mozgalomnak, Henry Ward Beecher (1813-1887) volt.

Ez volt az a történelmi helyzet, amelyben a korábbi évtizedekhez képest a legjelentősebb „támadás érte” a keresztény Amerika eszméjét, és a puritánok történelmi szerepét a forradalommal és az oda vezető úttal kapcsolatosan.

1.4. A progresszívista iskola megközelítésmódja

A professzionális történetírók második generációjának tagjai többnyire a progresszív irányzathoz tartoztak, és elsősorban Amerika déli és középső területeiről származtak.

A progresszizmus egy sokoldalú reformmozgalom volt, és 1900-1920 között élte „virágkorát”. Legismertebb képviselőit a „nagy négyesnek” nevezik, William Jennings Bryan (1860-1925), Robert M. La Follette, Theodore Roosevelt (1858-1919) és Woodrow Wilson (1856-1924) személyében. Két utóbbi személy a republikánus illetve a demokrata párt színeiben elnöke is volt az Egyesült Államoknak, amely jól példázza a progresszívista irányzat „pártsemlegességét”.

Azok között volt a legsikeresebb az irányzat terjedése, akik nem értettek egyet azzal, ahogyan a „korábbi Amerika” megváltozik. Komoly aggodalommal vették észre, hogy a politikai élet irányítása egyre inkább az iparvállalatok vezetőinek irányítása és vezetése alá került, az Európából és Ázsiából bevándorlók tömegei elsősorban nem

⁷⁸ *William R. Hutchison: The Modernist Impulse in American Protestantism. Duke University Press. 1992.*

protestáns háttérrel rendelkeztek, és az Újvilágban is őrizni kívánták vallási tradícióikat, a nagyvárosok pedig melegágyaivá váltak a nyomornak, prostitúciónak, járványoknak, alkoholizmusnak. Sok tekintetben nagyon különböző nézeteket képviseltek ennek az irányzatnak a követői, de valamennyien hittek a szociális igazságosság megteremtésében, és abban, hogy a társadalmat jobbá és az országot élhetőbbé lehet és kell tenni.⁷⁹

A progresszív történetírók mélyen hittek a fejlődésben, elsősorban terminusokban gondolkodtak, a szegény és gazdag osztályok küzdelmében, az észak-dél, kelet-nyugat megosztottságában, az ideológiai különbségekben konzervatívok és liberálisok között. Elkezdtek újraírni Amerika történelmét a konfliktusok határmezsgyéjén.

A progresszívista történetírás három nagy alakjának Vernon Louis Parrington (1871-1929), Carl Lotus Beckert (1873-1945), és Charles Austin Beardot (1874-1948) szokták tartani.

Beard és Becker a forradalom lényegét két, alapvetően gazdasági érdekektől vezérelt társadalmi csoport küzdelmében látta. Véleményük szerint a politikai cselekvés rugója nem volt más, mint a gazdasági érdekek. Azok az eszmék, melyre olyan büszkék voltak a korábbi generációk történetírói – mint amelyek a politikai cselekvés rugóinak tekinthetők – nézetük szerint csupán „álcái voltak” a valódi szándékoknak, a mélyben megbúvó gazdasági érdekeknek.⁸⁰

Beard még ennél is tovább ment, számára az eszmék pusztán propaganda eszköznek tekinthetők a forradalom mélyén megbúvó gazdasági érdekek elrejtése céljából.

Természetesen azzal, hogy az eszmékre így tekintettek, felmerült annak a kérdése is, hogy a kereszténység, a puritanizmus milyen hatást gyakorolt a forradalomra.

Mint láttuk, eddig a puritanizmus többé kevésbé, de kulcspozíciót foglalt el az amerikai gondolkodásban. Sokak véleménye szerint közvetlen kapcsolat állt fent az

⁷⁹ *Walter Nugent: Progressivism: A Very Short Introduction. Oxford University Press. 2009. 1-2. 5. o.*

⁸⁰ Beard például hivatkozik ugyan arra, hogy a forradalmi időszakban nagy hatással bírtak Locke, Hume, Harrington vagy éppen Machiavelli művei, de valójában csak azért „használták őket”, hogy saját érdekeiket rajtuk keresztül mutassák be és vigyék győzelemre.

amerikai civilizáció fejlődése és a puritanizmus között, illetve a forradalom felé vezető úton és a forradalmi eseményekben is az egyik legerőteljesebb eszmei háttérrel jelentette. Nagyon sokáig a történetírásban a puritánok nemzeti hősként, az igazság és becsületesség „bajnokaiként” voltak ábrázolva. Bátor, istenfélő embereként, akik inkább vállalták az ismeretlennel való szembenézést és a vadon nehézségeit, mintsem azt, hogy vallási nézeteiket fel kelljen adniuk. Mindent megtettek a lelkiismereti és vallásszabadság megteremtéséért, és formálták a kialakuló amerikai demokráciát. Nagyon komoly intellektuális életet honosítottak meg Új-Anglia földjén, és komoly szerepük volt abban is, hogy Amerika függetlenné vált. Természetesen nagyon sokáig ez volt az uralkodó nézet az amerikai történetírásban, hiszen az első történetírók főleg Új-Angliából származtak, többnyire maguk is a puritánok leszármazottai voltak és ahhoz „a filiopietista történész iskolához tartoztak, melynek véleménye szerint az amerikai értékrend gyökerei – takarékoság, kemény munka, szociális érzékenység – a puritán tanításokban gyökereztek.”⁸¹

A vallás és lelkiismereti szabadság igénye is tőlük származott véleményük szerint, amely a forradalom egyik legfontosabb eszmei üzenete volt.

Kezdetben csupán néhány új-angliai történész képviselt más álláspontot. Közéjük tartozott Charles Francis Adams (1807-1886) és Brooks Adams (1848-1927), akik számára „a puritán klérus Massachusetts-ben egy zsarnoki hatalmat tükrözött, amelynek következménye a vallásos intolerancia, politikai oligarchia és intellektuális apátia volt.”⁸²

Az 1920-as évek elejére mint láttuk, Amerika történelmét más aspektusból kezdték el vizsgálni.⁸³

Véget ért a vérzivataros első világháború, és az Egyesült Államok önazonosságát kereste a megváltozott világban. Az izolációs politikával „karöltve” sokan minimalizálni próbálták az „öreg kontinens”, amerika történelmi múltjára gyakorolt hatását a kialakult társadalmi renddel, és intézményrendszerrel kapcsolatban. Azt kutatták, hogy mi az egyedi, a megkülönböztető amerika múltjában. Ezzel

⁸¹ Gerald N. Grob, George Athan Billias: *Interpretations of American History*. i.m. 28.o.

⁸² Gerald N. Grob, George Athan Billias: *Interpretations of American History*. i.m. 29.o.

⁸³ Lásd bővebben: Gerald N. Grob, George Athan Billias: *Interpretations of American History*. i.m. 30-58.o.

kapcsolatban fordult figyelmük többek között a puritanizmusra is. Kutatásaik nyomán arra a konklúzióra jutottak, hogy a puritán örökség nem szerves része az igazi amerikai tradíciónak. Azok a történészek, akik ebben az időszakban foglalkoztak a puritanizmussal, szinte kizárólag annak politikai és intézményrendszeri aspektusát kutatták, igazából a puritán teológiával, ideológiával, kultúrával nagyon keveset foglalkoztak. Úgy értelmezték a puritanizmust, és az általa kialakított intézményrendszereket, hogy annak ideológiai hátterét nem törekedtek megismerni.

a) Az "anti-puritanista" történészi irányzat előretörése

Legjelesebb képviselői ennek az „anti-puritán” történészi irányzatnak az 1920-as években, James Truslow Adams (1878-1949), Vernon L. Parrington (1871-1929) és Thomas J. Wertenbaker (1879-1966) voltak. Elutasították a filiofetisták nézeteit és kutatási eredményeit, rendkívül kritikusan szemlélték a puritánokat, akiket nem tekintettek sem demokratikusnak, sem haladó gondolkodásúnak vagy vallásilag toleránsnak, és nagy általánosságban képmutató emberekként látták őket. Véleményük szerint a puritánoknak illetve puritán eszméknek, és úgy általában a vallásnak nem volt kiemelkedő szerepe az amerikai demokrácia megteremtésében. Egy olyan időszakban támadták a puritánok amerika történelmében betöltött szerepét, amikor a korábban említett társadalmi események miatt egy általános apátia és kiábrándultság jellemezte a társadalmat, és így fogékony volt erre.

Ennek az irányzatnak a zászlóbontását jelentette Adams 1921-ben megjelenő könyve, a *The Founding of New England* (Új-Anglia Alapítása).

Könyvének bevezető szakaszában már igyekezett bemutatni, hogy véleménye szerint a modern kutatások nyomán korszakváltásnak lehetünk tanúi. „Az Új-Anglia történelmével kapcsolatos hagyományos elképzelések szerint olyan személyek voltak a telepesek, akiket vallásuk miatt üldöztek, elkötelezték magukat a lelkiismereti szabadság mellett, vitában álltak az »anyaországgal«, egységes közösséget alkottak a szabadságszeretettel... Az én tényeken alapuló megközelítésemben, amely friss kutatásokon alapszik, mint író próbálom bemutatni azt a tényt, hogy legalább annyira gazdasági érdekek, mint vallási okok játszottak kulcsszerepet már az első telepesektől kezdve a nagy kivándorlásban... több mint hatvanötezer angol hagyta el

otthonát és telepedett le az Újvilág különböző részein, és közülük mindössze négyezer csatlakozott az új-angliai gyülekezetekhez.”⁸⁴

Azt írta, hogy ezek az emberek megpróbálták felépíteni a teokratikus államrendet, és sokkal „bigottabb” zsarnoki rendszert hoztak létre, mint amely ellen küzdöttek az anyaországban.

Véleménye szerint a bigottnak tekinthető vallási vezetők zsarnoki hatalma elleni küzdelem jelentősebb fontossággal bírt a szabadságért folytatott harcban, mint az anyaországgal szemben folytatott küzdelem: „Massachusetts politikai történelme a charter időszaka alatt két fő elemből állt. Az első a kormányzó erők ellenállása Angliával szemben...a második a telepesek küzdelme a kormányzó erők ellen, a szabadságért és vallásszabadságért... habár a második konfliktus kevésbé drámai volt, mégis létfontosságúbb az emberi szabadság történelme szempontjából.”⁸⁵

Úgy látta, hogy Massachusetts-ben kéz a kézben törekedtek arra a lelkesekar és a megválasztott tisztviselők, hogy a telepesek magán és közösségi életét egyaránt le szabályozzák olyan törvényekkel, amelyeket ők Isten nevében hirdettek meg de valójában sok tekintetben önös érdekeiket szolgálta. Azt állította, hogy Massachusetts puritán vezetőit elsősorban gazdasági tényezők mintsem vallási okok ösztönözték az Újvilágba való költözésre. A lelkeszkek és a laikus vezetők egy olyan elit osztályt alakítottak ki, amely oligarchikus formát kölcsönzött a kormányzásnak – puritán, új-angliai oligarcháknak nevezte őket könyvében – és őrizte, védelmezte az ő pozícióikat a gyarmaton. Arra a megállapításra jutott, hogy a puritán vezetők teljesen antidemokratikusak voltak, nemhogy a demokrácia megalapítói az Újvilágban.

Másik jelentős képviselője ennek az irányzatnak Vernon L. Parrington volt. Azonos álláspontot képviselt a puritánokkal kapcsolatban, mint Adams, de ő más oldalról közelítette meg a kérdést. Három kötetes munkájának – *Main Currents In American Thought* (Az Amerikai gondolkodás fő áramlatai) – első részében, az 1927-ben megjelent *The Colonial Mind*-ban (A Gyarmati gondolkodásmód), foglalkozott a puritánokkal.

⁸⁴ James Truslow Adams: The Founding of New England. An Atlantic Monthly Press Book. Little, Brown And Company. Boston. Toronto. 1921. X.o.

⁸⁵ James Truslow Adams: The Founding of New England. i.m. 156.o.

Parringtonra kétség kívül nagy hatást gyakorolt az amerikai agrárius társadalom szociális küzdelme⁸⁶, amelynek szemüvegén át szemlélte a korábbi történelmi időszakok harcait is. Úgy látta, hogy Amerika ideológiai küzdelme a gyarmati kortól kezdve egészen az ő korszakáig két fő irányzat között zajlott, a liberalizmus és a konzervativizmus között. Véleménye szerint Új-Anglia arculatát, szellemét, jellegét, egyszerre alkották a puritánok és jenik, és egyikük hatását sem szabad lekicsinyelni vagy alábecsülni.

Ahogy írta: „A puritan az Óvilág egy olyan „kombinációja” volt, melyet az angol reformáció göröngyös idealizmusa alkotott meg, míg a jenki a természetes feltételek terméke volt, amelyet a gyakorlati gazdasági tényezők, közgazdaságtanok hoztak létre.”⁸⁷

Véleménye szerint a liberálisok nem fogadták el az angol puritánok által felépített hierarchikus egyházi rendet, és ugyanakkor rá kellett ébredniük, hogy a puritán irányzatra nagy hatást gyakorló kálvini nézetek nem fogadják el a liberalizmus egyik fontos tanítását, nevezetesen, hogy minden ember egyenlő, és kívánatos a gazdasági, szociális, politikai egyenlőség. Ezt a tanításukat nagyon mélyen gyökereztették az Ószövetségben, és ugyanakkor nagyon erősen arisztokratikus jellegű volt. Könyvében a gyarmati kortól kezdődően igyekezett bemutatni a két ideológia küzdelmét, mégpedig különböző személyeken keresztül. Az egyik oldalon álltak a konzervatívok, kezdve John Cotton-nal (a pap) és John Winthrop-pal (tisztviselő), ahogy Parrington fogalmaz: „Ha John Cotton testesítette meg az ideális teokratikus lelkes-szolgálatot, akkor John Winthrop reprezentálta az ideális teokratikus mágiszter szolgálatát.”. Közéjük sorolta Jonathan Edwards-ot, és eljutott egészen Hamiltonig, míg a másik oldalon olyan személyeket sorol fel, mint Thomas Hooker, Roger Williams, Benjamin Franklin és Jefferson, mint a liberalizmus úttörőit és megtestesítőit Amerikában.

⁸⁶ Az amerikai farmermozgalmakat Margaret Canovan (1939-) – angol politikai teoretikus – a populizmus egyik nagy alcsoportjának nevezte. Az agrárpopulizmust három nagy csoportra bontotta, melyből az elsőt az Amerikai Egyesült Államok nyugati és déli részén, a 19.század végén megjelenő radikális farmermozgalomnak tekintette, amely egy ideig szerepet játszott az országos politikában is. Lásd bővebben: www.beszelo.c3.hu.(Letöltés ideje: 2015.03.20.)

⁸⁷ *Vernon L. Parrington: Main Currents In American Thought I. Volume: The Colonial Mind 1620-1800.* New York. Harcourt. Brace And Company. 1927. (Liberalism And Puritanism bevezető részében.)

Számára tehát a jeffersonizmus és a hamiltonizmus küzdelme egészen a gyarmati kor elejéig nyúlt vissza. Úgy gondolta, hogy az ortodox puritanizmus egy olyan teológiai irányzat volt, amely szemben állt a liberalizmussal, és amely ellen küzdöttek olyan liberális hősök, mint Roger Williams vagy éppen Anne Hutchinson. Ők képviselték azt a liberális teológiát, amelyet később Amerika követett. Így véleménye szerint a puritanizmus nem volt része a liberális amerikai tradíciónak, sőt ellene volt.

Ennek az irányzatnak a harmadik neves képviselője Thomas J. Wertenbaker volt, aki tökéletesen egyetértett Parringtonnal abban, hogy a massachusetts-i oligarchia nem volt sem liberális, sem toleráns. 1947-ben megjelent művében – *The Puritan Oligarchy* (A Puritán Oligarchia) – úgy mutatja be a puritánokat, mint akik vallási bigottságukkal gátolták egy eredményesebb és jobb Amerika fejlődését. Véleménye szerint Új-Angliában a klérus, összefogva a leggazdagabb laikus réteggel oligarchikus módon vezette a gyarmatot, teokratikus államként feltüntetve azt, „antidemokratikus módon kormányozva, felhasználva ehhez a törvényeket, pártfogást, választási eszközöket és hagyományokat. Egyszerűen nem lehetett kormányzó egy ateista vagy egy zsidó.”⁸⁸

Meglátása szerint a rendszer működése öt fontos pilléren nyugodott, „a kongregacionalista gyülekezeteken, akik szövetségben álltak Istennel, a polgári kormányzaton, melynek csak az lehetett a tagja, aki egyháztag volt, egy nevelési rendszeren, amely támasza volt az ortodox puritán tanításoknak, egy szigorú és merev etikai tanrendszeren és a máshogy gondolkodók elhallgattatásán, vagyis a más vallási irányzatokkal folytatott küzdelmen. Így válhatott Új-Anglia egyfajta „laboratóriumává” a puritán civilizációnak.”⁸⁹

Massachusetts számukra egy kiváló esettanulmánnyá vált arra nézve, hogyan uralkodhat egy viszonylag kis létszámú „vallásos oligarcha” egy egész kolónia felett. A vallásos és politikai hatalom kéz a kézben járt, biztosítván egymásnak a hatalomban maradási.

Wertenbaker megfogalmazza ennek az irányzatnak a lényegét könyvének összefoglaló részében, amikor kijelenti, hogy „Plymouth nem a nemzet születési

⁸⁸ Thomas Jefferson Wertenbaker: *The Puritan Oligarchy. The Founding of American Civilization*. Grosset & Dunlap. New York. 1947. 342-43.o.

⁸⁹ Thomas Jefferson Wertenbaker: *The Puritan Oligarchy*. i.m. 339.o.

helye, mert az más ideológiai és intézményi alapokon nyugszik, mint amit a puritánok képviseltek itt vagy Új-Angliában.”⁹⁰

b) Harvardiak a puritanizmus "védelmében"

Erre az irányzatra mintegy válaszként, az 1930-as években elsősorban a Harvard Egyetemhez köthető történészi csoport mélyebben kezdett foglalkozni a puritanizmussal és azzal a kérdéssel, hogy milyen hatással volt a vallás a forradalomra illetve az oda vezető úton. Ők azt az álláspontot képviselték, hogy ahhoz, hogy igazán őszinte választ kapjanak a puritanizmussal kapcsolatos kérdéseikre, „vissza kell menni abba a korba”, amelyben éltek. Lehetetlennek tartották a huszadik század háttéréről megismerni és megérteni a puritanizmust, ehhez ismerni kellett azt a korabeli kontextust, melyben éltek és munkálkodtak. Ezért ők nagy hangsúlyt fektettek arra amit az anti-puritanista történész csoport kevésbé kísért figyelemmel, nevezetesen a puritán korszak háttérének vizsgálatára, a puritán gondolkodás és kultúra megismerésére elsődleges források alapján.

Neves képviselői ennek a gondolkörnek Samuel Eliot Morison (1887-1976), Clifford K. Shipton, és talán a legismertebb Perry Miller (1905-1963) Harvard Egyetemi professzor volt.

Ennek az irányzatnak a zászlóbontásának is tarthatjuk Morison 1930-ban megjelent könyvét, a *Builders of the Bay Colony*-t (Az Öböl Gyarmat Építői)⁹¹, melyben tizenegy puritán személyen keresztül igyekezett bemutatni a puritanizmust, egy más megvilágításba helyezvén őket, kidomborítván emberi oldalukat. Az 1936-ban megjelent könyvében – *The Puritan Pronaos* (A Puritán Pronaos-ok)⁹² – úgy mutatta be a puritánokat, mint az oktatás, nevelés élharcosait, akik már a kezdetektől fogva arra törekedtek, hogy meghonosítsák és kiépítsék Új-Angliában azt az oktatási rendszert, mely mindenki számára elérhető volt. Ennek érdekében iskolákat alapítottak – a legalsó szinttől az egyetemekig – támogatták a könyvnyomtatást, az írás és olvasás elterjesztését.

⁹⁰ Thomas Jefferson Wertenbaker: *The Puritan Oligarchy*. i.m. 344.o.

⁹¹ A gyarmat hivatalos neve Massachusetts Bay Colony volt.

⁹² A pronaos görög kifejezés a görög majd a római templomok oszlopcsarnokának a belső területét, az előcsarnokot jelentette.

Ahogyan Gerald N. Grob és George Athan Billias fogalmaz könyvében, „Morison véleménye szerint a puritánok legnagyobb cselekedete az volt, hogy sikeresen közvetítették a Nyugati civilizáció intellektuális és kulturális örökségét az Újvilágba. Miközben a többi gyarmaton a határvidék küzdelmei és kihívásai intellektuális és számos helyen spirituális hanyatláshoz vezettek, addig a puritánok nagy áldozatok árán közvetítették a tudás és a civilizált élet vívmányait...”⁹³

Clifford K. Shipton az 1930-as évek derekán publikált a puritanizmussal kapcsolatban, elutasítván azt az elképzelést, miszerint a puritán vezetők antidemokratikusak vagy vallásüldözők lettek volna. Véleménye szerint a Nagy Ébredési Mozgalom időszakában Massachusetts-ben az anglikánok, baptisták minden olyan törvényes joggal rendelkeztek mint amivel a kongregacionalista gyülekezetek, és ezeknek a közösségeknek kialakult és működő egyházi infrakstrukturájuk is volt. Véleménye szerint „Ez az egyházi rendszer messze liberálisabb volt, mint a virginiai a forradalom időszakában.”

Rámutatott arra is, hogy „1680 és 1740 között ötszáz puritán lelkész szolgált Új-Angliában... a legtöbben közülük a Harvard Egyetemen szereztek diplomát... ahol az epizkopális és kvéker diákokat mintegy százötven évvel korábban már beengedték, és oktatták, mint ahogy a disszentereknek megnyitotta volna a kapuit Oxford vagy Cambridge.”⁹⁴

A salemi boszorkányüldözésekkel kapcsolatosan megjegyezte, hogy annak azonnali beszüntetését írásban kérte Increase Mather (1639-1723)⁹⁵ és tizennégy puritán vezető, ami után a kormányzó leállította a kivégzéseket. Cikkének végén, az összefoglalásban kiemelte, hogy a puritán vezetők nemhogy bigottak és tanulatlanok lettek volna, hanem korukban, az intellektuális élet minden területén vezető szerephez juttatták Új-Angliát.

A három történész közül talán a legismertebb Perry Miller volt. Az 1930-as években két könyvet is publikált a puritanizmus témakörében.

⁹³ Gerald N. Grob, George Athan Billias: Interpretations of American History. i.m. 35.o.

⁹⁴ Clifford K. Shipton: A Plea for Puritanism. The American Historical Review. Vol. 40. No. 3 (Apr., 1935), 460-467.o.

⁹⁵ Puritán lelkész volt, központi alakja a korai Massachusetts-i gyarmat életének.

1933-ban jelent meg az *Orthodoxy in Massachusetts* (Ortodoxia Massachusettsben). Érdekessége a könyvnek, hogy megjelenésekor nem kapott nagy publicitást és széleskörű elismerést, míg napjainkban mindazok akik a korai Új-Anglia történetével foglalkoznak, kikerülhetetlen tanulmányként tekintenek rá, mint amelyik fordulópontot jelentett az amerikai puritán történetírásban. Ebben a könyvében Perry Miller az 1600-as évek vallásosságával foglalkozott. Az említett korszakban az angol puritanizmus három nagy táborból állt, a presbiteriánusokból, a kongregacionalistákból és a szeparatista kongregacionalistákból. Ez a három csoport sok mindenben különbözött egymástól, így a szeparatisták és a kongregacionalisták nem egy és ugyanazon a nézeten voltak. Jelentőségükben a kongregacionalisták meghaladták a szeparatistákat, és Új-Angliában nem tettek mást, mint a gyakorlati életbe igyekeztek átültetni mindazt, amit már vallottak az Óhazában is. Ezzel Miller utalt arra, hogy az amerikai történelem kezdetei szervesen kapcsolódnak az Óhazához.

Ezzel kapcsolatban külön kiemeli William Ames (1576-1633) szerepét, mint akinek a hatása nyomon követhető a puritán értelmiség gondolatain. Nagy figyelmet fordított a szeparatista-kongregacionalista és a kongregacionalista álláspont megkülönböztetésére, bizonyítva azt, hogy a szeparatisták csak egy kis marginális közösség volt, és fanatizmusukat, másoktól való elkülönülésüket a kongregacionalisták nem vallották. Nézőpontja szerint Amerika és ezen belül Új-Anglia történelmét sem lehet csak a puritánokon keresztül értelmezni és bemutatni, ugyanakkor felhívta a figyelmet a puritánok kiemelkedő szerepére és hatására, mely véleménye szerint egészen könyve születésének napjáig megfigyelhető és kimutatható az amerikai életben és gondolkodásban. Művében egyszerre válaszolt kora két kihívására, melyben könyve született, az anti-puritanista nézetre, miszerint a puritanizmus nem része Amerika tradícióinak, illetve, hogy a puritánok értelmiség ellenesek és bigottak lettek volna.

Hat évvel első, puritánokkal kapcsolatos könyve után megjelent egy újabb munkája, melynek címe, *The New England Mind: The Seventeenth Century* (Az új-angliai gondolkodásmód: A 17. század).⁹⁶

⁹⁶ Perry Miller: *The New England Mind: The Seventeenth Century*. Harvard University Press. 1983. (Első kiadása 1939-ben jelent meg)

Ebben a művében nagyon részletesen foglalkozott az új-angliai puritánok elképzeléseivel. Könyvének első részében ismét cáfolta azokat a nézeteket, miszerint a vallás és az intellektuális élet kizárta volna egymást a puritánok gondolkodásmódjában. Egy teljes képet igyekszik bemutatni, hogy miként gondolkodtak a puritánok a világról, az ember természetéről, és ami könyvének egy jelentős részét tette ki, a szövetségi gondolkorról. Mit jelentett számukra és hogyan értelmezték az Isten és a választottak szövetségét, azaz a kegyelem szövetségét, Isten és a gyülekezet szövetségét, illetve Isten és a társadalom szövetségét. A szövetségi teológia alkotta látásmódja szerint a puritán teológia magját. Fentebb említett könyvében erőteljesen hangsúlyozta, hogy a puritán gondolkodásban a sarokkövet a szövetségi teológia jelentette. A puritánok „ezen a szemüvegen keresztül” szemlélték a világot és annak eseményeit. Törekedett arra, hogy bemutassa ennek történelmi gyökereit.

Miller ezt a gondolkört vitte tovább következő művében, melynek címe, *The New England Mind: From Colony to Province* (Az új-angliai gondolkodásmód: a gyarmattól a tartományig)⁹⁷ volt és amelyet 1953-ban adtak ki első alkalommal.

Ebben a könyvében tovább folytatta megkezdett kutatói munkáját a puritanizmussal és ezen belül a szövetségi gondolkörrel kapcsolatban. Végigvezeti az olvasót azon az úton, melyet a szövetségi teológia rendszerén belül végigjárt Új-Anglia. Az első generáció lelkesedésétől és misszió elhívásától kezdve a második és harmadik generáció vallási életben bekövetkező hanyatlásán át. Ők már elveszítették azt a missziói látást, amely jellemezte az első generációt, és Miller szavaival élve ahelyett, hogy meghódították volna a puszta, őket hódította meg a puszták. A materiális javakért folytatott mindennapi küzdelem és a „határtalan” lehetőségek és hatalmas természeti kincsek felfedezésének hatására csökkent a lelki dolgok iránti érdeklődés, amely magában hordozta a puritánok által megálmodott társadalmi berendezkedés bukását. A „félutas szövetség”⁹⁸, mellyel megpróbáltak válaszolni a puritán vezetők koruk kihívására és a lelki élet hanyatlására, nem oldotta meg a problémáikat, sőt, újabbakat szült. Miller könyvében igyekezett bemutatni azt a változást, átalakulást,

⁹⁷ Perry Miller: *The New England Mind: From Colony to Province*. Harvard University Press. 1953.

⁹⁸ Ezt a speciálisan amerikai vallási életre kidolgozott teológiai kifejezést a későbbiekben bővebben kifejtem.

amelyen az új-angliai puritánok gondolkodásmódja keresztül ment az első telep megalakulásától, a 18. században megjelenő felvilágosodáson át.

Miller munkája egyedülálló volt korában, mivel nemcsak Amerika történelmi múltjában helyezte el a puritánokat, hanem egyben a világ színpadán is. Bemutatta, hogy a puritanizmus jóval több volt, mint egy „vadhajtása” az amerikai történelemnek. Világméretű kontextusba helyezte és bizonyította, hogy a puritanizmus fontos része volt a nyugati világ intellektuális és vallási életének. Az elkövetkező évtizedekben Miller munkásságát számtalan kritika érte.

1.5. A konszenzus-iskola történetírás felfogása és korszaka

A második világháborút követően beszélhetünk a professzionális történetírók harmadik generációjáról, akiket sokszor neokonzervatívoknak, vagy a konszenzus-iskola képviselőinek is neveznek. A neokonzervatívok a társadalmat stabilnak és homogénnek tekintették. Úgy látták, hogy mindig voltak alapelvek amelyek végigkísérték az amerikai történelem minden korszakát. Ezek közé tartozott, hogy minden embert megilletett a magántulajdon joga és annak védelme vagy, hogy a kormánynak csak korlátozott jogköre lehet.

A konszenzus-iskola legjelentősebb alakjainak Louis Hartz (1919-1986), Daniel J. Boorstin (1914-2004) és Richard Hofstadter (1916-1970) tekinthető.

Ők a „szocialista és a nyugati világrend szembenállásának idején, a második világháború valamint a szélsőjobb és szélsőbaloldali diktatúrák tapasztalatával a hátuk mögött, az amerikai társadalmat megosztó konfliktusok helyett, az amerikaiakat fenyegető diktatórikus rendszerekkel szembeni egyesítő tényezőkre helyezték a hangsúlyt.”⁹⁹

Ebben az időszakban az amerikai protestantizmus legnagyobb része a legfőbb veszélyforrást a szekularizmus terjedésében a katolicizmus egyre nagyobb térhódításában és a közéletből való kiszorított „állapotában” látta. Erre a megoldást a gyökerekhez való visszatérésben látták, azaz a megújulásban, és az „ébredési mozgalmakban”.

⁹⁹ Lévai Csaba: A Republikánizmus-vita. i.m. 90.o.

Az újjászületett keresztény emberekben látták annak a lehetőségét, hogy újra visszatérhessen Amerika a keresztény gyökereihez. Oly neves evangélizátorok jelentek meg ekkor, mint például a baptista vallású Billy Graham (1918-), akinek előadásait előben több száz millió ember kísérte figyelemmel. Az 1950-es évek vallási ébredését jól jelzi az a tény, hogy „az 1950-es években Amerika lakosságának száma 19 százalékkal nőtt, miközben a gyülekezetek látogatottságának a száma 30 százalékkal emelkedett. 1951 és 1961 között több mint 12 millió fővel nőtt a protestáns egyházak létszáma. A gyülekezetek száma is megtöbszöröződött, 1950 és 1955 között néhány protestáns közösség gyülekezeteinek a száma közel 50 százalékkal nőtt.”¹⁰⁰

A katolicizmus említett térnyerésével kapcsolatban meg kell említenünk XIII. Leó pápa 1895-ben írt Enciklikáját¹⁰¹, melyet az Amerikai Egyesült Államokban élő katolikusoknak címzett. Ebben a pápa kifejezi örömét az új nemzet születésével kapcsolatban, és ugyanakkor emlékeztet arra, hogy ennek az ünnepnek a katolikus egyház is részese, hiszen komoly szerepe van a kereszténység elterjesztésében. Érvként említi meg, hogy a katolikus Kolumbusz Kristóf volt az, aki „elsőként” eljutott az Újvilágba, és megnyitotta a kereszténység előtt az ajtót az európaiak számára addig ismeretlen földrészen. Az ezt követő évszázadok során ferences rendi, dominikánus és jezsuita szerzetesek utaztak azzal a céllal erre a kontinensre, hogy megosszák a kereszténység jó hírét a pogány törzseknek, azaz a Katolikus Egyház tevékeny részese volt annak, hogy Isten gondviselése előre haladhasson ezen a területen. Sokan szenvedtek mártírhalált miközben ezt a nemes szolgálatot végezték. A Katolikus Egyház úttörő szerepét az evangélium terjesztésében, az Egyesült Államokban nagyon sok tó, hegy, folyó, város jelzi, melyek azokról a katolikus emberekről kapták nevüket, akik itt végezték szolgálatukat. A Katolikus Egyház tagjai örömmel álltak a szabadság és függetlenség zászlója alá és részt vettek az új nemzet alapításában, amelyet azóta is szüntelen szolgálnak és építenek, hozzájárulván Amerika jólétéhez és fejlődéséhez.

A katolicizmus térnyerését jelzi az a tény is, hogy 1887-ben Washington D.C.-ben megalapították a Katolikus Egyetemet, Leó pápa és az amerikai püspökök hathatós

¹⁰⁰ John Fea: Was America Founded as a Christian Nation? i.m.81.o.

¹⁰¹ www.vatican.va („Longinqua:Encyclical of Pope Leo XIII on Catholicism in the United States”, January 6, 1895.) Letöltés ideje: 2015. 02. 11.

támogatásával. Felmérések szerint „1945 és 1960 között a katolikus népesség 90 százalékos növekedést ért el az Egyesült Államokban...szemináriumokat, korházakat, iskolákat, alapítottak... nekiláttak a keresztény kultúra megalapításához az Egyesült Államokban. Kíméletlen harcot folytattak a szekularizmussal... védelmezték a családi közösséget és elutasították a válást, kritizálták a materiális javakat hajszoló amerikai kapitalizmust... a katolikus értelmiség hittel vallotta, hogy a katolicizmus jóval több, mint puszta vallás, ez egy fontos kultúrális valóság.”¹⁰²

Nem meglepő ezek alapján, hogy „csökkent a katolikusokkal és zsidókkal szembeni, – korábban jellemző – egyetemi alkalmazási diszkrimináció...”¹⁰³

Ezek az évek nem pusztán a protestánsok és katolikusok küzdelméről szóltak, amelyet egymással, illetve a szekularizmus térhódításával és a kommunista eszmékkel szemben folytattak, hanem az afro-amerikaiak küzdelméről is, akik törekedtek megtalálni helyüket a „keresztény Amerikában”. Ennek egyik legismertebb „harcosa” Martin Luther King (1929-1968)¹⁰⁴ volt.

Ebben a sokoldalú küzdelemben – mint korábban már említettem – a konszenzus-iskola képviselői sokkal inkább arra helyezték a fő hangsúlyt, ami összekötötte az amerikaiakat, és nem a különbözőségekre.

Boorstin egy rövidebb tanulmány után – *The Genius of American Politics* (Az Amerikai politika génuszai) – 1958-ban jelentette meg háromkötetes, az Amerikai Egyesült Államok történelmét feldolgozó könyvének első részét, *The Americans: The Colonial Experience* (Az Amerikaiak: A gyarmati tapasztalat) címmel. Ebben a könyvében mélyebben foglalkozik a puritanizmus kérdésével és ezen belül azzal, hogy milyen szerepet játszott a vallás Amerika korai történelmében.

A következőképpen fogalmaz a puritánokkal kapcsolatban, „Soha nem voltak emberek biztosabbak abban, hogy a jó oldalon állnak... Az ortodoxiójuknak volt azonban egy nagyon különleges karaktere. A 18. vagy 19. századdal összehasonlítva a puritánok egyértelműen teológia-gondolkodásúak voltak. Az

¹⁰² John Fea: Was America Founded as a Christian Nation? i.m.80.o.

¹⁰³ Lévai Csaba: A Republikanizmus-vita. i.m. 89.o.

¹⁰⁴ Baptista lelkész, polgárjogi aktivista, a faji szegregáció ellen küzdött. Memphis-ben merénylet áldozata lett.

ember bukásának, a bűnnek, az üdvösségnek, megváltásnak, predesztinációnak, kiválasztottságnak és megtérésnek a tanítása volt az ő ételük és italuk.”¹⁰⁵

Véleménye szerint az Új-Angliában letelepedő puritánok megpróbálták a gyakorlati életbe átültetni a teológiai tanításokat, és alkalmazni azt a mindennapokban. Boorstin úgy látta, hogy „A puritánok a vadonban – távol az Óvilág tudás-központjaitól, távol a nagy egyetemi könyvtáraktól, a vad Amerika ezernyi baja és kihívása által nap mint nap szorongattatva – nem voltak abban a helyzetben, hogy kimunkáljanak egy teológiát és annak finomságain vitázzanak... ahhoz, hogy megvizsgálják, Siont fel lehet-e vajon újra építeni... Új-Anglia ritka kitűnő lehetőséget biztosított... Noha a puritánok az Újvilágban a kálvini tanításból indultak ki, ott meg is álltak, és azonnal gyakorlati síkra terelték azt. Egészen a 18.század közepéig alig-alig született spekulatív jellegű teológia Új-Angliában... Roger Willamset leszámítva, aki nem tartozott az új-angliai ortodoxiához, Massachusetts Bay nem tudott produkálni egy igazi központi személyt a teológiában, egészen Jonathan Edwards idejéig, a 18.század közepéig. Erre az időre azonban a puritanizmus már halott volt.”¹⁰⁶

Boorstin meglátása szerint idővel „Massachusetts Bay kolónia vezetői már luxusnak örvendtek, és a 17.századi Anglia egyszerűségét és »puritán« ortodoxiáját már nem követték tovább.”¹⁰⁷

A puritánok nagyon gyorsan alkalmazkodtak azokhoz a természeti, gazdasági adottságokhoz, amelyek az Újvilágban fogadták őket, és értékrendjüket, gondolkodásmódjukat egyre inkább ez határozta meg, és nem ragaszkodtak görcsösen az Óvilágból magukkal hozott elképzelésekhez. Amerikában a „van vált a kellene mércéjévé.” Boorstin ezzel, vagyis fenti értelemben vett „amerikanizálódásukkal” magyarázta a puritánok amerikai sikerét.”¹⁰⁸

Azok a vallási közösségek, akik nem tudták ezt megtenni, sokkal csekélyebb mértékben tudtak hatást gyakorolni Amerika történelmére és kultúrájának fejlődésére. Boorstin számára ilyen példa volt a Pennsylvániában letelepedő kvékerek közössége. Velük kapcsolatban azt írja könyvének második fejezetében,

¹⁰⁵ *Daniel Boorstin: The Americans: The Colonial Experience. 2002 by RosettaBooks. LLC. 16.o. (Első megjelenése 1958)*

¹⁰⁶ *Daniel Boorstin: The Americans: The Colonial Experience. 17.o.*

¹⁰⁷ *Daniel Boorstin: The Americans: The Colonial Experience. 22.o.*

¹⁰⁸ *Lévai Csaba: A Republikanizmus-vita. i.m. 97.o.*

hogy „ezek a figyelemreméltó emberek két végzetes hibát követtek el, aminek következtében csekély hatást tudtak kifejteni az amerikai kultúrára; az első a mártíromságra való hajlam, belső ösztönzés, és lelkük tisztaságának megszállottságig történő megőrzése; a második pedig a hitüket átható merevség. Az első látásuk elzárta őket a közösségtől, és befelé fordulókká tette őket, míg a második megkeményítette őket mindennel szemben, amit ez a világ felkínálhatott. Sem a mártír, sem a doktrína nem virágozhatott amerikai talajon.”¹⁰⁹

Könyvének harmadik fejezetében még egy példát mutat be, Georgiával kapcsolatban, ahol véleménye szerint „Amit a kozmopolitizmus és az önmegtisztulás tett Pennsylvániával, ugyanezt tette a paternalizmus és a filantrópia Georgiával.”¹¹⁰ Boorstin ezzel arra utalt, hogy a Georgiában letelepedők annak váltak az áldozataivá, hogy képtelenek voltak az Európában megálmodott elképzeléseiket összhangba hozni az Újvilág adottságaival és kihívásaival.

Úgy gondolta, hogy maga a forradalom sem az Európából magukkal hozott eszmék megőrzéséért vívott küzdelme volt a gyarmatosoknak, hanem az amerikai adottságokban és amerikai „talajon” megfogant Újvilág küzdelme az „Óvilággal”.

1.6. A 20. század második felének történetírói álláspontja

A 20. század második felében három jelentős irányát láthatjuk az amerikai forradalommal kapcsolatos történetírói műveknek.

Egyrészt tovább folyt a „küzdelem” azon két álláspont között, hogy az amerikai forradalommal kapcsolatban és az odavezető úton a vallás mennyire játszott fontos, kiemelkedő szerepet.

Az egyik tábor erősítette azt az álláspontot, hogy semmilyen gyakorlati hatást nem lehet tulajdonítani a puritanizmusnak ebben a tekintetben, míg a másik tábor ennek az ellenkezőjét igyekezett igazolni.

Ugyanakkor kialakult egy „középutasnak” tekinthető megoldási kísérlet, mely az úgynevezett republikánus tézis, republikánus-vita mentén figyelhető meg. A vitát kirobbantó téziseket tartalmazó művek nagy része ugyan a 1960-as, 1970-es

¹⁰⁹ *Daniel Boorstin: The Americans: The Colonial Experience.* 60.o.

¹¹⁰ *Daniel Boorstin: The Americans: The Colonial Experience.* 114.o.

években íródott, de természetesen nem volt „gyökértelen”. Az 1940-es évektől kezdődően jelentek meg azok a művek, amelyek alapját képezték a kialakuló vitának.¹¹¹

a) Bernard Bailyn gondolatai

Időrendet tekintve, az első jelentős mű ebben a témakörben 1967-ben jelent meg, szerzője Bernard Bailyn (1922-) volt. Könyvében, a *The Ideological Origins of the American Revolution*-ban (Az Amerikai forradalom ideológiai gyökerei) arra a kérdésre kereste a választ, hogy az ezer szállal Angliához kötődő gyarmatok, miért választották mégis a forradalom útját és az elszakadást. Azt a progresszívista álláspontot, hogy az európai felvilágosodás eszméi gyakorolták volna a legmélyebb hatást a gyarmatiakra, nem látta megalapozottnak. Bailyn úgy látta, hogy a progresszívisták tévedtek abban a tekintetben is, hogy a forradalom kirobbanását megelőző időszak gyarmati pamfletirodalma csak propagandisztikus célokat szolgált volna. Véleménye szerint nemcsak hogy jóval többet jelentett pusztán propagandánál, hanem éppen ezekből lehet legtisztábban megállapítani a forradalom ideológiai gyökereit.

Ahogy könyvében fogalmaz, a kialakuló krízis éveiben rengeteg pamflet íródott, „melyek közül több mint 400 foglalkozott az angol-amerikai »küzdelemmel«, az 1750 és 1776 között megjelenő pamfletek közül, és több mint 1500, az 1783-ig megjelentek közül.”¹¹²

Kutatásai alapján úgy látta, hogy a „gyarmatosokat a legközvetlenebb módon és leghatározottabban egy csoport angliai radikális és ellenzéki publicista befolyásolta,

¹¹¹ Szeretnék ezen belül kiemelni néhány szerzőt. Clinton Rossiter (1917-1970) a gyarmati írók és gondolkodók érvrendszeréből kiemelte az agrárius gondolkodást, a korrupció és a luxus fogalmának fontosságát. Locke hatását a gyarmatosokra és azok eszmeiségére ugyanakkor marginális kérdésként kezelte, eltérően a korábbi véleményektől. Elsősorban a forradalom időszaka kortárs angol íróinak a befolyását emelte ki, a legtöbb más, európai vagy ókori írók munkáit szintén nem tekintette olyannak, amelyek nagy hatást gyakoroltak volna a gyarmatokon élők gondolkodására és érvrendszerére. Caroline Robbins (1903–1999) a radikális whig tradíció hatását emelte ki a gyarmatokon élő gondolkodókkal kapcsolatban. Trevor Colbourn (1927-) elsősorban a 18. századi angol ellenzéki gondolkodók gyarmatosokra gyakorolt hatását próbálta bizonyítani. Cecelia Kenyon véleménye az volt, hogy a gyarmati gondolkodókra a legnagyobb hatást a radikális republikánizmus melletti elkötelezettség gyakorolta, melyet Locke nézeteinek, saját helyzetükhöz való „alakításában” talált meg. (Lévai Csaba: A republikánizmus-vita. i.m. 113-127.o.)

¹¹² *Bernard Bailyn: The Ideological Origins Of The American Revolution.* Harvard University Press. 1992. 8.o. (Eredeti megjelenése:1967)

akik a 18.században is fenntartották a tekintélyellenesség gondolati áramlatát, amely az angol polgárháború felfordulásából táplálkozott, s Walpole korának politikai viszonyaira alkalmazták azt.”¹¹³

Könyvében foglalkozik azokkal az eszmei, ideológiai forrásokkal, amelyek a forradalomban résztvevőkre hatással lehettek. Egy rövid tanulmányban, amelyet szintén 1967-ben jelentetett meg, azt írta, hogy „az Amerikai Forradalom politikai és ideológiai hátterét sokkal több ember tanulmányozta és kutatta, mint bármelyik más területét az Amerikai történelemnek.”¹¹⁴

Bailyn könyvének második fejezetében korábbi kutatásainak alapján öt forrását mutatta be a forradalmi eszmeiségnek.

Első helyen említi a klasszikus antikvitás szerzőit, melyet a „forradalmi időszak irodalmának legfeltűnőbbjeként nevez meg.”¹¹⁵ Az antikvitás örökségeként görög és római írókat idéztek a forradalmi időkben.¹¹⁶ Közülük Bailyn elsősorban azoknak a római íróknak a hatását – Plutarkhosz, Livius, Cicero, Sallustius, Tacitus – tekintette kiemelkedőnek, akik a római köztársaság válságának idején írták műveiket, amikor a „valamikori dicső napok már letűntek, és az erkölcsi és politikai erények már lehanyatlottak. Egyszerre gyűlölték és félték is saját koruk uralkodó áramlatait, és írásaikban a jelent egy szebb múlttal állították szembe, amelyet olyan tulajdonságokkal ruháztak fel, amelyek saját, korrupt korukból hiányoztak. A letűnt kor tele volt erénnyel: egyszerűséggel és hazafisággal, becsületességgel, az igazság és szabadság szeretetével, míg jelenük haszonleső, cinikus és elnyomó volt.”¹¹⁷

Lényegét tekintve éppen azt emelték ki – becsületesség, hazafiság, az igazság és szabadság szeretete – amit a forradalmi korszak brit ellenzéki írói is hiányoltak, és az ellen küzdöttek – korrupció, cinizmus, elnyomó államhatalom – amely ellen a fentebb

¹¹³ Lévai Csaba: A Republikánizmus-vita.i.m. 133.o.

¹¹⁴ Bernard Bailyn: The Origins of American Politics. Random House LLC. 2011. 3.o. (Eredeti megjelenése:1967)

¹¹⁵ Bernard Bailyn: The Ideological Origins Of The American Revolution. i.m. 23.o.

¹¹⁶ „A görögök közül Homérosz, Szofoklész, Platón, Euripidész, Hérodotosz, Thuküdidész, Xenophón, Arisztotelész, Sztrabón, Lukianosz, Dio, Polübiosz, Plutarkhosz, Epiktetusz, míg a rómaiak közül Cicero, Horatius, Vergilius, Tacitus, Lucanus, Seneca, Livius, Nepos, Sallustius Crispus, Ovidius, Lucretius, Cato, Plinius, Juvenaisl, Curtius Rufus, Marcus Aurelius, Petronius, Suetonius, Caesar, a jogász Ulpianus és Gaius, és Justinianus volt idézve vagy megemlítve az említett írásokban.” (Bernard Bailyn: The Ideological Origins Of The American Revolution.i.m. 24.o.)

¹¹⁷ Bernard Bailyn: The Ideological Origins Of The American Revolution.i.m. 25.o.

említett írók is felemelték szavukat. Ugyanakkor Bailyn úgy látta, hogy annak ellenére, hogy rengeteget idéztek ezektől a szerzőktől, és sokszor utaltak rájuk, valójában csupán egyfajta díszként szerepelnek a forradalmi művekben, és szerepük igazából abban merült ki, hogy „érzékennyé tették a gyarmatosokat azokkal az elképzelésekkel és állásfoglalásokkal kapcsolatban, amelyek máshonnan származtak.”¹¹⁸

A második helyen említi meg az eszmei források tekintetében az európai felvilágosodás íróit¹¹⁹, akiknek a hatását sokkal nagyobbra értékeli, mint az antikvitás íróinak „befolyását” az amerikai forradalom gondolkodóira, ugyanakkor ezt sem tekinti dominánsnak, kivéve Locke-ot. Ezeknek az íróknak a hatása lényegesebb volt, mint az antik szerzők művei, de „nem volt tisztán domináns, sem pedig meghatározó jellegű”¹²⁰ a forradalom eszmei hátterére vonatkozólag.

A harmadik helyen megemlített angol „common law” jogi szerzőinek hatását is nagyra értékelte, hiszen számos esetben hivatkoztak rájuk a gyarmati szerzők, így például Sir Edward Coke (1552-1634) neve szinte minden korabeli politikai és jogi műben feltűnik. Egyértelműen hatással volt ez az irányzat is a forradalmi generáció gondolkodására, és formálta azt, ugyanakkor Bailyn ezt sem tekintette olyan intellektuális erőnek, amely önmagában a „forradalmi töltetet” jelentette volna. Ezek a szerzők Bailyn véleménye szerint „mint tekintélyek, mint legitimáló precedensek, megtestesült eszmék és a történelem értelmezésének kereteként szolgáltak, mintegy egymás oldalán a felvilágosodás racionalizmusával a forradalmi generáció gondolkodásában.”¹²¹

Negyedik helyen említette meg Bailyn – témánk szempontjából a legfontosabbat – a protestáns vallásosság hatását, és ezen belül azokat a teóriákat, melyek forrásának az új-angliai puritanizmus politikai és társadalmi elméleteit lehet tekinteni, elsősorban a szövetségi teológia tekintetében. Véleménye szerint „bizonyos értelemben ez volt a legbehatároltabb mint egyházi hagyomány, mely

¹¹⁸ *Bernard Bailyn: The Ideological Origins Of The American Revolution.i.m. 26.o.*

¹¹⁹ Ezek között a szerzők között vannak nagyon jól ismert nevek és kevésbé ismertek is: Voltaire, Rousseau, Beccaria, Montesquieu, Grotius, Pufendorf.

¹²⁰ *Bernard Bailyn: The Ideological Origins Of The American Revolution.i.m. 30.o.*

¹²¹ *Bernard Bailyn: The Ideological Origins Of The American Revolution.i.m. 31.o.*

jelentős mértékben járult hozzá a forradalmi írásokhoz, mivel főleg helyi forrásokból táplálkozott.”¹²²

Úgy látta, hogy „hatása igazából azokra korlátozódott, akik a világot továbbra is az eredeti puritánok szerint értelmezték, azaz teológiai terminusokban. Ugyanakkor egy másfajta értelemben véve az összes közül ez volt a legáltalánosabb érvényességű eszme, tekintettel arra, hogy ennek kereteiben a mindennapi élet eseményei nem kevesebb mint kozmikus dimenziókba emelkedtek.”¹²³

A gyarmatosok hittek abban, hogy Istennek célja van velük és Amerikával, amit el is fog érni általuk. A 17. századi új-angliai művek alapján¹²⁴ arra a felismerésre jutott, hogy ebben az időszakban szinte minden gyarmaton elterjedt volt az a nézet, hogy Amerika Isten által kiválasztott terület, és bár még nem lehet tudni hogyan és miként, de olyan rendkívüli események színtere lesz, amely az egész emberiség számára döntő jelentőséggel fog bírni. Bailyn úgy gondolta, hogy bár nagy hatással bírt a forradalmi időszak gyarmati gondolkodóira és telepeseire ez a meggyőződés, ugyanakkor ezt sem tekintette olyan erősnek, amely a forradalom kirobbanásához önmagában véve elegendő lett volna.

Véleménye szerint lennie kellett egy olyan irányzatnak, amely a korábbi, négy pontban felsorolt eszmei irányzatokat egy erővé tudta alakítani, és meg tudta teremteni a „forradalmi fellépéshez szükséges eszmei kohéziót”.¹²⁵

Ezt a „kohéziós erőt” az ötödik áramlatban, a 18. századi brit ellenzéki írók írásaiban és azok gyarmatosokra gyakorolt hatásában vélte felfedezni. Ezen írók közül kiemelkedő jelentőségűnek tekintette Thomas Gordon és John Trenchard (1662-1723) szerepét.

Bailyn tehát fontosnak tartotta a protestáns vallásosságnak a forradalomra gyakorolt hatását, de nem tekintette a legfontosabb eszmei irányzatnak, amely a forradalmi cselekményeket kirobbantotta. Szakított azzal a korábbi nézettel, hogy neglegálni

¹²² Bernard Bailyn: *The Ideological Origins Of The American Revolution*. i.m. 32.o.

¹²³ Bernard Bailyn: *The Ideological Origins Of The American Revolution*. i.m. 32.o.

¹²⁴ Így például: *Daniel Neal: History of the Puritans (1732-1738), History of New England (1720), Thomas Prince: Chronological History of New England in the Form of Annals (1736).*

¹²⁵ Lévai Csaba: *A Republikanizmus-vita*. i.m. 139.o.

lehet a vallási hagyományt ezzel kapcsolatban, de nem is tulajdonított neki döntő jelentőséget.

b) Gordon Stewart Wood közéleti megoldása

A második olyan mű, amelyet kiemelnek ebből az időszakból, Gordon Stewart Wood (1933-) tollából származik, és a *The Creation of the American Republic, 1776-1787* (Az amerikai köztársaság megteremtése, 1776-1787) címmel jelent meg. A szerző egyetértett Bailyn azon megállapításával, hogy több eszmei háttér is volt az amerikai forradalomnak, melyek közül a legerőteljesebbnek ő is az ellenzéki brit írók szerepét tekintette, mint akik nem csupán a forradalomra, de az azt követő amerikai intézményrendszerekre is a legnagyobb hatást gyakorolták.

Fontosnak tartotta a klasszikus antikvitás irodalmát is, de kutatásai alapján arra a felismerésre jutott, hogy igazából eredeti nyelven csak nagyon kevesen olvasták ezeket a műveket, sokkal inkább fordításokat használtak, amelyeket olyan „radikális whigek készítettek el, mint Thomas Gordon, Basil Kennet, Walter Moyle vagy Wortley Montagu. Az antik szerzők republikanizmusa gyakorlatilag a radikális whig szerzők interpretációjában jutott el az amerikaiakhoz... Wood úgy látta, hogy a whig írók és az amerikaiak azokat az ókori auctorokat részesítették előnyben (Cicero, Sallustius, Tacitus, Plutarkhosz), akik a köztársaság korának erényeit a császárság korának hanyatlásával állították szembe.”¹²⁶

Akárcsak Bailyn, ő is nagy jelentőséget tulajdonított a protestáns vallási háttérnek, és ezen belül különösképpen az Új-Angliában elterjedt szövetségi teológiának. Wood-nál az amerikai felvilágosodás hatása, a protestáns vallásosság és az antikvitás whig írók által lefordított és általuk korukra aktualizált üzenete erősítette egymást, hiszen ugyanazokért az eszmei célokért küzdöttek: a zsarnoki hatalom elutasítása, a korrupció felszámolása, az erény és virtus felvirágoztatása. Megítélése szerint az amerikaiak számára a „vallás és a republikanizmus kéz a kézben tudtak munkálkodni az emberek között a takarékoság, becsületesség, önmaguk javáról való lemondás és a jóakarat erényeinek a megvalósítása érdekében.”¹²⁷

¹²⁶ Lévai Csaba: A Republikanizmus-vita.i.m. 149.o.

¹²⁷ Gordon S. Wood: *The Creation of the American Republic 1776-1787*. Chapel Hill. 1969. University of North Carolina Press. 118.o.

Megállapítása szerint, amikor az amerikaiak látták, hogy az angol kormányzat egyre korruptabb, és nem lehet már megreformálni az „anyaországot”, akkor döntöttek a szakadás mellett, hogy az eredeti brit politikai berendezkedést felépíthessék hazájukban. A szövetségi teológia és a republikanizmus eszméje egyfajta keretet adott ennek az elképzelésnek, de ugyanakkor egymást erősítő, és nem egymást kizáró eszmei áramlatnak tekintette őket.

c) John Greville Agard Pocock nézetei

Bailyn és Wood eszme-futtatását folytatta John Greville Agard Pocock (1924-), akinek 1975-ben megjelent műve *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*; (A machivelliánus pillanat: a firenzei politikai gondolkodás és az atlanti republikánus hagyomány) szintén foglalkozik a protestáns vallásosságnak a forradalomra gyakorolt hatásával.

Míg Bailyn elsősorban a „választott nép” és a szövetségi teológia oldaláról közelítette meg azt a kérdést, Wood pedig a szövetségi teológia, antikvitás irodalma és a republikanizmus kapcsolatát emelte ki, addig ennek az irányzatnak a harmadik legjelentősebb képviselője, Pocock a protestáns vallási tanítás apokaliptikus, millenniumi történelemszemléletét emelte ki, amely elsősorban Új-Angliában volt igazán domináns.

Fentebb említett könyvének tizenötödik, utolsó fejezetében – *The Americanization of Virtue. Corruption, Constitution and Frontier* (Az erény amerikanizálódása: korrupció, alkotmány, határvidék) – foglalkozik ezzel a kérdéssel bővebben. Az Új-Angliában letelepedő puritánok hittek Istentől származó elhívásukban és abban, hogy különleges szövetségi kapcsolatban állnak a Mindenhatóval. Ebből következett az is, hogy fontos szerepük van az Antikrisztus elleni küzdelemben, miközben várják a millennium kezdetét.

A szövetségi teológia és a választott nép teológiája, az Antikrisztus elleni küzdelem és a millennium várása emelte a „világtörténelem” színpadára Amerikát a gyarmatosok szemében. Ezek által mindaz, ami Amerikában történik, a szemükben eszkatológikus, végidei jelentőséggel bírt.

Pocock egyetértett Wood-al abban, hogy a klasszikus republikanizmus és az új-angliai vallásosság kéz a kézben járt felerősítve egymás hatását. A régi világot a

szemükben a korrupció pusztította el, melyet egyértelműen az Antikrisztus munkájával azonosítottak. A korrupció megjelenése a gyarmatokon szemükben az Antikrisztus ténykedése volt, amely ellen sokszor emeltek szót az igehirdetők az úgynevezett „jeremiádokban”, „amelyek a választott nép hitehagyásáról szóltak... Az önkényes adók kivetése, az állandó hadsereg fenntartása, és az államegyház voltak azok a gonosz intézmények, amelyek üldözték majd aláásták a római, gót és most a brit erényeket... A jeremiádok, amelyet a legtöbb amerikai retorikai alapként használt, összekapcsolódtak a klasszikus republikánus elméletek nyelvezetével, és majdhogynem apokaliptikus machiavellianizmusról beszélhetünk Amerikában.”¹²⁸

Az apokaliptikus hit és a klasszikus republikánus nézetek Pocock szerint egyértelműen hozzájárultak az amerikai forradalomban résztvevők küldetéstudatának kialakulásában és abban, ahogyan optimistán kezdték szemlélni Amerika jövőjét.

A republikánus tézis legnagyobb alakjainak véleménye szerint tehát, a protestáns vallásosság fontos, de nem döntő szerepet játszott a gyarmatosok gondolkodásában a forradalmi időszakban. Műveikkel egyfajta „középutas” megoldást mutattak be, nem „túldimenzionálva” de nem is negligálva a protestáns vallásosság szerepét a forradalom felé vezető úton illetve a forradalomban résztvevők gondolkodásában.

Az 1960-as, 1970-es években új szempontok alapján kezdték el vizsgálni a protestáns vallási hagyománynak a forradalomra gyakorolt hatását. Így például előtérbe került a korábban megfogalmazott tézisek mellett az úgynevezett Első Nagy Ébredési Mozgalom hatása a forradalomra, az amerikai identitástudat kialakulásával kapcsolatban. Új személyek kapcsolódtak be a korábbi, erről szóló vitákba – Alan Heimert, Sacvan Bercovitch és mások – akik a vallás forradalomra gyakorolt döntő hatását képviselték. Voltak, akik próbálták a republikánus tézis képviselőinek és a protestáns „vallástörténeti” irányzat követőinek gondolatrendszerét egy mederbe terelni. Közéjük tartozott Nathan O. Hatch, Edmund S. Morgan, Ernest Lee Tuveson, akire Pocock is sokat hivatkozott korábban említett művében.

¹²⁸ J.G.A. Pocock: *The Machiavellian Moment. Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton University Press. 1975. 512-513.o.

Az angol puritanizmus

2.1. A puritanizmus kialakulása felé vezető út kezdete

A puritanizmus kialakulásának és missziójának története, és ezen belül a gyarmati Új-Anglia megalapítása és fejlődése az amerikai történelem egyik legkutatottabb fejezete. William Walker már az 1890-es évek elején az új-angliai kongregacionalizmusban látta az amerikai demokrácia legfőbb biztosítékát és előmozdítóját. Úgy gondolta, hogy a puritán egyházi berendezkedés és a puritán közösségi élet mintául szolgált az önkormányzatiság (self-government) elvére épült területi adminisztráció kiépítéséhez, s a szervezett egyházi élet egyúttal társadalmi funkcióik hatékony ellátására is képessé tette a hívőket.¹²⁹ Ez segítette azután az „amerikai álom” megvalósítását.

Hogyan alakult ki a puritán mozgalom? Miért törekedtek reformációra az egyházi életben? Mi indokolta ezt? Honnan merítették az erőt és vették a bátorságot arra, hogy letelepedjenek egy számukra vad és ismeretlen vidéken? Mi motiválta őket ebben? Hogyan gondolkodtak önmagukról, a világról, a társadalomról, Istenről?

Természetesen, amikor ennek a vallási mozgalomnak a történetével foglalkozunk, elengedhetetlenül fontos a kitekintés Európa egyéb területeire. Elsősorban az egyházban lejátszódó folyamatokra gondolok – azokra melyeket reformációs irányzatoknak nevezünk –, hiszen az angol változás nem volt elszigetelt a kontinensen lezajlott folyamatoktól.

Francis J. Bremer fogalmazta meg a következő kérdést:” Hol kezdődött a puritánok és magának a puritanizmusnak a története?”¹³⁰

Nehéz kérdés, de talán azt válaszolhatnánk rá, hogy akkor kezdődött, amikor VIII. Henrik (1491-1547)¹³¹ angol király úgy döntött, hogy elszakítja az „Angliában lévő egyházat” a Római Katolikus Egyháztól, mely lépésének számos oka volt.¹³²

¹²⁹ http://www.aetas.hu/1996_1/racz.htm - Rácz Margit, (Letöltve: 2008-04-09)

¹³⁰ *Francis J. Bremer: The Puritan Experiment: New England Society from Bradford to Edwards.* University Press of New England. 1995. 2.o.

¹³¹ Amikor királlyá koronázták – 1509. április 21.-én – az alig 18 éves uralkodó kiválóan vívott, lovagolt, teniszezett, birkózott. Járatos volt a teológiában, zenében, nyelveket beszélt, érdekelte a festészet, építészet, képzőművészet.

Döntését és tetteit megkönnyítette az a tény, hogy a középkor második felétől az egyház helyzete megingott és ugyanakkor a közvélemény részéről történő megítélése rendkívül negatív volt Európában és ezen belül a szigetországban is.

Ebben az időszakban az egyház hatalmának legfontosabb pillérei a mise az imádság, a purgatórium tana és a pápai primátus voltak.¹³²

Különösen az utolsó piilért azaz a pápai primátust érték folyamatos támadások a középkor során.

¹³² Az első, uralkodásának egyik meghatározó személyéhez Thomas Wolsey-hoz (1473?-1530) kötődik. Egy rendkívül ambíciózus, törtető férfi volt, 1515-ben már kancellár, 1516-ban pedig főpecsétőr lett. Papi diplomával rendelkezett és a király első számú bizalmasává lépett elő aránylag rövid időn belül. Pápai tisztségre törekedett, ő lett York érseke, majd a pápa angliai helytartója. Ennek a feltörekvő, karrierista embernek a személyében az angol egyházat egy olyan pap irányította, aki megtestesítette mindazt, amiért Angliában a papokat közmegvetés sújtotta: számtalan ágyasa volt, akik sok gyermekkel „ajándékozták” meg őt. Egyik fiát még diákként megválasztatta a Wells székesegyház esperesének. Fényes udvartartást vezetett, drága ruhákban járt, hatalmas lakomákat tartott. Viselkedése és életvitele megbotránkozást váltott ki még a főpapok szemében is és lejáratta Rómát. Életvitelével, tetteivel – akaratán kívül –, gyakorlatilag előkészítette a talajt a pápai udvarral való szakításhoz. A második fontos ok, személyes jellegű, a király megromlott házasságához köthető. A harminctödik életévében lévő VIII. Henrik beleszeretett Sir Thomas Boleyn miniszter és udvaronc leányába, Boleyn Annába. A királyt, nagyon aggasztotta a dinasztia jövője, több gyermeke halva született, illetve felesége többször elvetélt, így egyetlen élő örököse a beteges Mária volt. Úgy hitte, bibliai átok sújtja, egyre inkább meggyőződésévé vált, hogy feleségével való viszonya bűnös kapcsolat – Katalint először Henrik bátyjával, Artúrral jegyezték el, és csak pápai feloldás után mehetett hozzá Henrikhez – melyet fel kell számolnia. Mivel a korszak kánonjoga nem ismerte a válás fogalmát, ezért a király azt akarta, hogy első frigjét nyilvánítsák törvénytelennek, ebből következően érvénytelennek, mintha soha meg sem történt volna. Erre a pápának lehetősége lett volna, de VII. Kelemen nehéz helyzetben volt, hiszen ha visszavonja a korábbi felmondást, a pápai tekintélyen ejt csorbát, másrészt viszont Aragóniai Katalin unokaöccse az az V. Károly spanyol király és német-római császár volt, akivel egyébként is igen feszült volt a viszonya. Mivel a pápa ezért nem teljesítette Henrik kérését, Anglia és Róma viszonya, egyre feszültebbé vált. Természetesen ez az esemény nem volt elegendő ok arra, hogy Angliát szakadásra bírja Rómától. Volt azonban egy harmadik ok is, amely felgyorsította ezt a folyamatot, mégpedig az európai reformációs mozgalmak kialakulása és a szigetországra gyakorolt hatása. (Lásd bővebben: *Szántó György Tibor*: Anglikán Reformáció, Angol Forradalom. Európa Könyvkiadó. Budapest. 2000.)

¹³³ Ezzel kapcsolatban MacCulloch a következőképpen fogalmaz: „A mise a kereszténység legfontosabb szertartásának, az eucharisztia kiszolgáltatásának egyik neve... Az egyház legkorábbi napjaitól fogva eszköze volt az eucharisztia a fizikai és spirituális szférák, a föld és a menny, a halál és az élet közti határ áttörésének. A vallási élet középpontjában az ima állt, amelynek a mise a legrangosabb és legerőteljesebb (közösségi) formája. A purgatórium, azaz a tisztító tűz időszaka egy átmeneti állapot az örök boldogság és a kárhozat között. A purgatóriumból elmellőzhető évekért cserébe bűnbocsátó cédulákat lehetett vásárolni. Észak-Európában sokkal nagyobb volt a kultusza ennek a tanításnak mint a mediterrán vidékeken. A pápai primátus lényege az az egyházi reorganizációs-centralizációs folyamat, amelynek során az egyház egységes maradt, és Róma püspöke kezébe került a hatalom és a nyugati egyház feletti szupremácia. (*Diarmaid MacCulloch*: A Reformáció Története. Európa Könyvkiadó. Budapest. 2011. 40-65.o.)

Az egyik legjelentősebb kihívás éppen Angliából érte a Katolikus Egyházat, mégpedig John Wycliffe (1328-1384)¹³⁴ és követői a „lollardok” részéről. Erre válaszul az egyház betiltotta a Szentírás összes angol nyelvű változatát és nem engedélyezték a további fordítói munkákat sem. A lollardokat üldözésnek vetették alá.

Wycliff tanai eljutottak Prágába, és ezeket felkarolta a prágai egyetem filozófiai fakultásának dékánja, Husz János (1372-1415). Többnyire a prágai Betlehem kápolnában tartott prédikációiban folyamatosan az egyház elkerülhetetlen reformjáról beszélt. Fontosnak tartotta az egyház erkölcsi állapotának helyreállítását, az anyanyelven történő igehirdetést és egy világi hatalmától és gazdagságától megfosztott egyház képét vízionálta. 1415-ben végül máglyán megégették, amely elemi erejű felzúdulást keltett Csehország szerte, és elindítója lett az évekig tartó huszita háborúnak, mely végül egy bizonyos értelemben Rómától független Cseh Egyház kialakulását tette lehetővé.¹³⁵

Itália északi részén a valdensek folytattak kíméletlen harcot a pápai primátus elfogadása ellen, hitük egyetlen alapjának a Szentírást tekintvén.¹³⁶

Mindezek mellett az egyház „berkein belül is” egyértelmű törekvés mutatkozott, hogy csökkentsék Róma püspökének hatalmát, azaz a „pápai primátus ellen intézett támadások abból a vezető klerikusok között széles körben elterjedt nézetből táplálkoztak, hogy a nyugati egyház egységét sokkal jobban szolgálná egy kollektív tekintély, semmint Róma püspökének magányos elsősége... ez az attitűd a konciliarizmus: annak vallása, hogy a végső tekintély a földi egyházban a püspökök

¹³⁴ Wycliff támadta azt a gyakorlatot, hogy a 100 éves háború alatt a szigetországból a pápának juttatott pénz egy része a francia király zsebébe vándorolt, aki részben ebből finanszírozta az angolok elleni háborút. Hite szerint minden egyházi tanítást és gyakorlatot a Szentírás fényében kell megvizsgálni, és ami nem áll meg ezen a mércén, azt el kell hagyni. (*Diarmaid MacCulloch: A Reformáció Története. Európa Könyvkiadó. Budapest. 2011. 77-80. o.*)

¹³⁵ A liturgiában a latint elsődleges nyelvként felváltotta a cseh nyelv és nem csak a klérus, hanem a laikus tagok is magukhoz vehették a pohár tartalmát az úrvacsora során. Lásd bővebben: *Norman Cohn: The Pursuit of the Millennium. Paladin Granada Publishing. 1970.*

¹³⁶ Alapítójuk Wald Péter volt. Szó szerint értelmezték a szegénységet és az egyház szervezeti struktúráján kívül helyezkedtek el. Az egyház rövidesen kiátkozta őket. Lásd bővebben: *Paul Johnson: A Kereszténység Története. Európa Könyvkiadó. 2012. 332.o.*

egyetemes zsinatáé kell legyen – vagy talán egy, a klérust még szélesebb merítéssel reprezentáló zsinaté.”¹³⁷

Ez a megoldás a konciliarizmus hívei szerint megoldaná azt a problémát is, ha maga a pápa válna az ördög szolgájává.

Ez a küzdelem váltakozó hevességgel zajlott az egyházban, míg végül a 15. század közepe táján úgy tűnt, hogy a pápai hatalom túljutott legnagyobb nehézségein. Székhelye ismét Róma lett és győzedelmeskedett a „konciliarizmus hívei” felett. Ugyanakkor számos reneszánsz pápa „elvilágiasodott életmódja” szóbeszéd tárgya lett, amely újra nagyon sokat ártott az egyháznak.¹³⁸

Sok szerzetesrend tétlen élete, a búcsúcédulák árusítása, a cölibátus kérdésköre, a felsőpapság fényűző élete mind hozzájárult az egyház negatív megítéléséhez. Mindez abban a korban következett be, amikor az oszmán szultán egyre inkább kiterjesztette hatalmát és komolyan fenyegette a kereszténység létét.¹³⁹

Az egyház megreformálásának igénye elsőként a Német-római Birodalom területén merült fel. Ezen a területen a tartományok fejedelmei nem tudták megakadályozni az egyházi jövedelmek kiáramlását Rómába, ami anyagi természetű ellentéteket szült Róma és a tartományok között.¹⁴⁰

Mindezen tények tükrében nem meglepő, hogy a fennálló helyzeten sokan szerettek volna változtatni, ahogyan Owen Chadwick megfogalmazta: „A XVI. század elején a nyugati egyház minden fontos személyisége reformációért kiáltott.”¹⁴¹

Természetesen az „ egyház reformációjának” a gondolata különbözőképpen jelentkezett az egyházon belül és azon kívül. Az egyházi személyek számára elsősorban küzdelmet jelentett az erkölcstelenséggel, korrupcióval, a bürokráciával

¹³⁷ *Diarmaid MacCulloch: A Reformáció Története. i.m. 82.o.*

¹³⁸ Így például közsímet volt II. Pál (1464-1471) pompakedvelése, IV. Sixtus (1471-1484) rokonait emelte bíborosi székbe, VIII. Ince (1482-1492) pápának 16 utóda született, VI. Sándor (1492-1503), Rodrigo Borgia – aki sokkal inkább volt fejedelem mint egyházi személy – erkölcstelen élete óriási felháborodást keltett.

¹³⁹ Miután 1453-ban kéthónapi véres ostrom után elfoglalta Konstantinápolyt, és bekebelezte a Bizánci Birodalom maradék részét, rövidesen meghódította Palesztinát, Szíriát, Egyiptomot, elfoglalta Rodosz szigetét, 1526-ban legyőzte a magyar sereget és 1529-ben Bécs falai alatt állt.

¹⁴⁰ <http://www.bdeg.sopron.hu/~n0412/honlap/1reformacio/1europaban/europa.html>- (Letöltve 2008-02-12)

¹⁴¹ *Owen Chadwick: A reformáció. Osiris Kiadó. Budapest. 1998. 9. o.*

szemben. Ugyanakkor dogmatikai változásokra nem gondoltak. Mindezeket a papságon keresztül szerették volna végigvinni, melynek élén maga a pápa áll.¹⁴²

Idővel egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy „maga a pápaság s az egyház mint intézmény egyformán nem volt képes – vagy hajlandó – kezébe venni a reformfolyamatot.”¹⁴³

Mindezen tények tükrében nem meglepő, hogy a 16. századra Európa szerte elterjedt az egyház gúnyolása, a papság erkölcstelenségének és pénzszeretetének megvetése. Különösen a szimónia – az egyházi "javak" és tisztségek anyagi juttatásokért való biztosítása – gyakorlata váltott ki mély felháborodást a kor gondolkozóiból. A reformáció eredeti célja ezeknek a visszaságoknak a megszüntetése volt, és az egyház visszavezetése az "ősegyházi" forrásokhoz, amikor az egyház legfontosabb lelki zsinormértéke még a Szentírás tanítása volt. Nem új egyházban gondolkodtak tehát, hanem a meglévő megváltoztatásában.

Ezt képviselte a korszak nagy humanista¹⁴⁴ gondolkodója és írója, Erasmus (1466-1536)¹⁴⁵ is, aki műveiben maró gúnnal ecsetelte az egyházban található visszaéléseket, korrupciót. Nem gondolt ő sem új egyház alapítására, de művei

¹⁴² Az 1512-ben megnyitott ötödik lateráni zsinathoz nagy reményeket fűztek mindazok, akik az egyház belső reformációjában reménykedtek. Öt éven keresztül tartott a zsinat, melynek végén, 1517-ben a reformokat tekintve semmi komolyabb előremutató határozat nem született.

¹⁴³ *Paul Johnson: A Kereszténység Története. i.m. 354.o.*

¹⁴⁴ Olyan szellemi irányzat, melynek indulásakor a következő volt hitvallása: Nagyobb tudással a tisztább lelki igazság felé. (*Paul Johnson: A Kereszténység Története. i.m. 355.o.*) A humanista művek terjedését nagyban elősegítette a nyomtatás elterjedése. Nagy figyelmet fordítottak az ókori görög és latin nyelv és kultúra felé, melynek bizonyos részeit ismét „divatba” hozták.

¹⁴⁵ Egy pap és egy mosónő házasságon kívüli gyermekeként született. Tizennyolc éves korában meghaltak szülei, ő pedig ágoston rendi szerzetes lett. Pál apostolnak a Rómabeliekhez írt levele egész életét átforgató erővel hatott rá. Kilépett a szerzetesrendből, korának „bestseller írója” lett. Erősen pacifista beállítottságú volt, a teológia tudományát a minimumra szorította volna csökkenteni. Viszolygott az ereklyekultuszról. „Nem fogadta el a papi osztály kiemelt szerepét, a keresztény világszemlélet egyetlen alapjának a hiteles fordítású Bibliát tartotta. Elutasította a mechanikus kereszténységet: a búcsút, a zárándoklatokat, a különleges kiváltságokat, a holtak lelki üdvéért mondott miséket, és a mesterséges érdemek – általában és leginkább: pénz – által elnyerhető üdvösséget.” A reformátorokkal „kellő távolságot tartott”, Lutherrel kimondottan megromlott a kapcsolata. Elgondolása szerint a klérus kezéből a világi hatalmat át kell adni az „istenes fejedelmeknek”, azaz a világi kormányzatok kezébe kell adni a világi hatalmat. (Lásd bővebben: *Paul Johnson: A Kereszténység Története. i.m. 362-363.o.*)

mégis elősegítették azt. A 16. század egyik ismert mondása is ezt támasztja alá, miszerint: „Erasmus tojta azokat a tojásokat, amiket Luther kiköltött.”¹⁴⁶

2.1.1. A reformáció kora

Luther Márton (1483-1546) a wittenbergi egyetem professzora 1517. október 31.-én hozta nyilvánosságra 95 tézisből álló vitairatát. Sem új egyházat nem akart létrehozni, sem a pápa ellen nem emelte fel ebben a vitairatban a szavát. Mint Ágoston-rendi szerzetes, 1513 és 1518 között nagyon sokat foglalkozott Pál apostol leveleivel, különösképpen a Rómabeliekhez írt levéllel, és ráébredt arra, hogy a korabeli gyakorlatokkal szemben a bűnbocsánatot és az üdvösséget nem lehet sem megvásárolni, sem kiérdemelni. Vitairata nagy felzúdulást keltett, és mivel téziseit elküldte Brandenburgi Albrecht (1490-1545) érseknek, aki továbbküldte azokat Rómába a pápának, így irata közüggé vált, német és latin nyelvű nyomtatott példányai bejárták a német területeket. Számos alkalommal próbálták rábírní arra, hogy vonja vissza téziseit¹⁴⁷, amelyre ő nem volt hajlandó.¹⁴⁸

Az 1520-as évben három művet is készített Luther, melyben kifejtette megváltozott álláspontját a Katolikus Egyházzal kapcsolatban.¹⁴⁹

¹⁴⁶http://www.freeweb.hu/iratok/egyhtori/Luther/melancht/MEL_ELET.HTM (Letöltve 2008-05-02)

¹⁴⁷ 1518-ban Heidelbergben és Augsburgban, 1519-ben Lipcsében.

¹⁴⁸ Az 1520-as lipcsei vita alkalmával, Luther azt az álláspontot képviselte, hogy az 1415-ös konstanzi zsinaton máglyahalálra ítélt és kivégzett Husz Jánosnak bizonyos kérdésekben igaza volt. Ezzel úgymond kétségbe vonta a pápa csalatkozhatatlanságát, és egy eretnek pártjára állt. Innen már nem volt visszaút. 1520-ban megszületett a Luther kiátkozását elrendelő pápai bulla – *Exsurge, Domine* – melyet az érintett a wittenbergi városkapunál nyilvánosan elégetett, többek között az egyházi kánonjogot tartalmazó kódexekkel együtt.

¹⁴⁹ Az *An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung* (A német nemzet keresztény nemességéhez a kereszténység állapotának megjavításáról) – című munkájában a német-római császárság fejedelmeihez, vezetőihez fordult, hogy reformálják meg az egyházat, mert a klérus erre alkalmatlan, talán nem is akarja. Ez alapján különbözött a korábbi gondolkodásmódtól, miszerint az egyház reformját csak a papok tudják végigvinni, a pápa vezetésével. A pápa nem hogy nem képes az élére állni a reformfolyamatoknak, hanem ő maga az Antikrisztus, ezért a fejedelmek kötelessége megfosztani őt címétől. A *De captivitate Babylonica ecclesiae* (Az egyház babiloni fogságáról) – címet viselő művében arról értekezett, hogy a pápai uralom babiloni fogságban tartja az egyházat, pedig a Szentírás nem említi a pápaságot. A nyugati egyház által elismert hét szentség közül csak azokat fogadta el, amelyek szentírási alapokkal bírnak, ezért a keresztségen, az úrvacsorán és a bűnbocsánaton kívül nem ismert el mást. Különösen a mise ellen kelt ki, melyet nem tekintett áldozatnak. A házasságot nem szentségnek, hanem polgári kötésnek tekintette. Az egyháznak csak az intézményeit fogadta el, amelyek már az első keresztények között is érvényben voltak. A *Von der Freiheit eines Christenmenschen* (A keresztény ember szabadságáról) – címmel megjelent írásának címettje maga a pápa volt. Luther a hit általi megigazulásról szóló látását

Mivel az 1521-ben Worms-ban megtartott birodalmi gyűlésen sem volt hajlandó visszavonni tanait, V. Károly (1500-1558) császár kiátkozással sújtotta és megkezdődött a kíméletlen lelki majd fizikai küzdelem a két fél között.¹⁵⁰

VIII. Henrik angol uralkodó érdeklődéssel figyelte ezeket az eseményeket, és a reformáció elindulásakor még Luther ellen érvelt Róma mellett, amivel a pápa halálján kívül a *Fidei Defensor* (a hit védelmezője) címet is elnyerte.¹⁵¹

Természetesen a „zürichi rebellió” híre is hamar eljutott a királyi udvarba, ismerté téve a korszak egy másik híres reformátorát, Ulrich Zwinglit (1484-1531)¹⁵², mint ahogyan azok a hírek is megérkeztek az angol udvarba, amelyek a reformáció radikális irányzatairól szóltak, például az anabaptista mozgalomról, mely a kirobbanó német parasztháború egyik ideológiai alapját képezte, és amelyek figyelmeztető jelként mutatták, mi történhet, ha a reformáció irányítása kicsúszik a vezetők kezéből.

írta meg ebben, és azt, hogy ez miként jelentkezik a keresztény ember gyakorlati, erkölcsi életében. *Marczali Henrik: A reformáció kora.* Révai kiadás. 159. o.

¹⁵⁰ 1524-re az ország a polgárháború szélére sodródott. 1531-ben megalakult a protestáns városok és fejedelmek politikai szövetsége a Schmalkaldeni Liga. Ez volt a politikai támasza a lutheri reformációnak. A lutheránus egyházszervezet kialakítása 1542-ben történt meg és Wittenberghez köthető. Tanításának központi tétele: A bűnt egyedül Isten bocsáthatja meg, ami megkérdőjelezte Isten és ember között az egyház, ill. a papok közvetítő szerepét. Vallotta, hogy egyedül hit által üdvözülni az ember, az üdvösség tehát nem a jó cselekedeteinktől, hanem Isten kegyelmétől függ (így nem lehet vele „üzletelni”). A vallás kérdéseinek megválaszolásában az egyedüli forrás a Biblia lehet.

¹⁵¹ Miután tűzre vetették Luther műveit, „VIII. Henrik király legkarakteresebb püspöke, a rochesteri John Fisher ösztönzésére még ennél is tovább ment, egy egész csapat rangidős angol teológust bízott meg azzal, hogy legyenek segítségére egy, a hagyományos teológiai álláspontot védelmező írás megszerkesztésében, mely *Assertio septem sacramentorum adversus Martinum Lutherum* (A hét szentség védelmében Martin Luther ellen) címmel jelent meg még 1521-ben...” *Diarmaid MacCulloch: A Reformáció Története.* i.m. 221.o.

¹⁵² Zwingli iskolai tanulmányait Bázelen, Bernben és Bécsben végezte. Nagy hatást gyakorolt rá Erasmus, akinek az újszövetségi fordítása alapján törekedett arra, hogy az őskeresztény egyház életét, szolgálatát összehasonlítsa kora egyházi rendjével és kegyességi gyakorlataival. 1518-ban kapott meghívást Zürich-ből lelkészi szolgálatra, melyet elfogadván 1521-ben a város polgára lett és kanonoki tisztséget kapott. Egy évvel később kezdte reformatori munkáját Zürichben, amely sok tekintetben különbözött a lutheránus irányzattól: megtiltotta a zene használatát az istentiszteleteken, a templomokból kidobálták a szentképeket és a szobrokat, melyeket vagy elpusztítottak vagy eladtak, az új, német nyelvű úrvacsorai rendtartás teljesen különbözött a katolikustól és a lutheránustól is. Zwingli tagadta a valóságos jelenlétet az úrvacsorában, szimbólumnak tartotta, akárcsak a keresztséget. Ahogyan Luther, ő is elutasította a papi nőtlenséget, és házasságra lépett. A radikális irányzatokhoz nagyon ellenségesen viszonyult, így 1526-ban négy „anabaptistát” személyes vezetése alatt folytattak a Limmat folyóba. 1531-ben karddal a kezében halt meg a kappeli csatamezőn, a katolikusokkal vívott csatában. Lásd bővebben: *Paul Johnson: A Kereszténység Története.* Európa Könyvkiadó. 2012. 378-411.o.

2.1.2. Az angol reformáció

VIII. Henrik, mint a „hit védelmezője” elszörnyedve értesült a kontinensen lejátszódó vallási, politikai folyamatokról, majd néhány évvel később ő maga is szakított Rómával, elutasítván a pápai primátust, kijelentvén, hogy „Anglia királyai fölött egyedül Isten áll”.

Van azonban egy lényeges különbség a szigetországban illetve a kontinens egyéb területein lejátszódó reformfolyamatok között. Angliában eltérő módon a kontinens egyéb területeitől nem lelkesek, szerzetesek, teológusok indították a reformfolyamatot, amelyhez csatlakoztak a néptömegek, majd fejedelmek, hanem magától a királytól indult el. A vallásreform feltételeit a királyi udvar teremtette meg.

Az Angliában lejátszódó egyházpolitikai változás tehát nem volt elszigetelt a lutheri vagy zürichi eseményektől, elgondolásoktól, de mégis gyökeresen különbözött tőlük.

1529-ben vált nyilvánvalóvá Henrik számára, hogy a pápa segítségére és támogatására nem számíthat boldogtalan házassága ügyében, így a saját kezébe vette a dolgok irányítását. Megbízta teológiai kutatócsoportját, hogy bizonyítsák be, Anglia felett nem lehet más földi vezető, mint az angol király. Bár a pápa kiátkozással fenyegette meg Henriket válása és újraházasodása esetén, a király továbbment a maga választotta úton, amelyben felhasználta az egyházi vezetők megfélemlítését is. 1533 és 1536 között egy sor törvénnyel biztosították a király vezető szerepét az Angliában lévő egyház felett.¹⁵³

Ez a változás tehát nem a katolikus-protestáns küzdelem egyik „teológiai állomása” volt, hanem egyszerűen dinasztikus kérdés. Ugyanakkor Henriknek természetesen fel kellett építenie „új egyházát” és világossá tenni viszonyulását a különböző reformációs irányzatokhoz. Henrik mint egyházfő Cromwellt nevezte ki „vallásügyi

¹⁵³ Támaszkodva két tanácsadójára, Thomas Cromwell-re (1485-1540) és Thomas Cranmer (1489-1556) canterburyi érsekre 1533-ban elérte célját: a parlament elfogadta a pápa főségét eltörlő javaslatát. Ugyanebben az évben Boleyn Annát királynévá koronázták, miután Cranmer érsek érvénytelennek nyilvánította Henrik, Aragóniai Katalinnal kötött házasságát. Ehhez mind Canterbury mind York konvokációi áldásukat adták. 1534-ben megszületett az *Act of Supremacy* (Szupremácia törvény) mely kimondta, hogy az Angliában lévő egyház feje a király, mindenféle megszorítás és korlátozás nélkül.

helyettesének”, ami lényegében olyan hatalommal ruházta fel viselőjét, mint amellyel korábban a pápai megbízott, Wolsey rendelkezett.¹⁵⁴

2.1.3. Az új egyház kialakulása

Az új egyház kialakítása érdekében nagyon komoly lépésekre került sor. Törvényben mondták ki, hogy a pápa hatalmának elutasítása és tagadása nem eretnokség és megtiltották, hogy egyházi adókat küldjenek Rómába. 1534-ben kiadták az úgynevezett örökösödési törvényt, melyben kijelentették, hogy Isten ellenes volt a Katalinnal kötött házasság, és ugyanakkor Isten akaratával megegyező az Annával kötött frigy. Az Annával kötött házasságból született gyermekek lehetnek Anglia egyedüli, törvényes örökösei. Aki ezt nem fogadja el, felségárulást követ el. Erre a törvényre esküt kellett tennie minden köztisztviselőnek, a parlament tagjainak, London minden polgárának és a papságnak. Ezt a törvényt sokan nem fogadták el, a leghangosabb ellenzői a szerzetesrendek voltak.¹⁵⁵

A király erőszakhoz folyamodott, számos kivégzés történt¹⁵⁶ és megkezdődött a rendházak és kolostorok felszámolása, vagyonuk elkobzása.¹⁵⁷

A püspökök kinevezése az uralkodó joga lett, aki természetesen igyekezett megbízható embereit ide ültetni.

Az új liturgiai rend kialakítása elsősorban Cranmer nevéhez fűződött, aki elítélte a szentképek és szobrok imádatát, tagadta a purgatórium tanát és természetesen a pápai primátus elvét és gyakorlatát is. Rövidesen megszületett az úgynevezett „Tíz cikkely”, amely egyfajta középutas megoldás volt a katolicizmus és az ágostai hitvallás között. Három szentséget fogadott el: keresztelezés, úrvacsora és bűnbocsánat.¹⁵⁸

¹⁵⁴ *Diarmaid MacCulloch: A Reformáció Története. i.m. 314.o.*

¹⁵⁵ Elsősorban a ferencesek, karthauziak, és a Brigitta-nővérek.

¹⁵⁶ Kivégezték az idős rochesteri püspököt, John Fishert (1469-1535) vagy éppen azt a Morus Tamást (1478-1535) is, aki nem tudta elfogadni ezt az új egyházi rendet. A vérpadon a következőt mondta a kivégzésére összegyűlt tömegnek: „Tanúsítsátok, hogy katolikus hitemért, az anyaszentegyházért kell elpusztulnom.” (*Szántó György Tibor: Anglikán Reformáció, Angol Forradalom. i.m. 64. o.*)

¹⁵⁷ Ez egyszerre jelentett nagyon komoly anyagi bevételt a királyi udvar számára, de ugyanakkor a tradicionális katolikus vallásgyakorlatra is lesújtottak ezáltal, hiszen ennek őrei éppen a szerzetesrendek voltak. 1538-ban betiltották a kolduló rendeket is, kolostoraikat felszámolták.

¹⁵⁸ Az úrvacsorával kapcsolatban vallották, hogy Krisztus teste és vére valóban jelen van a szentelt kenyérben és borban. Később ezek mellé felvették a bérmálás, a papi rend a házasság és az utolsó

Henrik vallási reformjával szemben elégedetlenek voltak a katolikusok és a reformpártiak is.

Az elégedetlenség számos esetben fegyveres ellenálláshoz is vezetett.¹⁵⁹ A király végül a sikertelenséget Thomas Cromwell „nyakába varta”, akit 1540 júliusában eretnokség és árulás vádjában bűnösnek találtak és kivégeztek.¹⁶⁰

Míg Angliában szinte mindenki elégedetlen volt a vallásreformokkal különböző okok miatt, a szigetország többi részén is zűrzavar uralkodott. Írországból nem sikerült felszámolni a katolicizmust, ahogyan MacCulloch fogalmaz, „A király haláláig a sziget pápa nélküli katolicizmusban élt.”¹⁶¹ A skót területeken, bár sokáig igyekeztek megakadályozni a protestantizmus növekedését, az 1550-es évektől az egyre erősebbé és befolyásosabbá vált.

A király 1547-ben bekövetkezett halálakor a következőképpen nézett ki a vallásreform a szigetországban: A Cromwell által használt Anglicana Ecclesia („Angliában lévő egyház”) 1533-tól az Anglikán Egyházat jelölte, mely kiszakadt a Róma által vezetett egyházból, előbb szerkezetileg, majd utóbb teológiaiilag is.¹⁶²

Henrik először egyfajta nemzeti katolikus egyházat hozott létre, majd átvett bizonyos lutheránus elveket és azokat ötvözte a saját vallási elgondolásaival, gondosan ügyelve arra, hogy megőrizze egyházfőségét az új egyház felett.

A katolikus egyháztól örökölt hierarchiát és a szertartások külsőségeit megtartotta. Az egyház továbbra is vallotta az *apostolica successio* tanát, azaz a papi felszentelés apostoloktól való eredeztetésének tanát is.¹⁶³

kenet szentségét is, amelyeket azonban nem tekintettek egyenértékűnek a korábbi hárommal. Ezt az engedményt azonban a katolikus tábor ellenzői vereséggént élték meg.

¹⁵⁹ Az egyik legjelentősebb katolikus zavargás az északi területeket érintette, ahonnan negyvenezer katolikus indult Londonba. A király csak nagy nehézségek árán, ígérekkel tudta „lefegyverezni” ezt a megmozdulást, mely a Pilgrimage of Grace (Kegyelmi zárándoklat) elnevezést viselte. Később a király ígéretei jelentős részét nem tartotta be és kíméletlenül leszámolt a mozgalom vezetőivel.

¹⁶⁰ Thomas Cromwell 1540. július 23.-án lépett fel a verpadra és kivégzése előtt közölte, hogy katolikus hitben hal meg.

¹⁶¹ *Diarmaid MacCulloch: A Reformáció Története. i.m. 317.o.*

¹⁶² *Szántó György Tibor: Anglikán Reformáció, Angol Forradalom. i. m. 85. o.*

¹⁶³ *Csohány János: Tanulmányok Debrecen és a reformátusság múltjáról. IV. kötet. Debrecen. 2007. 215. o.*

VIII. Henrik katolikus hitben hunyt el, Végrendeletében kijelentette, hogy Máriától és a szentektől reméli üdvösségét és Krisztus valóságosan jelenik meg az oltáriszentségben.¹⁶⁴

Legtalálóbban talán Roger Williams (1603-1683) fogalmazta meg VIII. Henrik tevékenységét és az Anglikán Egyház helyzetét: „Megfosztotta a pápát... neheztelvén rá felesége ügyével kapcsolatban... és lett az egyház félig pápista, félig protestáns.”¹⁶⁵

Az angol katolikus hívek abban bíztak, hogy a király halálával az új egyházi berendezkedés is megszűnik, de ebbéli reményükben csalatkozniuk kellett.

a) VI. Edward (1547-1553) uralma

Az új király Henrik mindössze kilenc éves fia, VI. Edward lett, aki felett nagybátyja, Edward Seymour (1500-1552), Somerset hercege, Hartford earlja és az általa vezetett protestáns csoportosulás „gyámkodott”, akik bátran számíthattak Cranmer érsek támogatására. Edward protestáns nevelésben részesült, sokan úgy tekintettek rá, mint az új Józsiásra¹⁶⁶, aki majd teljesen megtisztítja az egyházat a katolikus bálványoktól és maradványoktól. Ehhez komoly segítséget kaptak a kontinensről, ahonnan százával érkeztek a protestáns menekültek, többek között Pietro Martire Vermigli (1499-1562) olasz származású protestáns hitre tért teológus, aki mint az Oxfordi Egyetem tanára nagy hatást gyakorolt az új egyházra, Jan Laski (1499-1560), lengyel származású protestáns teológus, és Martin Bucer (1491-1551), protestáns teológus, aki strasbourgi szolgálata során komoly befolyást gyakorolt a későbbi kálvinista tanokra és egyházi gyakorlatokra. Rengeteg nyomdász is érkezett, például Antwerpenből, akik rohamos gyorsasággal fejlesztették fel az angol könyvnyomtatást, így nemsokára olcsón hozzáférhetővé vált az angol nyelvű protestáns irodalom a szigetországban.¹⁶⁷

A Mark Twain, *Koldus és királyfi* című regényéből ismert VI. Edward uralkodása idején az anglikán egyház nem a lutheri, hanem időrendben a harmadik jelentős

¹⁶⁴ Szántó György Tibor: Anglikán Reformáció, Angol Forradalom. i. m. 93.o.

¹⁶⁵ Alan Heimert and Andrew Delbanco: The Puritans in America. A Narrative Anthology. Harvard University Press Cambridge. Massachusetts and London. England 1985. 1. o.

¹⁶⁶ Józsiás az Ószövetség idején élő zsidó király volt, akinek az idején jelentős vallási reform történt (2Kir 23.fej.)

¹⁶⁷ Diarmaid MacCulloch: A Reformáció Története. i.m. 396.o.

reformátori irányzatot, a kálvini tanokat tette magáévá, azonban a szertartások rendje és az egyházszervezet maradt. Mit is jelentettek ezek a kálvini tanok, amelyek oly népszerűek voltak Skócia szerte is? A kálvinizmus része a „történészek által »magisztrális« reformációnak elkeresztelt iránynak, amelynek olyan mesterei voltak, mint Luther, Zwingli, Bucer, Kálvin és Cranmer érsek, és amely azon igyekezett, hogy a keresztény világot újraformálja, de lehetőleg Európa világi hatalmaival szövetségben.”¹⁶⁸

Kálvin János (1509-1564) Franciaországban, Noyonban született. 1536-ban Bazelben adta ki híres művét az *Institutio religionis Christianae*-t (A Keresztényen Vallás Rendszere) címmel, majd Genfben utazott és ott telepedett le. Egy rövid strasbourgi kitérő után 1541-ben újra Genfben találjuk, ahol folytatta megkezdett szolgálatát. A genfi egyházszervezet kialakításakor az ősegyház mintáját akarta követni és továbbfejleszteni a „strasbourgi modellt”.¹⁶⁹ Ezek alapján a korábbi genfi egyházszervezet alapjaiban változtatta meg.¹⁷⁰

Mi volt a lényegi különbség Kálvin és Luther között?

Luther legvégső vallási megnyilvánulása a megváltó Üdvözítőben való mélységes bizalom, vezérigéje: „az igaz ember hitből fog élni”.

¹⁶⁸ *Diarmaid MacCulloch: A Reformáció Története. i.m. 233.o.*

¹⁶⁹ Úgy látta, hogy az Újszövetség négyféle szolgálati funkciót ismer: a pásztorét, a tanítóét, a presbiterekét és a diakónusét. Ennek alapján osztotta fel a szolgálatokat is az egyházban: a lelkipásztorok feladata volt a gyülekezetről való általános gondoskodás, a tanítók feladata a tanítás volt. A pásztorok és a tekintélyesebb tanítók alkották a lelkészek testületét (Compagnie des pasteurs-t). A presbiterek feladata volt a gyülekezet életének felügyelete és annak fegyelmeire vigyáztak. Városszerte működő presbitériumot hozott létre, illetve egy olyan testületet – konzisztóriumot – amelyben a lelkészek és a presbiterek közösen tevékenykedtek. A diakónusok elsősorban a jótékonyági feladatokat látták el, illetve szervezték, és az adakozást koordinálták. Feladatuk az volt, hogy a szeretetet „cselekvés közben” mutassák meg. *Diarmaid MacCulloch: A Reformáció Története. i.m. 369-371.o.*

¹⁷⁰ Így például: A lelkészeket a lelkészek választották, igaz jóvá kellett hagynia a döntést a városi tanácsnak. A lelkészek választották a gyülekezeti tanítókat, melyet szintén a városi tanács hagyott jóvá. A presbiterek egyházfegyelmi feladatokat láttak el: vizsgálták a gyülekezet erkölcsi állapotát, a botrányos bűnösöket eltiltották az úrvacsorától és tájékoztatták a lelkészeket a gyülekezet ügyeiről. A presbitereket a lelkészekkel való egyeztetés után a városi tanács választotta. Csütörtökönként közös gyűlést tartottak a lelkészekkel, és erre a tanácskozássra rendelték be az eretnekeket, a templomból elmaradozó tagokat vagy azokat, akik tiszteletlenül viselkedtek a lelkésszel szemben. A presbiterek dolga volt a megintés is, és ha a „bűnös” nem változtatott magatartásán, jogukban állt kiközösíteni és a városi tanácsot erről tájékoztatni. Keményen felléptek minden hívság ellen, így még az erkölcstelennek tartott térdnadrágot is betiltották. Az úrvacsorát évente négyszer szolgálták ki, bár Kálvin legalább havi egyet szeretett volna. *Owen Chadwick: A reformáció. i.m. 78. o.*

Kálvin legvégső vallási megnyilvánulása az akarat alávetése az örökkévaló Istennek, vezérigéje: „legyen meg a Te akaratod”.¹⁷¹

Kálvin másik jelentős tanítása az eleve elrendelés tana, miszerint Jézus nem az egész emberiségért adta az életét, hanem csak a választottakért, akiket Isten eleve üdvösségre rendelt. Vannak azonban olyanok, akiket Isten eleve kárhozatra rendelt, értük nem halt meg Krisztus a kereszten. Éles vitát folytatott az anabaptistákkal, akik szerint az állami támogatású egyház nem lehet Isten igaz egyháza, hiszen abba mindenki beletartozik, holott csak azokat kellene egybegyűjteni, akik hallgatnak Isten szavára és az Ő akarata szerint élnek. Ezzel szemben Kálvin álláspontja az volt, hogy Isten ószövetségi választott népe, az izraeliták is szövetségi alapon szerveződtek. Ugyanakkor, bár mindenki élvezte ennek a szövetségnek az előnyeit, nem mindenki volt hűséges Istenhez, és nem volt engedelmes Isten törvénye iránt. Így van egy másik szintje is a szövetségnek, amelybe csak azok tartoznak bele, akik engedelmesek Istennek.

Kálvin az, aki megteremti a Rómától való szakadás elméleti alapját is, amikor kifejti, hogy Péter és Pál azonos tekintéllyel rendelkező apostolok voltak, nem volt közöttük különbség, sőt Péter, aki Jeruzsálemben maradt Pállal ellentétben, képmutató módon viselkedett a pogányokból lett keresztények és a zsidókból lett keresztények közötti polémiában. Kálvin ezzel szeretne volna bizonyítani, hogy Péter hite és nem a személye a kőszikla, melyre Jézus egyházát építette. Kálvin azon az állásponton állt, hogy mivel Péter Jeruzsálemben maradt, míg Pál pedig a pogányok közé vitte az evangéliumot, így valójában a keresztény hitet a nyugati országok Pálon keresztül és nem Péteren át nyerték.¹⁷²

Angliában a protestáns hatás egyre erősebb és átfogóbb lett. A vizsgált időszak egyik, kétségtelenül legfontosabb lépése az 1549-ben életbe léptetett *Book of Common Prayer* (Általános imakönyv) volt, mely egyrészt lefektette a protestáns

¹⁷¹ Owen Chadwick: A reformáció. i. m. 87. o.

¹⁷² Akárcsak Zwingli, ő sem fogadta el Luther úrvacsora tanítását, számára a kenyér és a bor Isten kegyelmének eszközeit jelentik, és így nem hitt az átlényegülés tanításában. Nem fogadta el a lutheránus liturgiát sem, a szobrokat és festményeket, képi ábrázolásokat eltávolították a templomokból.

liturgia alapjait, de ugyanakkor annyira „nyitott” volt, hogy a katolicizmus hívei is elfogadásra ajánlották követőiknek.¹⁷³

Az új uralkodó időszaka alatt a protestantizmus egyre inkább megerősödött a szigetországban. Alig két esztendő leforgása alatt – 1548 és 1550 között – a templomokból eltávolították az ereklyetartókat és a szentképeket, eltörölték a papi nőtlenséget, az oltárok helyére áldozóasztalokat állítottak.¹⁷⁴

Nagy kérdés volt az úrvacsora, mely megosztotta a reformáció két ágát, a lutheránusokat és a kálvinistákat. „Az angol reformációra először a lutheranizmus volt nagyobb hatással, azonban ennél sokkal radikálisabbnak tekinthető a zürichi Zwingli és Bullinger által képviselt reformációs vonal, vagy amelyet Johannes Oecolampadius (1482-1531) képviselt Baselben. Ezt az irányvonalat szerették volna sokan követni, és teljesen kivetni mindent az egyházból, amit a lutheri meghagyott, de katolikusnak tekinthető. John Hooper, Gloucester püspöke ezeket az éveket nevezi teljesen jogosan a puritanizmus atyjának”.¹⁷⁵

A fiatal uralkodó 1553-ban hunyt el úgy, hogy a protestantizmus még nem tudott teljes győzelmet aratni Angliában.

b) Mária (1516-1558) országlása

Apja végrendelete ellenére, nem Mária – Henrik elsőszülött lánya – lett a trón örököse, hanem a rekatolizációtól rettegő nagyurak „jelöltjét”, Suffolk hercegének a leányát, Lady Jane Grey-t (1537-1554) választották meg királynőnek. Ez a puccskísérlet hamarosan kifulladt, a katolikus arisztokrácia tagjai és a közvélemény támogatását élvező Mária leszámolt az ellene szegülőkkel, lefejeztette Lady Jane Grey-t, és kivégeztette a puccsot szervezők jelentős részét. Hamarosan királynővé választották.

¹⁷³ „Ez az „imakönyv” voltaképpen egyesíti a misekönyvet, a breváriumot (misén kívüli imádságok), a rituálét (szertartások könyve) és a pontifikálét (püspöki szertartások könyve).” *Diarmaid MacCulloch: A Reformáció Története.* i.m. 397.o.

¹⁷⁴ A latin nyelvű miséket angol nyelvű imádságokkal egészítették ki. 1552-ben kiadták a „Második általános imakönyvet”, majd egy évvel később 1553-ban az úgynevezett „Negyvenkét cikkelyt”, amely a megreformált egyház hittételeit tartalmazta.

¹⁷⁵ *Sydney E. Ahlstrom: A Religious History of the American People.* New Haven and London. Yale University Press. 1972. 87. o.

Mária, aki édesanyja révén spanyol származású volt, életcéljának tekintette visszavezetni országát a katolikus táborba. Egykori jegyesének, V.Károly katolikus uralkodónak a fiához, Fülöp herceghez (1527-1598) ment feleségül 1554-ben.¹⁷⁶

Canterbury érsekének azt a Reginald Pole-t (1500-1558) választotta, akinek a családját Thomas Cromwell kivégeztette, így személyes elszámolnivalója volt a protestánsokkal, és szintén életcéljának tekintette Anglia katolikussá tételét. Ennek érdekében számos intézkedést foganatosított.¹⁷⁷

Több száz protestáns hagyta el Angliát, mentve életét, hiszen Mária öt éves uralma alatt sok püspököt és igehirdetőt kivégeztek, így például Cranmert is.¹⁷⁸

Ezek az emberek elutasították, hogy megtagadják hitüket, ugyanakkor tagadták, hogy a hatalomnak joga lenne erőszakkal kényszeríteni az embereket a hit gyakorlására.¹⁷⁹

Idővel a közhangulat jelentősen megváltozott, a tömeges kivégzésekben a spanyolok és pápisták ármánykodását látták az emberek. Mária öt éves uralkodása alatt megpróbálta visszavezetni Angliát a katolikus országok táborába, de ez nem sikerült

¹⁷⁶ Fülöp 11 évvel volt fiatalabb arájánál. Tudomásul kellett vennie, hogy nem örökölheti az angol trónt, és ha nem születik örökös a házasságából, meg sem koronázzák.

¹⁷⁷ Eltörölték azokat a pápaellenes törvényeket, melyeket 1529-től kezdve hoztak meg. A templomokba visszakerültek a szentképek, ereklyék, oltárok. Közel 2000 nős papot választottak el feleségüktől. Fülöp nem egyedül érkezett Angliába, számos szerzetest hozott magával, hogy segítsenek neki a katolikus hit terjesztésében.

¹⁷⁸ Többek között kivégezték Hugh Latimer (1490-1555) reformátort és igehirdetőt, Nicholas Ridley-t (1500-1555) London püspökét, John Hooper (1495-1555) püspököt, John Bradford (1510-1555) egyházi vezetőt. Négy év alatt a becslések szerint több mint 800 embert végeztek ki eretnokség vádjával. (*Francis J. Bremer: The Puritan Experiment: New England Society from Bradford to Edwards. i.m.5.o.*)

¹⁷⁹ Ezt néhány évtizeddel később John Locke a következőképpen fogalmazta meg: "...a lélek gondozása nincs jobban rábízva a polgári hatóságra, mint a többi emberre. Isten nem bízta rá, hiszen sehol sincs nyoma, hogy Isten valaha ilyen hatalmat bízott volna emberekre emberek fölött, hogy kényszeríthessenek másokat a maguk vallásának elfogadására. ...A lelkek gondozása nem tartozhat a polgári hatóságra: ennek egész hatalma ui. a kényszerítő erőben rejlik... mert más a meggyőzés és más a parancsolás, más az érvekkel és más a rendeletekkel való küzdelem. Az utóbbi a polgári hatóság joga, az előbbi az emberi jóakaraté... ez tehát az, amit mondok ti. hogy a polgári hatalomnak nem kell polgári törvényekkel előírnia a hitelveket, dogmákat vagy az istentisztelet módjait. Ha ugyanis ezekhez nem kapcsolódnak büntetések, a törvényeknek nem lesz semmi ereje, ha pedig büntetéssel fenyeget, ez még hasztalanabb és még kevésbé alkalmas a meggyőzésre... Világosságra van szükség, hogy megváltozzék a lélek vélekedése, amelyet semmiképpen sem lehet előidézni a test gyötrésével." *John Locke: Levél a vallási türelemről. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1973. 53. o.*

neki. Nagyon népszerűtlen uralkodóként halt meg ugyanazon a napon, amikor Pole is.

c) Erzsébet (1533-1603) királynő uralkodásának időszaka

Máriát a trónon az az Erzsébet követte, aki Henrik második feleségének, Boleyn Annának volt a gyermeke. Mivel ezt a házasságot a kánonjog alapján a katolikusok nem fogadták el, így elutasították országlását is.

Erzsébet protestáns elveket vallott, de Mária uralma alatt rekatolizált. 1559-ben koronázták királynővé, ő pedig a protestáns William Cecil-t (1520-98) nevezte ki kormányszak vezetőjének, aki óvta a királynőt egy gyors vallásreformtól. A katolikusok rettegtek, hogy most következik a protestáns bosszú, félelmeik azonban nem igazolódtak be. Erzsébet kiváló politikus volt, kinek célja az ország stabilitásának és békéjének megteremtése volt: „Proklamációk útján megtiltotta, hogy eltávolítsák a templomokból és katedrálisokból a harangot, toronydíszt, magánsíremléket vagy éppen a keresztelőmedencét. Megtiltotta a latin misekönyvek égetését, sőt azok elérhetőségét kötelezővé tette Winchester és Eton iskoláinak könyvtáraiban”.¹⁸⁰

Erzsébet 1559-ben komoly parlamenti csatározások útján tudta reformtervét megvalósítani: az erzsébeti anglikán egyház jogi alapjait a korona egyházfői méltóságának (Act of Supremacy) visszaállítása, valamint az *Act of Uniformity* („Egyöntetőségi törvény”) révén vetette meg. Ez utóbbi kötelezővé tette a templomba járást és a (harmadik) „Általános imakönyvet”. Végre egy olyan imakönyvet sikerült szerkeszteni, amit a katolikusok, reformátusok és lutheránusok is nyugodtan elfogadhattak. Proklamáció útján ekkor lépett hatályba a „Harminckilenc cikkely”.¹⁸¹

Egyházát nem mint *supreme head* (egyházfő), hanem mint *supreme governor* (legfőbb kormányzó) vezethette.

Ez a tény nem zavarta különösebben a protestáns Erzsébetet, hiszen hite szerint az egyház egyedüli feje Krisztus. Sokan, akik nem fogadták el Erzsébet egyházvezetői szerepét elhagyták az országot és Rómába távoztak.

¹⁸⁰ Szántó György Tibor: Anglikán Reformáció, Angol Forradalom. i.m. 121. o.

¹⁸¹ Szántó György Tibor: Anglikán Reformáció, Angol Forradalom. i. m.123. o.

Rendeletet hozott a papi viseletről is, ami magába foglalta mind a templomi mind pedig a hétköznapi viseletet. Bátorította a templomi zenei szolgálatokat, az orgonazenét és a kóruséneklést. Uralkodása alatt a vasárnapi istentisztelet középpontjába, legyen az katolikus vagy protestáns, a szentbeszéd a prédikáció került. Maga az egyház hierarchiája leginkább a római katolikusra emlékeztetett, a pápa és a bíborosok tanácsa, a szinódus nélkül. Egyensúlyi állapot alakult ki tehát a protestánsok és katolikusok között és azok, akik abban reménykedtek – például a Mária uralkodása alatt elmenekült, majd visszatérő protestánsok –, hogy Erzsébet előbb vagy utóbb leszámol a katolikusokkal csalódniuk kellett.

Erzsébet tiszteletben tartotta a katolikusok hitét, ha azok nem okoztak „rebelliót” országában, és viszolygott a vallási fanatizmustól, mint ahogyan a skót reformációtól is, melyet John Knox (1505/1515-1572) testesített meg a szemében, aki szintén ellene volt az egyházban a „nőuralomnak”.¹⁸²

Erzsébet uralmára a legnagyobb veszélyt mégiscsak Róma jelentette, amelynek egyik jele volt az „V. Piusz pápa által 1570-ben kiadott „Regnans in excelsis” kezdetű, Erzsébetet eretnekként elítélő bullája, melyben felmentette alattvalóit a neki tett hűségesküjük alól.”¹⁸³

Anglia úgy tűnt, hogy elbukik, hiszen a kor katolikus – katonai és politikai – szuperhatalma, Spanyolország készült meghódítani. Az 1580-as évektől egyre feszültebbé vált a viszony a két ország között, mely végül nyílt háborúba torkollott. 1588-ban indult meg a félelmetes spanyol Armada¹⁸⁴ a pápa támogatásával Anglia elfoglalására, azonban „hihetetlen” módon kudarcot és vereséget szenvedett.

¹⁸² John Knox számos viszontagságon ment keresztül, a francia király például gályarabságra ítélte. Egyik legjelentősebb műve a *The History of the Reformation in Scotland 1559-1566* (A Skót Reformáció Története 1559-1566) volt, melyben megírta a skót reformáció történetét. Az 1559-es év végén fegyveres felkelés robbant ki Skóciában, amely a katolikusok ellen irányult és a protestánsok győzelmével végződött. Egyik vezetője John Knox volt. A felkelés győzelmének eredménye egy radikálisan új skót egyház lett, a Kirk. Ez egy presbiterianus szervezetben működő kálvinista alapokon nyugvó skót államegyház volt. (*Diarmaid MacCulloch: A Reformáció Története.* i.m. 447-449.)

¹⁸³ *Diarmaid MacCulloch: A Reformáció Története.* i.m. 501.o.

¹⁸⁴ Több mint 160 különböző méretű hajóból álló flotta, melyet hat hajórajra osztottak. Közel 30.000 tengerész, evezős, katona teljesített szolgálatot ebben a kor viszonyait tekintve hatalmas flottában.

Ezt a hatalmas győzelmet Istennek tulajdonították az angol protestánsok, és sokan végidei jelentőséget tulajdonítottak neki. Isten győzelmet adott nekik a „pápista Antikrisztus” felett.¹⁸⁵

Ebben a történelmi helyzetben erősödött meg a puritanizmus.

d) A puritanizmus meghatározása

Ennek a mozgalomnak a meghatározása nem könnyű feladat. A puritánokat évszázadokon keresztül az anglikán egyház radikális alternatívájának tekintették, akiknek elsődleges célja az volt, hogy kálvinista szellemben megtisztítsák az angol egyházat a katolikus-pápista ceremóniáktól és maradványoktól. A mai angol történetírásban, felekezeti hovatartozástól függetlenül, egyetértés alakult ki abban a tekintetben, hogy Erzsébet egyházán belül ún. kálvinista konszenzus jött létre.¹⁸⁶

Vannak akik úgy próbálják meghatározni a puritanizmust, hogy azok tartoztak közéjük, akik nem fogadták el Erzsébet egyházi vezetői tisztségét. Ez a megállapítás nem elfogadható, hiszen akkor azoknak a katolikusoknak a tömegeit is puritánoknak kellene tekintenünk, akik éppen emiatt hagyták el a szigetországot és költöztek Rómába.

Vizsgáljunk meg néhány meghatározást, a korszakot jól ismerő szerzők munkáiból.

Szántó György Tibor meghatározása szerint: „Az ehhez az irányzathoz csatlakozók célja az volt, hogy a hívek vallásos szemléletét, világképét átalakítsa

¹⁸⁵ A pápa személye illetve a pápaság azonosítása a bibliai Antikrisztus személyével és hatalmával egy nagyon hosszú történet. A keresztények hite szerint a végidő egyik jele az Antikrisztus megjelenése. Már a 11. századtól kezdve találkozhatunk azzal, hogy bizonyos pápákat az Antikrisztussal azonosítottak – például VII. Gergelyt (1020-1085) – de előfordult, hogy uralkodókra is ezt a címet ragasztották, mint ahogyan II. Frigyes (1194-1250) német-római császárra is. Konzekvenesen és folyamatosan Fiorei Joachim (1135-1202) idejétől találkozunk azzal, hogy a pápát illetve a pápaságot Antikrisztusnak nevezik. A katarok, albigensek, waldensek, fraticellik, Wyclif, a lollardok, Husz János és a husziták is így gondolkodtak. Ebben megerősítette őket az is, hogy a katolikus hatalom üldözte a másként gondolkodókat. Kálvin, Luther, Melancton, Bullinger, Bucer, Beza is egyetértett azzal, hogy a pápa az Antikrisztus. A Mária uralma alatt kivégzett mártírok közül Latimer, Ridley, Bradford és Hooper is ugyanezt az álláspontot képviselte. Martin Bucer, "De Regno Christi" címmel 1557-ben megjelent művében azt írta, hogy a Katolikus Egyház az Antikrisztus királysága. John Fox monumentális munkájában, az "Acts and Monuments"-ben azt írta, hogy az angolok Wyclif napjaitól kezdve századokon át küzdöttek és küzdenek az Antikrisztussal. Az Armada pusztulására mint az „antikrisztusi flotta vereségére” tekintettek. A skót Kirk egyház álláspontja is ez volt, mint ahogyan John Knox is ezt az elvet vallotta. (*Christopher Hill: Antichrist in Seventeenth-Century England*. Verso. London, New York. 1990. 3-18.o.)

¹⁸⁶ Szántó György Tibor: Anglikán Reformáció, Angol Forradalom. i. m. 129. o.

úgy, hogy minden tekintetben Isten törvényének megfelelő életvitelt folytassanak. A puritán jelzőt valamikor az 1560-as években kezdték el használni. Ezekre a környezetük szerint merev, radikális gyülekezetekre akasztották a kortársak a puritán jelzőt. Ez ebben az időszakban sértőnek számított. Erzsébet korának szóhasználata, meglehetősen becsmérlő tartalommal, azokat az egyéneket vagy gyülekezeteket, papokat vagy világi személyeket illette ezzel a pejoratív jelzővel, akik, úgymond túlzásba vitték a vallási „rajongást.” Akik nem érték be az „Általános imakönyv”, meg a „Harminckilenc cikkely” tételeinek elfogadásával, hanem életcélul tűzték ki, hogy az angol társadalmat a Szentírás szellemének megfelelően alakítsák át. Ennek a törekvésnek csak egyik mozzanata volt az az igény, hogy az angol egyházból tűzzel-vassal ki kell irtani minden pápista „babonaságot”. A puritánok önmagukat istenes, vagy istenfélő embereknek (godly) nevezték, környezetüket azonban bántotta, sőt sértette, hogy ebbe a kategóriába nem illeszkedhettek, hiszen – hitük szerint – ők is őszintén követték Isten törvényét. Sértésre sértéssel válaszoltak: így formálódott ki a puritán jelző. Tekintsük tág gyűjtőfogalomnak tehát: Angliában puritánok mindazok, akik környezetüknél nagyságrendekkel, átszellemültebb hittel vágytak az üdvözülésre, s akik egész életüket az isteni kegyelemhez elvezető folyamatos próbatételnek tekintették.”¹⁸⁷

Ezt támasztja alá egy korabeli gondolat: „Puritánoknak nevezünk benneteket, nem azért, mert szentebbek, „tisztábbak” lennétek, mint más ember, hanem azért, mert azt gondoljátok magatokról, hogy hívőbbek vagytok.” - írta Oliver Ormerod, egy angol egyházi személy a 17. század kezdetén.¹⁸⁸

Owen Chadwick véleménye szerint ezzel a kifejezéssel a „pedáns, rendmániás, merev és engedményeket nem ismerő embert jelölték. A csúfnévvel azokat akarták nevetségessé tenni, akik abszurditásig fokozták a szigorot és a pontosságot... A puritanizmust mindaddig nem értjük meg, amíg nem a korabeli Európa erkölcsi felfogásának szerves részeként szemléljük. A puritán szóval felületesen azokat a protestánsokat szokták jelölni, akik, úgymond a „jobb oldalon” álltak, önmegtartóztató életet éltek és bibliás emberek voltak, még ha dogmatikailag nem értettek is egyet a kálvinizmussal. Van némi igazság ebben a tágabb szóhasználatban. Nem minden puritán hitt a presbiteriánus egyházkormányzásban,

¹⁸⁷ Szántó György Tibor: Anglikán Reformáció, Angol Forradalom. i.m. 2000. 130. o.

¹⁸⁸ Alan Heimert and Andrew Delbanco: The Puritans in America. i.m.1. o.

és nem minden presbiteriánus volt puritán a szó sajátos értelmében. Ám a puritán eszmeiség legjellegzetesebb, legkövetkezetesebb és leghitelesebb megnyilvánulása valóban a kálvinisták körében található. Az erkölcsi eszményt Kálvin tanítása ruházta fel, a Biblia légköre hatotta át, és sajátos vallásos és kegyességi felfogás kapcsolódott hozzá.”¹⁸⁹

MacCulloch a következőképpen fogalmaz: „a protestáns klérus és a köznemesség legfiatalabb, az egyetemről frissen kikerült generációjának soraiban viszont sokakat frusztrált a püspökök változtatás iránti hajlandóságának hiánya. Őket nevezték így azok, akik nem kedvelték őket, »akadékoskodóknak« (precisians), illetve ritkábban, de aztán tartósabbnak bizonyulón »puritánoknak«. Ők magukat inkább egyszerűen »az istenfélők« néven szerették emlegetni.”¹⁹⁰

Sydney E. Ahlstrom idézi George M. Trevelyan professzor szavait, aki egy nagyon „életidegen” mozgalomként szemlélte a puritanizmust: "az a vallás, ahol egyrészt arra törekednek, hogy »megtisztítsák« az Anglikán Egyházat, a pápaság romlottságától, vagy ahol »tisztá« formákkal elkülönülve imádják Istent." Alan Simpson megállapítása szerint a „vallás mindenfajta haszna nélkül éltek”, másrészt így „beleestek egy rossz vallás” csapdájába. A puritánok, mint az odaszánt keresztények korszakokon át, elhatározták, hogy ők mindennek előtt az egyház harcosai, a megértett igazság és az Úr Jézusban való teremtettség által.”¹⁹¹

Francis J. Bremer arról ír könyvében, hogy a puritanizmus a legkevésbé megismert és megértett része az amerikai – és angol – örökségnek. A puritán kifejezés, azonossá vált a „prűd”, „szexuálisan elfojtott”, „törvényeskedő”, „mások életében vájkáló” sztereotip képpel. Mencken gondolatát idézte, miszerint „a puritanizmus félelem attól, hogy valaki, valahol boldog lehet.” Az általános kép a puritánokról az indiángyilkos, rideg, boszorkány-égető, vallásilag bigott emberek csoportja.¹⁹²

Kutatásaim alapján összefoglalásképpen a következő kép bontakozott ki előttem a puritanizmussal kapcsolatban: a puritanizmus indulása egy Angliához

¹⁸⁹ Owen Chadwick: A reformáció. i.m. 168. o.

¹⁹⁰ Diarmaid MacCulloch: The Later Reformation in England. 1547-1603. Second Edition. Palgrave. 2001. 69-78. o.

¹⁹¹ Sydney E. Ahlstrom: A Religious History Of The American People. i.m. 91. o.

¹⁹² Francis J. Bremer: Puritanism: A Very Short Introduction. Oxford University Press. 2009. 1.o.

köthető vallási és politikai eszme, mozgalom. Indulásakor a puritán kifejezés nagyon pejoratív tartalommal bírt. A kontinentális reformáció irányzatai közül a kálvini elvek álltak a legközelebb hozzájuk. Egy olyan mozgalom volt, mely egy egyházon belüli lelki ébredésre vágyott. Szerette volna megtisztítani az egyházat a római katolikus maradványoktól. Igyekeztek önmegtartóztató, istenfélő életet élni, rendszeresen résztvettek az istentiszteleteken. Hittek abban, hogy az élet szakadatlan harc a jó és a rossz között, és hogy minden egyháztagnak feladata a keresztény üzenet hirdetése élete és szavai által. Hitük egyedüli alapjának a Szentírást tekintették. Istenhez az igehirdetés és nem a liturgiák által akartak közeledni. Komoly problémának tekintették, hogy a liturgia miatt nem marad elég idő Isten igéjének hirdetésére az istentiszteletek alkalmával az Anglikán Egyházban. Vallották, hogy az idők végén élnek, és a Katolikus Egyház maga az Antikrisztus földi királysága, a pápa pedig maga az Antikrisztus.

Mivel hitük alapjának a Szentírást tartották éppen ezért a „Könyv mozgalmának” is nevezték őket. Ebből következik, hogy törekedtek a Biblia minél pontosabb angol nyelvre való lefordítására.¹⁹³

2.2. A puritánok világképe és a bibliai apokalitikus jövődölések

Milyen volt a puritánoknak a világról és annak történelemről alkotott világképe? Természetesen ez is a Biblia világához köthető. Amit a Római levél jelentett a hit általi megigazulás felismerésében a lutheránusoknak, azt jelentette a történelemről alkotott állásfoglalásuknál a puritánok számára Dániel, és főleg annak újszövetségi „testvérpárja” a Jelenések könyve. Miért éppen a Biblia utolsó könyve

¹⁹³ F. F. Bruce a következő fordításokat emeli ki – a teljesség igénye nélkül –, melynek egy részénél fontos szerep hárult rájuk is: Az első kísérlet nemzeti nyelvre lefordítani a Bibliát, John Wyclif nevéhez fűződik (1380), a latin Vulgata alapján. William Tyndale (1494-1536) fordítása az Erasmusi görög textusok alapján Antwerpenben lett kinyomtatva és 1526 után került át a szigetországba. Az első teljes angol nyelvű bibliafordítás Miles Coverdale (1488-1569) nevéhez fűződik 1535-ben, beleértve az „apokrif” iratokat is. John Rogers (1500-1555) nevéhez fűződik az úgynevezett „Matthew Biblia”, 1537-ben. Az első Anglikán Egyház által megrendelt bibliafordítás 1539-ben készült el, úgy lett ismert, mint a „Nagy Biblia”. A „Genfi Biblia” fordításában (1560) többen részt vettek, miután elmenekültek Mária uralkodása alatt Angliából, többek között Coverdale. Ez nagyon népszerű fordítás volt. A legismertebb fordítás a „King James”, mely 1604-ben jelent meg, a Hamptonban tartott konferencia évében. (Sydney E. Ahlstrom: A Religious History Of The American People. i. m. 92. o.)

gyakorolt oly nagy hatást a kialakuló mozgalomra, mintegy a történelemről alkotott látását is meghatározván?

A kereszténység a reménység, a „várakozás vallásaként” született meg. A keresztények már a Kr.u.-i első században is annak a dicső reménységnek a beteljesülését várták, amikor megláthatják Jézus Krisztus második, dicsőséges eljövetelét, amely véget vet a bűn történelmének földünkön, és ugyanakkor elhozza az örök békesség és szeretet korát. Természetesen ez a várakozás nem volt „alapok nélküli”, hiszen nagyon sok bibliai rész foglalkozik olyan ígéretekkel és prófeciákkal, amelyek ezt a reménységet alátámasztották. A Biblia utolsó könyvének egyik prófétikus látomása például így mutatja be ennek a reménységnek a beteljesülését:

„És láttam új eget és új földet, mert az első ég és az első föld elmúlt, és a tenger sincs többé. És a szent várost, az új Jeruzsálemet is láttam, amint alászáll a mennyből az Istentől, felkészítve, mint egy menyasszony, aki férje számára van felékesítve. Hallottam, hogy egy hatalmas hang szól a trónus felől: "Íme, az Isten sátora az emberekkel van, és ő velük fog lakni, ők pedig népei lesznek, és maga az Isten lesz velük; és letöröl minden könnyet a szemükről, és halál sem lesz többé, sem gyász, sem jajkiáltás, sem fájdalom nem lesz többé, mert az elsők elmúltak.”
(Jelenések 21: 1-4)

Ezeknek a reménységet adó bibliai jövendöléseknek két nagy csoportját különböztethetjük meg. Az egyikbe azok a jövendölések tartoznak, melyeket pillanatkép-prófeciáknak nevezhetünk. Ebbe a csoportba több száz olyan prófécia tartozik, amelyek elsősorban Jézus első és második eljövetelével kapcsolatosak, illetve Isten népének a sorsát és küzdelmét mutatják be a Föld történelmének különböző korszakain át.

A bibliai jövendölések másik nagy csoportját az úgynevezett perspektivikus vagy nagy-vázlatprófeciák alkotják, melyből összesen tíz található a Szentírásban. Ezek a jövendölések az isteni kinyilatkoztatást végző próféták korától, egészen Jézus második eljöveteléig, a fentebb említett igeszakasz beteljesüléséig vezetnek el. Általában idői meghatározásokat is tartalmaznak, és ezek ismeretében érthetőek meg igazán a pillanatkép-prófeciák.

Az említett tíz perspektivikus-prófécia közül négy az Ószövetségben található, mégpedig Dániel könyvében – a 2.7.8.10-12. fejezetekben – míg hat az Újszövetségben, egy Máté evangéliuma 24. fejezetében, egy a II. Thesszalóniki levél 2. fejezetében és négy a Biblia utolsó könyvében a Jelenésekben.¹⁹⁴

A tízből tehát nyolc, két bibliai könyvben, Dániel és a Jelenések könyvében található. Ez nem meglepő. Mindkét könyv apokaliptikus könyvnek tekinthető jellegét és tartalmát illetően. Természetesen más szentírási könyvek is tartalmazznak apokaliptikus kijelentéseket¹⁹⁵, mégis ezt a kettőt tekinthetjük „nagy apokaliptikus” könyveknek.

Az első prófécia a Kr.e-i. hetedik században adatott, míg az utolsó a Kr.u.-i első század vége felé. Ezek a prófétikus kijelentések egymásra épülnek, és feltárják a világtörténelemben lezajló nagy küzdelmet Isten és az ő követői, és Sátán és az ő követői között.

Nem meglepő, hogy azok a bibliakutatók akik az apokaliptika iránt érdeklődtek, elkötelezettek voltak a föld „végső eseményeinek” megismerésében és megértésében, ezt a két könyvet megkülönböztetett figyelemmel kutatták.

Közéjük tartozott – hogy csak néhányat említsek meg – Isaac Newton (1642-1727)¹⁹⁶, aki egyértelmű összefüggést mutatott ki a két könyv prófeciái között. Dániel könyvével kapcsolatban – melynek 2. fejezetében található prófécia nyomán ismerte

¹⁹⁴ A prófeciákkal kapcsolatban lásd bővebben: *Dr. Reisinger János*: Merre halad a történelem? A Biblia tíz vázlatprófeciája. Oltalom. Budapest. 2010. és *Dr. Vankó Zsuzsa*: Jézus Krisztus Apokalipszise. Írásmagyarázat a Jelenések könyvéhez. Bibliaiskolák Közössége. Budapest. I. kötet. 1995.

¹⁹⁵ Apokaliptikus kijelentéseket találhatunk a következő bibliai részekben: Ézsaiás 24-27 fejezetek, Ezékiel 38-39 fejezetek, Jóel 2-3 fejezetek, Zakariás 9-14 fejezetek, Máté 24. fejezete, Márk 13. fejezete, Lukács 17; 21 fejezetek, 1 Thessz. 4. fejezete, 2 Thessz. 1-2 fejezetek. (Handbook of Seventh-Day Adventist Theology, Commentary Reference Series, Volume 12, Review and Herald, Publishing Association Hagerstown, MD 21740, 2000. 785.o.)

¹⁹⁶ Sir Isaac Newton, angol származású matematikus, fizikus, filozófus és csillagász. Korának egyik kiemelkedő tudósa volt, mélyen kutatta a Bibliát és számos kommentárt és tanulmányt írt felfedezéseiről. Dániel könyvével kapcsolatosan lásd: *Isaac Newton*: The Prophecies of Daniel and the Apocalypse. Hyderabad. India: Printland Publishers, 1998. 24. 14. I. (being a reprint of Observations on the Pro-pheties of Daniel and the Apocalypse of St. John, London: Darby & Browne, 1733.)

meg az emberiség a világtörténelem fogalmát – kifejezte tiszteletét Luther Márton (1483-1546)¹⁹⁷, vagy éppen Kálvin János (1509-1564)¹⁹⁸ is.

A puritanizmus szellemiségének és nézeteinek megértéséhez elengedhetetlenül fontos megértenünk ezeknek a próféciaknak a jelentőségét, a mozgalomra gyakorolt hatását, melyek közül különösen a Jelenések könyvében találhatóakat emelném ki.

2.2.1. A Jelenések könyve és szerepe a puritánok írásmagyarázatában

Néhány évtizeddel, Jézus Krisztus halála és feltámadása után, valamikor az első század vége felé, egy „kicsiny” könyv járt gyülekezetről-gyülekezetre hét – Efézus, Smirna, Pergamum, Thiatira, Sardis, Filadelfia, Laodicea – Kis-Ázsiában található városban. Efézus és Smirna ősi görög kolóniák, Pergamum és Sardis ősi Anatóliai városok voltak, míg Laodicea, Filadelfia és Thyatira esetében sokkal újabb, a hellenizmus korában létrehozott településekről volt szó. Így tehát a hét város egyfajta metszéspontja volt a Görög-Ázsiai civilizációnak¹⁹⁹.

A könyv címe a rendelkezésünkre álló legrégebbi kéziratok és a legtöbb egyházatya szerint egyszerűen „János apokalipszise”.²⁰⁰

Ez szerepel a könyv elején is: „Jézus Krisztus kijelentése...”. Az író egyszerűen Jánosként, Krisztus szolgájaként azonosította magát (Jel. 1: 1). Az évszázadok során két vélemény erősödött meg a könyv szerzőjével kapcsolatban. Egyesek

¹⁹⁷ Luther Márton a protestáns reformáció egyik legjelentősebb szellemi vezetője volt, kiváló teológus és tanár. Ő így határozta meg, miért olyan értékes ez a könyv, miért annyira hasznos és reménységet adó a tanulmányozása minden keresztény számára: „Dániel próféciai nem egyedül azért íratnak, hogy e történetről és az elközelgő sanyarúságokról tudomást szerezzünk és kíváncsiságunkat új hírekkel elégítsük meg, hanem hogy a jámborok megvigasztaltassanak, szívük felviduljon, hittel és reménységgel erősíttessenek meg állhatatosságukban: mert itt szemükkel és fülükkel is meggyőződhetnek arról, hogy nyomorúságuknak egyszer vége szakad, megszabadulnak a bűnöktől, a haláltól, az ördögtől, és minden gonosztságtól... Láthatjuk, hogy Dániel látomásait és álmait minden rettenetük ellenére víg szívvel fejezi be, Krisztus és országa eljövetelét ígérve... Aki tehát haszonnal akarja fogatni... [annak] szíve Üdvözítőnk, Jézus Krisztus bizonyosan megígért eljövetelével vigasztalódjék és teljék meg, mert Ő az, aki üdvösséggel és boldogsággal megvált bennünket.” (Előszók a Szentírás könyveihez. Magyarországi Luther Szövetség. Budapest. 1995. 95–96.o)

¹⁹⁸ Kálvin János francia származású, főleg Genfben tevékenykedő reformátor volt, kora kiváló bibliatudósa és a svájci reformáció egyik szellemi atyja. Dániel könyvével kapcsolatos meggyőződését lásd: Kálvin János: Magyarázat Dániel Prófeta könyvéhez.

<http://hu.scribd.com/doc/100680217/3/Daniel-konyvenek-hitelessege> (Letöltés ideje: 2013. 12. 12.)

¹⁹⁹ Le Roy Edwin Froom: The Prophetic Faith of Our Fathers. The Historical Development of Prophetic Interpretation. Review and Herald. Washington D.C. 1950. Volume I. 90.o.

²⁰⁰ A görög „apokalipszisz” szó azt jelenti isteni kinyilatkoztatás, kijelentés, feltárás.

János apostolnak tulajdonították ezt a könyvet, míg mások egy presbiternek, akit Jánosnak hívtak.²⁰¹

Kutatásaim alapján én János apostol szerzőségét fogadom el.²⁰²

Az íráskutatók körében nem csupán a szerzőség hanem a könyv keletkezési idejével kapcsolatban is eltérő vélemények alakultak ki. Vannak, akik Néró (54-68) császár uralkodásának időszakára teszik a könyv keletkezését, mások Vespasianus (69-79) időszakára. A legelterjedtebb nézet szerint Domitianus (81-96) császár uralkodásának a végére tehető a könyv keletkezésének dátuma. Ezt erősítik meg olyan korai egyházatyák, mint például Irenaeus (130-202), Victorinus Pettau (?-303/304) kommentárja, vagy éppen Eusebius (263-339).²⁰³

A könyv sajátossága, hogy elvezet saját történelmi korától kezdve egészen a végig, azaz a bűn földi történelmének a végéig, Isten országának földi felállításáig, a tökéletes világ helyreállításáig. Érdeemes megemlíteni az apokaliptikus irodalom néhány alapvető jellegzetességét, melyet mind a két nagy apokaliptikus könyv is tükröz:

- Egyetemes látás: a legtöbb bibliai prófécia általában a nemzeti és nemzetközi problémákkal foglalkozik Izraellel kapcsolatban, majd ecsetelik a jövőt, amelyben részük lehet, ha teljesítik a feltételeket. Az apokaliptika azonban a világegyetem szintjén játszódik, témája pedig a nagy küzdelem Krisztus és Sátán között.
- Folyamatosság: az írók saját korukból kiindulva a próféciák során eljutnak az emberi történelem végéig, amikor Isten lezárja a bűn történelmét a földön és felállítja az Ő örök országát.

²⁰¹ Az óegyházi hagyomány szerint János apostol a könyv szerzője. Oly neves keresztény írók, mint Jusztinosz, Melitón, Alexandriai Kelemen, Iréneusz, Tertullianus, Origenész is elfogadták János apostol szerzőségét. A III. században kérdőjelezték meg János apostol szerzőségét, közülük a legélesebben, Alexandriai Dionüszosz, aki egy efézusi János nevezetű presbitert tartott a szerzőnek. Teológiai és stílusbeli eltérésekre hivatkozott a többi János apostol által írt szentírási könyvhöz, levelekhez képest. A szerzőségi kérdésről lásd: Seventh-day Adventist Bible Commentary. Review and Herald. Hagerstown. 1980. Volume 7. 715-720.o.

²⁰² A presbíter elnevezéssel kapcsolatban szeretném megemlíteni, hogy János apostol II. és III. levelében is presbíternek nevezi magát. *Dr. Vankó Zsuzsa*: Jézus Krisztus Apokalipszise. i.m. 39.o.

²⁰³ A könyv időbeli keletkezéséről lásd bővebben: Seventh-day Adventist Bible Commentary. i.m. 721-722.o.

- Átfogó, teljes kép bemutatása Isten és az Ő népének küzdelme a gonosz erőivel, Krisztus és az Antikrisztus küzdelmének bemutatása az emberi történelem egészét tekintve.
- A könyv döntő része látomás és prófétikus álom. Ezek a jellemzők megfigyelhetők más prófétáknál is, azonban nem ilyen mértékben. Az Ószövetségben ez jellemző a másik apokaliptikus könyvre, Dániel könyvére.
- A jelképek gazdag használata: a próféciák általában a mindennapi életből veszik tanító jellegű képeiket. Ezzel szemben az apokaliptika a mindennapokban soha nem látott képeket alkalmaz: sokfejű fenevadak, repülő angyalok az égen stb. Számos esetben az időmeghatározások is jelképesek.
- Az irodalmi forma: a legtöbb prófécia költői formában íródott, míg az apokaliptikus próféciák majdnem kizárólagosan prózában, költeményben, leginkább himnuszok közbeiktatásával (Jel 4:11, 5:9-10, 11:17-18, 15:3-4, 18:2-24, 19:1-2).²⁰⁴

Fontos tudnunk a könyv bizonyos értelemben Dániel könyvének függeléke. Több olyan dologban, amely Dániel könyvében „bepecsételtetett”, itt megtaláljuk a magyarázatát. Emellett az Ószövetség 39 könyve közül 28-ból idéz, vagy utal azokra.²⁰⁵

A könyv üzenete nagyon sokat jelentett a korai keresztények számára. Az általános vélekedés szerint a Jelenések könyve válasz volt arra a keresztényüldözésre, mely Domitianus császár korában kezdett kibontakozni, aki mint „*dominus et deus*” (úr és isten), teljes engedelmességet követelt meg.²⁰⁶

²⁰⁴ Le Roy Edwin Froom: The Prophetic Faith of Our Fathers. i.m. 87-109. o.

²⁰⁵ Az Ószövetségből 505 alkalommal idéz, amiből 325 Ézsaiás, Jeremiás, Ezékiel, Dániel, Hóseás, Jóel, Ámós, Zakariás, valamint Mózes második könyve. Az Újszövetség könyvei közül leginkább Máté és Lukács evangéliumából, az 1. és 2. korintusi-, efézusi-, kolossébéli levélből idéz. Lásd bővebben: Fenyvesi Péter Pál: Jelenések szeminárium. Debrecen. Magán kiadás. 2000-2002.

²⁰⁶ Ő volt az első olyan római császár, aki megkövetelte, hogy „*dominus et deus*” (úr és isten) néven szólítsák, és az ő korában vált a császárimádat döntő jelentőségűvé. Ezt a kultust a Római Birodalom ázsiai tartományaiban erőltették a leginkább. A császárimádat gyökerei Caius Caligula (Kr.u. 37-41) császár idejéig nyúlnak vissza. Ő követelte meg legelőször, hogy istenként imádják.

Ez élesen szemben állt a keresztények azon hitével, hogy egyedüli úrnak a Mindenhatót tartották és a megdicsőült Úr Jézus Krisztust. Mit tegyenek ebben a helyzetben a keresztény hit követői? Bizonyos engedményeket tehetnek ebben a kérdésben, vagy vállalják az üldözést, akár a halált is azzal, hogy elutasítják ezt a császári rendelkezést?

János apostol igyekezett választ adni erre a szorongató kérdésre. Domitianussal szemben, aki mintegy legfőbb istenné nyilvánította magát, János apostol szembe állítja a Jelenések könyvében az Atyát és az igaz és szeplőtelen bárányt a Jelenések 4-5. fejezeteiben. Ennek a két fejezetnek a leírása egyértelműen utalás a császárkultuszra. A Jelenések 4: 11-ben határozott kihívást olvashatunk a császárkultusszal szemben, miszerint:

*"Méltó vagy, **Urunk és Istenünk**, hogy tied legyen a dicsőség, a tisztesség és a hatalom, mert te teremtettél mindent, és minden a te akaratodból lett és teremtetett."*

János apostol reménységet akart adni kora keresztényeinek ebben a kritikus helyzetben és segítséget akart nyújtani abban a kérdésben, hogy miként viszonyuljanak a Római hatalomhoz. Ez nem politikai kérdés volt, hanem elsősorban hitbeli, vallási, lelkiismereti kérdés. Mit tegyenek Krisztus követői egy olyan helyzetben, amikor az uralkodó államhatalom olyan vallásgyakorlatot akar rájuk „erőszakolni”, amely szemben áll hitbeli meggyőződésükkel?

A könyv egyik legismertebb strukturális prófétai vonulata²⁰⁷ a következő: 7 gyülekezet (1-3 fejezetek), 7 pecsét (4-8:1), 7 trombita (8:2-11), és a földi nagy

Ekkor a kereszténység még nem olyan jelentős, mint 50 évvel később. Amíg a rómaiak a keresztényeket a zsidók egy szektájának tartották, addig rájuk is vonatkoztak azok a törvények, amelyek a zsidókra. Így például ők is mentességet élveztek a császárkultusz alól, hiszen a zsidóknak nem tették kötelezővé a császár imádatát és a szobrok előtti áldozat bemutatását. Azonban a kereszténység robbanásszerű növekedése, és az a tény, hogy a birodalom számos vidékére is elterjedt ez a hit, pogányokat is magába fogadva, a római hivatalnokokat ennek a mentességnek az átgondolására készítette. Az első jelentős üldözések ennek hatására kezdődnek el Néró majd különösen Domitianus császár idősza alatt, akinek az idejére teszik János apostol Patmosz szigetekre fogságát, ahol maga a Jelenések könyve is megszülethetett. *Fenyvesi Péter Pál: Jelenések szeminárium. Debrecen. Magán kiadás. 2000-2002.*

²⁰⁷ Egy másik strukturális felosztás szerint a könyv kiasztikus szerkezete alapján összefüggés van a bevezetés és a befejezés között. A kiasztikus szerkezet vizsgálata hozzásegít a könyv csúcspontjának és az Úr alapvető üzenetének felismerésében. (A kiasztikus szerkezet azt jelenti, hogy összefügg a szakasz első és utolsó, a második és utolsó előtti stb. részei. A csúcspont és egyben a mondanivaló közepén van. A nevet a görög "ch" betűről kapta: X - χ). A kiasztikus

küzdelmet lezáró események, melyeket szintén 7 csoportra oszthatunk (12-22). Ez utóbbiban olvashatunk Krisztus és Sátán közötti mennyei küzdelemről illetve Sátán földi „szövetségeseiről” – itt jelenik meg a titokzatos 666-os szám – akik harcot folytatnak Isten maradék népe ellen, a hét utolsó csapásról, Babilon – mint az ördögi hatalom szimbolikus névvel illetett szövetségese – bukásáról, Jézus második eljöveteléről, a millenniumi ezer évről, az utolsó ítéletről, és az újjáteremtett Földről.²⁰⁸

A könyvvel kapcsolatban érdemes megemlítenünk egy evangélikus szerző gondolatait. Gerd Theissen a következőt írja: „Jézus és követői etikai radikalizmust képviseltek. Bár Galileai Júdás alternatíváját Jézus elvetette, őt is a radikális teokrácia szelleme hatotta át. Isten hamarosan bekövetkező uralmát hirdető üzenete a radikális teokrácia kifejeződése volt: Isten végül átveszi az uralmat mindenk fölé... Ha Isten valóban átveszi uralmát, más hatalmat nem fog megtűnni maga mellett. A császár birodalma és Isten országa között csak időlegesen lehetséges a koegzisztencia... Az őskereszténység magvában kétféle lélek élt. Az egyik kivonulásra törekedett a társadalomból – a másik éppen azt az ethoszt igyekezett megvalósítani, amelyet a világ legjobbjai képviseltek. Az egyik az értékek forradalmára, a másik az értékek konformitására törekedett”.²⁰⁹

Az egyháztörténelem szempontjából érdemes megfigyelnünk, hogy a Theissen által említett etikai radikalizmus mindig akkor erősödött meg az egyházban, amikor az egyház vagy külső politikai nyomással nézett szembe, vagy belső értékei, vallásgyakorlata megkopott és ez embereket a reformációra, belső megújulásra, a megtérés szükségességének hirdetésére készítetett.²¹⁰

struktúrával kapcsolatban lásd bővebben: *Fenyvesi Péter Pál: Jelenések szeminárium*, Debrecen, Magán kiadás, 2000-2002.

²⁰⁸ Ezekben a bibliai részekben János apostol a keresztények üldözését sokkal tágabb perspektívában tárja fel az olvasók előtt. Ők annak a nagy küzdelemnek a részesei, amely Jézus és az ördög között zajlik. A gonosz mindent megtesz annak érdekében, hogy elpusztítsa Jézus követőit, de végül Isten győzelmet ad az övéinek. Ez a küzdelem sok lemondással, üldözéssel és mártíromsággal jár, de minden egyes prófétai rész Isten népének győzelmével ér véget. János hitt abban, hogy Jézus eljövetele nagyon közel van, és ezek az események rövid időn belül lejátszódnak.

²⁰⁹ *Gerd Theissen: Az első keresztények vallása. Az őskeresztény vallás elemzése és vallástörténeti leírása. Magyarországi Református Egyház. Kálvin Kiadó. Budapest. 2001. 316-317.o.*

²¹⁰ Természetesen ez a két kihívás egyszerre is jelentkezhetett. A hét gyülekezeti levélből kiderül, hogy a domitianusi keresztény üldözés mellett szembetűnő probléma volt több korabeli gyülekezet aggasztó lelki helyzete is. A hét gyülekezeti levélben többet olvasunk erről, mint magáról az

Ezek alapján írta Gerd Theissen, hogy “Nem a császárkultusz jelentette a fő problémát, hanem az, hogy számos keresztyén gyülekezeti tag egyre kevésbé tartotta magát távol a pogány világtól, annak ügyleteitől és társasági életétől. A legtöbb keresztyén nem látott különösebb problémát a császár-kultuszban.”²¹¹

János bátorította keresztyén társait, hogy Isten az üldözéssel szemben mennyei segítséget fog nyújtani. Ki kell tartani, és nem szabad kompromisszumokat kötni Rómával, mely végső soron ama régi kígyótól, azaz Sátántól kapta a hatalmat és az ördög szövetségese. Tovább kell folytatni a bizonyágtevést megalkuvás nélkül²¹².

Miért tartottam fontosnak ezt az aránylag hosszú kitérőt? Joggal mondhatni, hogy témám nem a Kr.u.-i első század, hanem a puritanizmus és ezen belül a 18. századi amerikai kolóniák és elsősorban Új-Anglia.

Azért tartottam fontosnak ennek a résznek az ismertetését, mert kutatásaim alapján egyetértek azon megállapítással, miszerint “a 18. századi Új-Anglia sokkal közelebb állt az első századi gondolkodásmódhoz – ebben a tekintetben – mint a 21. századhoz.”²¹³

Véleményem szerint azért, mert ez volt a puritanizmus alapja, az induló mozgalom identitásának egyik legfontosabb része.

Hitték, hogy az idők végén élnek, a pápa és Róma személyében megjelent az Antikrisztus, aki el akarja pusztítani Isten választottjait, életüket szakadatlan küzdelemnek látták a jó és a rossz között, az egyházban lelki hanyatlást tapasztaltak, úgy látták, hogy az Anglikán Egyház megalkudott bizonyos hitbeli kérdésekben, és ragaszkodik a katolikus maradványokhoz. Lényegét tekintve ugyanabban a lelki „helyzetben” látták önmagukat, mint amellyel az első századok keresztyénei is szembenéztek és küzdöttek.

üldözésről. A levelek sorrendjében olvashatunk az első szeretet elhagyásáról – Jel.2:4 – vannak akik Bálám tanítását vallják, illetve a Nikoleiták cselekedeteit gyakorolják – Jel. 2: 14;15 – Jézabeli tanításokat engednek meg – Jel. 2:20 – az a neved, hogy élsz, közben halott vagy – Jel. 3:1 – langymeleg lelki állapotban van és “öntelt, gögös” – Jel. 3: 15-17 – amely jellemzők a gyülekezetek lelki hiányosságaira mutatnak rá.

²¹¹ *Gerd Theissen: Az első keresztyének vallása. i.m. 320.o.*

²¹² *James W. Davidson: Eschatology in New England: 1700-1763. Ph.D. diss., Yale University. 1973. 11.o.*

²¹³ *James W. Davidson: Eschatology in New England. i.m. 13.o.*

Ennek tükrében nem meglepő talán, hogy reformátorok is élénk érdeklődéssel fordultak a prófécia felé, hiszen céljuk az ősegyházhoz való visszatérés volt, azaz az egyház teljes reformációja. Míg 1522-ben Luther azt írta, hogy a Jelenések könyve sem nem apostoli, sem nem prófétikus, 1530-ban már konkrét összefüggéseket vélte felfedezni a Jelenések könyve és az emberi történelem eseményei között, például.: Góg és Magóg fiai alatt a Török Birodalom felemelkedését látta.²¹⁴

A protestáns írásmagyarázók a Jelenések könyvét felhasználva szerették volna apokaliptikus, történelmi kontextusba helyezni a reformációt. Arra a felismerésre jutottak, hogy az emberi történelem utolsó napjaiban élnek, és a protestáns közösségek, és a Katolikus Egyház közötti nagy küzdelem reprezentálja a végső nagy háborút Isten gyermekei és az Antikrisztus követői között. Ezzel kapcsolatban a protestáns írásmagyarázók álláspontja az volt, hogy a török hódítás Európában Isten büntetése a kereszténység bűnei miatt, és ennek okozója a Katolikus Egyház.²¹⁵

Természetesen ezek az elgondolások hatottak a szigetországbani lakókra is, különösképpen, hogy Mária uralmának időszaka alatt nagyon sok protestáns menekült el Angliából Genfbe, Bazelbe, Strasbourgba, Frankfurtba és találkozott ott Kálvin és más reformátorok radikális tanításával, melyet a királynő halála után magukkal vittek vissza a szigetországba. Így például John Foxe azon az állásponton volt, hogy a katolikus reakció Mária uralma alatt szimbolizálja az Isten és Antikrisztus erői közötti nagy küzdelmet, mielőtt Sátán korlátozva lenne. Vélekedése szerint így Mária „rendszerének” bukása és Erzsébet hatalomra kerülése nem egyszerűen csak a protestantizmus győzelmét jelenti, hanem a Millennium eljövetelét a földön. Az angol népnek egy speciális szerepet képzelt el a végidő nagy drámájának színpadán. Az ő szemében az angolok Isten választott népe a földön, és így az angol nemzet egy speciális helyet foglal el az emberiség történelmének a végén. Feladatuk az igaz egyház felállítása a millennium idején.²¹⁶

Ezt az álláspontot képviselte a puritanizmus.

²¹⁴ *Lévai Csaba*: The Elect Nations of God: England, New England, and Hungary in the 16th and 17th Centuries. Religion and Political Change in Europe: Past and Present szerk. Ausma Cimdina Edizioni Plus Università di Pisa. 2003. 105. o. (Luther: Előszók a Szentírás könyveihez. 1995.)

²¹⁵ *Lévai Csaba*: The Elect Nations of God. i. m. 2003. 106. o.

²¹⁶ *Lévai Csaba*: The Elect Nations of God. i. m. 2003. 106. o.

2.3. A puritánok gondolkodásmódja

Az angol puritanista gondolkodásmódban a végidővel kapcsolatban három fontos teológiai tanítást szeretnék kiemelni, amely hipotézisem szerint a legfontosabb vallási gyökere volt a puritán identitásnak és ugyanakkor legfontosabb vallási mozgatórugója is egyben az észak-amerikai brit gyarmatok létrejöttének, és később az amerikai függetlenségi háborúra is nagy hatást gyakorolt.

2.3.1. A millennializmus puritán értelmezése

Az első, a korábban említett **millenniumi**²¹⁷ időszakról alkotott véleményük. A Jelenések könyvében erről a szakaszcsoportról a 20. fejezet első 15 versében olvasunk. Három olyan kérdést is megfogalmazhatunk ezzel a szakasszal kapcsolatban, amelynek mentén évezredekben keresztül folyt a vita a bibliakutatók között:

Krisztus második eljövetele előtt vagy után következik be a millenniumi időszak? Még a földi történelem keretein belül, vagy azon túl történik a beteljesedése? Ezekre a kérdésekre adott válaszok alapján négy fő irányzatot különböztethetünk meg, amelynek természetesen az idők során számtalan „árnyalata” vált ismertté: „millenarianizmus vagy millennializmus, amely szerint az ezer év az összes földi esemény végét jelenti, amillennializmus, amelynek két fő formája van. Az egyik vélemény szerint az ezer esztendő Jézus dicsőséges második eljövetele és az ítélet közötti időszak, míg a másik vélemény szerint az ezer esztendő a Jézus halála és második eljövetele közötti időszakot jelöli. Premillennista álláspont, mely szerint Jézus eljövételét a millennium előtt várták és a postmillennista álláspont, amely szerint a millenniumi időszak után várható Jézus második dicsőséges eljövetele.”²¹⁸

²¹⁷ A kifejezés, „millennium” két latin szóból származik: *mille*, „egy ezer” és *annus*, amely „évet” jelent. Ezzel a kifejezéssel csak a Jelenések könyvének 20. fejezetében találkozhatunk, mégpedig hat alkalommal: 2.3.4.5.6.7. versekben. (Handbook of Seventh-Day Adventist Theology. Commentary Reference Series Volume 12. i.m. 928.o.)

²¹⁸ Handbook of Seventh-Day Adventist Theology. Commentary Reference Series Volume 12. i.m. 935-936.o.

Természetesen további kérdések is felmerültek, így például, az ezer esztendő szó szerint értendő, vagy szimbolikusnak tekinthető? A szentek ezer éves uralma itt a földön, vagy a mennyben valósul majd meg?²¹⁹

A történelem során voltak, akik arra gondoltak, hogy ez a szám jelképes, és csak Jézus második eljövételét és minden dolgok végét jelenti. Mások véleménye szerint ez egy szükségtelen betoldás a dicsőséges eljövétel és az ítélet között, vagy éppen azt az időszakot jelképezi, amely Jézus halála és második eljövétele között zajlik, amikor az ördög mindent megtesz azért, hogy az evangélium ne jusson el minden néphez.

A vélemények nem csak a körül oszlottak meg, hogy mit jelképez ez az időperiódus, hanem mint láttuk abban is különböztek, hogy mindez mikor valósul meg. A keresztény apokaliptikus váradalom természetesen nem volt előzmények nélkül, nagy hatást gyakorolt rá a zsidó apokaliptikus gondolkodás.²²⁰

A millennialista tradíciónak tehát ősi, héber gyökerei vannak. A őskereszténység ezt a tradíciót építette tovább és hitt Jézus közeli dicsőséges visszatérésében, az igazak feltámadásában, az utolsó ítéletben és abban, hogy Isten helyreállítja ezt a világot, örökre elpusztítván a gonoszt. Abban az időben, amikor a kereszténység üldözött vallás volt, a keresztények nem vettek részt a birodalmat érintő politikai életben és nem dédelgettek birodalmi álmokat.

Ahogy Edward Gibbon 18. századi angol történész fogalmaz, „a millenniumi reménység – mely szorosan össze volt fonódva Jézus második dicsőséges eljövételével – volt az egyik legjelentősebb hatás, amely oly sikeressé tette a kereszténység terjedését az első századokban.”²²¹

Miután a keresztény egyház mind jelentősebb pozíciót töltött be a Római Birodalomban, majd fokozatosan államvallássá vált, feladta korábbi apolitikus magatartását. Egyre elszántabban és következetesebben követelte meg a hívektől az egyház iránti tökéletes hitbeli engedelmességet. A pápák önmagukat tekintették

²¹⁹ Vankó Zsuzsa: Jézus Krisztus Apokalipszise. IV.kötet. Spalding Alapítvány. Budapest. 2011. 240-241.o.

²²⁰ Különösen Dániel, Baruk és Ezsdrás második könyve.

²²¹ Edward Gibbon: The History of The Decline and Fall of the Roman Empire. Volume 1. Chapter XV: Progress Of The Christian Religion.—Part IV. www.org.com (Letöltés ideje: 2014.03.21.)

az egyház fejének, és az apostolok örököseként formáltak jogot az egyház irányítására. A millenniumi váradalmak ebben az időszakban sem szüntek meg, sőt, nagyon különböző társadalmi, politikai és gazdasági környezetben is virágoztak.²²²

Az egyházatyák véleménye eltérő volt a millenniummal kapcsolatosan. Barnabás levelében (Kr. u. 100.) megtalálhatjuk azt az elképzelést, miszerint a föld 6 nap alatt lett teremtve, így a történelem 6000 évet foglal magába. A teremtés utáni hetedik napi pihenés reprezentálja Jézus második eljövetelét és a gonoszság, a bűn elpusztítását. Ez az elképzelés a későbbi íróknál is megtalálható, többek között Hippolitosnál (170-235), aki olyan messze ment, hogy előre megjósolta a világ végét. Az eretneknek tekintett író Cerinthus (Kr. u. 2. század) véleménye szerint az 1000 évet ünnepléssel és erkölcstelenséggel fogják tölteni az emberek, miközben állatáldozatokat mutatnak be. Tertullianus (160-230) véleménye szerint a második adventet követő ezer évben a szentek ezen a földön fognak élni, és a nyugalomnak eme időszaka után egy pillanat alatt elválnak és a mennyei királyságba, ragadtatnak. Azt vallotta tehát, hogy a millennium egy rövid bevezető időszaka lesz az új korszaknak.²²³

Az a személy, aki ebben a kérdésben meghatározójává vált a középkori latin teológiai gondolkodásmódnak Szent Ágoston (354-430) volt. Véleménye szerint az ezer év csak allegória, Jézus első adventjétől Krisztus második, dicsőséges eljöveteléig tart. Ezen időszak alatt az egyház összefogva a világi hatalommal győzelemre jut a földön és így valósul meg Krisztus uralma. Az ő nézete határozta meg a középkorban az egyház látását erről a kérdésről.²²⁴

²²² Jack Fruchtman Jr.: The Apocalyptic Politics of Richard Price and Joseph Priestley: A Study in Late Eighteenth-Century English Republican Millennialism. Transactions of the American Philosophical Society. New Series. Vol. 73, No. 4 (1983), pp. 1-125.

²²³ Lásd bővebben: Handbook of Seventh-Day Adventist Theology. Commentary Reference Series Volume 12. i.m. 936-938.o.

²²⁴ Ágostonra nagy hatással volt, egy kevésbé ismert író, a donatista háttérű Tichónius. Az apokaliptikát kommentárjában lelki oldalról és allegorikus módon közelítette meg, magyarázatában a világot élesen ketté választotta jóra és gonoszra: Krisztussal szemben áll az Antikrisztus, az angyalokkal szemben állnak a démonok és gonosz lelkek, Isten országával szemben áll az ördög országa, Jeruzsálemmel Babilon, a megmentettekkel az elkárhozottak stb. Jézus második eljövetelét 381 környékére várta. A millennium előtti első feltámadás véleménye szerint csupán lelki, feltámadás a halálból az életre a keresztség által, míg a második a „test” feltámadása. Bibliai értelmezése szerint az ezer esztendő Jézus első eljövetelétől tart, azaz a szentek már uralkodnak a földön. A Jelenések 21-ben található Új Jeruzsálem nem más, mint az egyház maga. Ágoston, aki nagy harcban állt a pelagianistákkal, manicheistákkal és a donatistákkal, teológiai nézeteit és a történelemről alkotott

A protestáns reformáció előfutára, Fiorei Joachim (1130-1202)²²⁵ újra a figyelem középpontjába állította a prófeciákat. Bibliai látása szerint az ezer esztendő a „Lélek kora” alatt valósul meg, mely az Antikrisztus bukása és a végső királyság felállítása közötti időszakot foglalja magába. Ezen időszak alatt Sátán végső vereséget szenved.²²⁶

A reformáció radikális szárnya nagy előszeretettel forgatta Dániel és a Jelenések könyvét, Ezsdrás második könyvét illetve a Fiorei apát magyarázatait a prófeciákról és jövődölésekről. Azon mozgalmak közül, amelyek vérbe borították Európa egy részét ebben az időszakban sokat találunk olyat, amely hite szerint Krisztus földi országát akarta felállítani.²²⁷

Graham Allan véleménye szerint, az alábbi három körülmény segítette leginkább elő a millennista mozgalmak szárba szökkenését egy adott társadalomban:

A társadalom kulturális hagyományai, különösen azok, amelyek a millennializmust veszik körül.

A kialakult társadalmi helyzet speciális történelme és annak következményei.

véleményét a *De Civitate Dei* című munkájában örökölte meg. Választ próbált adni arra kérdésre, hogy mi az egyház feladata ezen a földön, hiszen üldözöttségéből egyre inkább uralkodó vallássá vált a kereszténység. Tichóniust követve ő is úgy vélte, hogy az első feltámadás allegorikus, azaz lelki feltámadás, a halálból az életbe. Meglátása szerint az utolsó napon fog megtörténni a test feltámadása. Az ezer esztendőre úgy tekintett, mint amely az első adventet és Jézus második eljövetele közötti időszakot foglalja magába. Az egyház ezen időszak alatt győzelemre jut a földön, az utolsó idők egyik jele pedig a zsidók tömeges megtérése lesz. *Le Roy Edwin Froom: The Prophetic Faith of Our Fathers. Volume 1. i.m. 465-482.o.*

²²⁵ Fiorei Joachim sohasem nevezte magát prófétának, bár a történelem során így tekintettek rá. Két fő művét kell kiemelnünk munkásságából, az *Expositio in Apocalypsim*-et és a *Liber Concordie*-t. Meglátása szerint a Jelenések 12:3-ban olvasható hétfejű sárkánynak öt feje már levágtatott. Ez az öt fej szimbolizálta hite szerint Heródest, Nérót, Konstantinuszt, Mohamedet, és egy Almohadi herceget Abd al Mum'min-t. Később Saladint is ebbe a csoportba sorolta. A hetedikre úgy tekintett, mint amelyik még nem jött el, és maga lesz az Antikrisztus. Úgy gondolta, hogy már megszületett, mégpedig Rómában és 15 éves. Lásd bővebben: *Marjorie Reeves: The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages. A Study in Joachimism. Oxford University Press. 1969. 5-19.o.*

²²⁶ *Handbook of Seventh-Day Adventist Theology. Commentary Reference Series Volume 12. i.m. 938.o.*

²²⁷ A teljesség igénye nélkül például a Thomas Müntzer (1488-1525) nevével fémjelzett német parasztfelkelés, a csehországi Adamiták, vagy az anabaptisták fellegvára Münster. Bibliai látásuk alapján azt vallották, hogy a világ hamarosan el fog pusztulni, egyedül Münster marad meg, amely az Új Jeruzsálem városa lesz. Lásd bővebben: *Norman Cohn: The Pursuit of the Millennium. i.m.127-271.o.*

A próféta egyéni lelki jellege, karaktere (illetve az ő tanítását közvetítő tanítványok karaktere), az adott helyzetre adott válaszai, és a más hasonló mozgalmakról rendelkezésére álló információ.

Ez a három elem – kulturális, társadalmi helyzet, és a személyiség – egymásra hatnak, és ebből fejlődtek ki az igazán ismert millennista mozgalmak.²²⁸

A reformáció mérsékelt ága nehezebben fordult a Jelenések könyve felé. Ahogy MacCulloch nagyon találóan megjegyzi, „Aligha meglepő, hogy Erasmus higgadt távolságtartásra hajlamos lelkiségére nem gyakorolt vonzást az Apokalipszis: kétségesnek látta azt is, egyáltalán kánoni műnek tekintendő-e, s ez volt az egyetlen szentírási könyv, amelyhez nem fűzött kommentárokat befolyásos bibliai munkája, a *Pharaphrases* lapjain. Ebben a tekintetben a vezető reformátorok első generációja Erasmus követője volt.”²²⁹

A korszak első olyan ismert protestáns teológusa, aki mélyebben foglalkozott az Apokaliptikával, Heinrich Bullinger (1504-1575) svájci reformátor, Zwingli zürichi utóda volt. Miután Mária országlása során rengeteg angol protestáns menekült el a szigetországból, többek között Zürich-be is, Bullinger egy prédikáció sorozatot tartott elsősorban nekik, a Jelenések próféciáiról. Később egy kommentárt is írt a Jelenések könyvéről.

Fiorei Joachim tanai eljutottak a szigetországba is, és az 1381-es angol parasztfelkelés egyik ideológiai alapjának tekinthetőek. Olyan neves írásmagyarázók, mint Roger Bacon (1214-1292) az Oxford-i Egyetem tanára is tanulmányozták Joachim munkáját, és ennek nyomán szemlélték koruk eseményeit. Így például Bacon a tatárok támadása által okozott szociális és társadalmi krízist az utolsó idők jeleként látta.

A késő középkori millenarista mozgalmak két fő csoportra oszthatóak:

Az első csoport a „Szabad Lelkek”, akik önmagukat tökéletesnek látták, mint akik minden erkölcsi törvény felett állnak.

²²⁸ *Graham Allan: A Theory of Millennialism: The Irvingite Movement as an Illustration. The British Journal of Sociology. Vol. 25, No. 3 (Sep., 1974). 296-311.o.*

²²⁹ Luther Márton is sokat vívódott ezzel kapcsolatban, Kálvin ritkán idézi könyveiben, Cranmer érsek szinte egyáltalán nem vesz róla tudomást, mint ahogyan Bucer és Melancton sem. *Diarmaid MacCulloch: A Reformáció Története. i.m. 813.o.*

A második tágas kategória a millenarizmus egyenlőségkövetelését a klerikalizmus és a fennálló egyház elleni nyílt támadással egyesítette. Ők önmagukra, mint a totális keresztény társadalom alternatívájaként tekintettek. Úgy látták, hogy a keresztény társadalom mindenben megtagadta és elárulta gyökereit, a világ értékrendje szerint él, így nem Krisztus hanem az Antikrisztus társadalma, melynek megdöntése Jézus második eljövételének előjátéka. A millenaristák Tertullianus óta szinte mindig antiklerikálisok voltak.²³⁰ A 15-16. században sem csökkent a millennium várók köre.²³¹

A protestánsok az Antikrisztus bukását várták – számukra ez a pápát jelentette – és a zsidók letelepedését a Szent Földön. Ezt megtalálhatjuk John Foxe korábban említett művében, „mely a Mária korának üldözöttjei számára egyfajta credóvá vált, és amelynek címe, *Actes and Monuments* (Tettek és Emlékművek) volt. Úgy tekintett Angliára, mint amelyik az Antikrisztus elleni harc hithőse.”²³²

John Foxe műve után – először 1554-ben jelent meg – közel 40 esztendővel, egy másik jelentős tanulmány is napvilágot látott. Szerzője John Napier (1550-1617) matematikus volt, aki egy különleges logikai elv alapján a Jelenések és Dániel könyvéből kiszámolta, hogy a Római Egyház, mint a bukott Babilon földi megtestesülése 1639-ben fog elbukni, és ezután pár évtizeddel később, 1688-ban vége lesz a földi történelemnek.²³³

Jack Fruchtman véleménye szerint „két későbbi író, Thomas Brightman (1562-1607) és Joseph Mede (1586-1668) hatása volt nagyon erős arra nézve, hogy megszilárdítsa a kapcsolatot a politikai változások és a millennialista váradalmak és elképzelések között.”²³⁴

Brightman vallotta, hogy az Antikrisztus kétség nélkül maga a Római Egyház feje, azonban látása szerint a pápa bukása nem vezet el szükségszerűen a

²³⁰ Paul Johnson: A kereszténység története. i.m. 344-349. o.

²³¹ A meghírdetett világvégék sora: 1260, 1290, 1305, 1335, 1350, 1360, 1400, 1415, 1500, 1535... (Paul Johnson: A kereszténység története. i.m. 342.o.)

²³² Jack Fruchtman, Jr.: The Apocalyptic Politics of Richard Price and Joseph Priestley. i.m. 12.o.

²³³ John Napier: A Plaine Discovery, of the whole Revelation of Saint John: set down in two treatises: the one searching and proving the true interpretation thereof: the other applying the same paraphrastically and historically to the text (1593). 15.o.

²³⁴ Jack Fruchtman, Jr.: The Apocalyptic Politics of Richard Price and Joseph Priestley. i.m. 12.o.

millenniumhoz. Úgy gondolta, hogy a földön bekövetkező káosz után még 700 év telik el Jézus második eljöveteléig, amelyet 2300-ra jövendölt meg.²³⁵

Mede, aki az egyik legismertebb angol bibliamagyarázó, szintén felállított egy időrendi kronológiát az idők végezetével kapcsolatban, a *Clavis Apocalyptica* (1627) című művében. Ebben a nagy lélegzetvételű tanulmányában, többek között a Jelenések könyvében található hét pecsétet is értelmezte. Hipotézise szerint az első pecsét eseményei akkor következtek be, amikor olyan vallási közösségek, mint a valdensek, albigensek, husziták, wiclif követői nemet mondtak a fenevad uralmának, és szembefordultak Rómával, amely hite szerint a Jelenések könyvében megjövendölt Babilonnal azonos.

A második pecsét időszaka hipotézise szerint a lutheri reformáció korát jelképezi, amikor nemcsak egyes személyek, hanem egész tartományok, királyságok, fejedelemségek, városok fogadták el a reformált eszméket és fordultak szembe a fenevad birodalmával.

Ahogy végigveszi így a pecséteteket, mindegyiknek egyfajta politikai magyarázatot rendelve hozzá – Erzsébet korabeli küzdelem a spanyolokkal, harminc éves háború – eljut az ötödik pecsétéhez, amely véleménye szerint az Antikrisztus birodalmának bukását mutatja be, míg a hatodik pecsét a török birodalom bukásáról és a zsidók keresztény hitre téréséről szól. Az utolsó, hetedik pecsét Jézus második eljövetelével, az utolsó ítélettel és Jézus ezer éves uralmáról szól véleménye szerint. Ennek magyarázatánál Dániel könyvének második és hetedik fejezetét hívja segítségül.²³⁶

A tizenhetedik század második felében is virágzott a millenniumi reménykedés, voltak, akik 1666-ra várták Jézus második eljövetelét és a Szentek örök boldogságát. A puritánok számára tehát a millennium az emberi történelem része volt, mintegy a záró aktusa.

²³⁵ Lásd bővebben: *Thomas Brightman: Revelation of the Revelation, that is The Revelation of St. John. Against Bellarmine, the confuting of that counterfaite Antichrist, whom Bellarmine describeth, and laboureth is prouue by arguments with all his might Booke 3. touching the Pope of Rome* (1615).

²³⁶ *Joseph Mede: Clavis Apocalyptica. 1627. (by R. Bransby Cooper, Esq, London. Printed For J.G. and F. Rivington. 1833. 419-439.o.*

Ira W. Brown véleménye szerint, „A Millenarianizmus természetesen a szigetországban is elterjedt volt. Nem meglepő, hogy különösen a spanyolokkal vívott háborúban erősödött fel.”²³⁷

2.3.2. A szövetségi teológia és választott nép tanításának puritán megközelítési módja

A másik két teológiai tanítás szorosan összefonódott egymással, és természetesen a millenniumi gondolkörrel, nevezetesen a szövetségi teológia és a választott népről szóló tanítás.

Kik állhatnak meg Jézus második eljövetelkor az Úr előtt, kik azok, akik az Ő népéhez tartoznak majd akkor? A puritánok válasza erre az volt, hogy azok, akik szövetségi kapcsolatban állnak Vele, és az Ő népéhez tartoznak már itt e földön is. Ezért a puritánok igyekeztek „mély lelki életet élni”, és életmódjukat, mindennapi életüket a Biblia tanításai alapján folytatni.

Perry Miller véleménye szerint a puritán lélek hasonlatos az „ágostoni pietizmushoz”: „megkockáztatom, hogy ágostoni pietizmusnak nevezzem... több száz fennmaradt puritán naplót és több ezer puritán prédikációt végigolvastam, és azt találtam, hogy bensőséges közösségben vannak azzal, amit a Vallomásokban olvashatunk.”²³⁸

A puritánok ennek alapján nagy hangsúlyt fektettek lelki életük ápolására, a megtérésre, bűnbánatra, és a világtól való elkülönülésre. Rendszeresen imádkoztak, böjti alkalmakat tartottak, megszentelték a „puritán szombatot”. Olvasták a Szentírást és más kegyességi könyveket, zsoltárokat énekeltek és aktív résztvevői voltak az istentiszteleteknek. Fontosnak tartották a munkát, missziójukat bőkezűen támogatták. Szigorú erkölcsiséget hirdettek, ha valaki vétett a közösségi szabályok ellen, azt kiközösítették.²³⁹

²³⁷ *Ira V. Brown: Watchers for the Second Coming: The Millenarian Tradition in America. Published by: Organization of American Historians. The Mississippi Valley Historical Review. Vol. 39, No. 3 (Dec., 1952), pp. 441-458.*

²³⁸ *Perry Miller: The New England Mind. The Seventeenth Century. 1965. 3. o.*

²³⁹ Edmund S. Morgan könyvében kiváló összefoglalást olvashatunk az Új-Angliában letelepedő puritánok életéről, szokásairól. Hogyan gondolkodtak a társadalomról, a férj-feleség kapcsolatáról, a szülők-gyermekek viszonyáról, a neveltetésről. *Edmund S. Morgan: The Puritan Family. Religion and Domestic Relations in Seventeenth-Century New England. Harper&Row. PUBLISHERS. New York. 1944.*

Sydney Ahlstrom joggal utal a Szentírás egy szakaszára, mely talán a legjobban bemutatja a puritán lélek és gondolkodásmód „időtlen” voltát:

„Keressétek a jót és ne a gonoszt, hogy éljete, és akkor veletek lesz az Úr, a Seregek Istene, amint mondjátok. Gyűlöljétek a gonoszt és szeressétek a jót; állítsátok vissza a kapuban az igazságot; talán megkegyelmez az Úr, a Seregek Istene a József maradékinak. Jaj azoknak, a kik gondtalanul élnek a Sionon, és a kik elbizakodnak Samaria hegyén; a kik a népek elejének elei, és a kikhez jó az Izráelnek háza! Menjetek át Kalnéba, és nézzetek szét; onnan pedig menjetek a nagy Hamátba, és szálljatok le a Filiszteusok Gáthjába; vajon jobbak-e azok, mint ezek az országok, és vajon szélesebb-e azoknak határa a ti határotoknál? Akik a veszedelem napját messze gondoljátok, és az erőszaknak széket emeltek; akik elefántcsont pamlagon hevernek, és az ő nyoszolyáikban elnyújtózkodnak, és a nyáj legjavából és a kihízlalt borjából lakmároznak; akik hárfa mellett dalolgatnak, és azt hiszik, hogy hangszereik a Dávidéi; akik a bort serlegekkel isszák, és szín-olajjal kenetetőznek, és nem búsulnak a József romlásán.” (Ámos 5: 14-15, 6: 1-6)²⁴⁰

Mélyen hittek abban, hogy Istentől szóló elhívással rendelkeznek, fontosnak tartották hitük megosztását másokkal és a lelki ébredésre való felhívást. Úgy tekintettek önmagukra, mint Isten megtisztult „egyházára” ezen a földön. Hitük szerint különleges kapcsolatban álltak Istennel, egyfajta szövetségi kapcsolatban. Ez vált az egyik legjellegzetesebb puritán tanítássá. Nem volt gyökértelen a kontinensen, hiszen egyes német, holland, svájci területen ismert volt már az angol puritanizmus indulása előtt is.

Daniel Judah Elazar és John Kincaid szerkesztésében olvashatjuk Wayne Baker kiváló tanulmányát,²⁴¹ melyben arról olvashatunk, hogy Heinrich Bullinger volt a Reformáció korának első szövetségi teológusa. Ez akkor is igaz, ha Zwingli már őt megelőzően is foglalkozott a szövetségi gondolkörrel – Ábrahámtól végigvezetve Krisztusig, beleértve az újszövetségi kort is – amely azonban nem vált annyira meghatározóvá Zwingli teológiai látásmódjában, mint Bullingernél. Ő volt az első olyan protestáns teológus, aki mélységében foglalkozott a kétoldalú vagy feltételhez

²⁴⁰ Sydney E. Ahlstrom: A Religious History Of The American People. i.m.126. o.

²⁴¹ Daniel Judah Elazar, John Kincaid: The Covenant Connection: From Federal Theology to Modern Federalism. Lexington Books. 2000. 21-30. o.

kötött szövetségi gondolattal. A szövetségi gondolkört egészen Ádámgig vezette vissza, és mintegy kereteként szolgált ez Isten és az egyház kapcsolatának megértésében. A későbbi századok puritán teológusai, akik a szövetségi teológiával foglalkoztak, Bullinger munkájára építettek.

Bullinger bibliai látása szerint Isten az Ő népével kötött szövetsége minden időben isteni feltételekhez volt kötve. Az első ilyen szövetségi beszámoló a Szentírásban Mózes első könyvében található. Egyrészt kötődik ahhoz, hogy Isten azt parancsolta Ádámgnak, hogy a kertnek egy fájáról ne egyék, míg az összes többi az övé (1 Mózes 2:15-17) illetve közvetlenül a bűneset utáni ígérethez, melyet ősevangéliumnak is nevezünk: *„És ellenségeskedést szerzek közötted és az asszony között, a te magod között, és az ő magva között: az neked fejedre tapos, te pedig annak sarkát mardosod.”* (1 Mózes 3:15)

Isten megígérte az emberi faj megmentését, megváltását. Ez az ígélet végigvonul az emberi történelmen, mely elfogadásának feltétele az Istenbe vetett hit, és az Ő törvényének megtartása. A későbbi, pátriárkális korban a megígért megváltó eljövételébe vetett hit generációról generációra „öröklődött”. Bullinger számára így a keresztény egyház Ádámgmal kezdődött. Ádám és a pátriárkák is „keresztények voltak”, mint akik a „hit szemével” bíztak Krisztusban. Bullinger úgy látta, hogy ez a szövetség lett megújítva Noé, Ábrahám és Mózes korában is. Véleménye szerint ez az időszak a keresztény egyház fényes korszaka volt, amikor a szövetségi feltételek, Isten erkölcsi törvénye az emberi szívbe volt beírva. Az ősi szövetség megújítása és felelevenítése volt a Mózesnek adott tízparancsolat (2Mózes 20.f.). A próféták sokat beszéltek arról, hogy Izrael népe Isten maradéka, de csak azok tartoznak ide, akik megtartják az Ő parancsolatait. Bullinger utal arra, hogy Jeremiás próféta jövendölésében (31: 31-34) olvashatunk arról, hogy Isten megújítja szövetségét, újra a szívbe lesz írva a törvény, mint a pátriárkák korában. Ezt a szövetséget a lelki Izraellel köti meg az Úr, amelybe beletartoznak majd a megtért pogányok is. Bullinger véleménye szerint változás állt be a szövetségi kapcsolatban Jézus megdicsőülése után. Izrael népe elveszítette a választott nép „státuszát” és ez a Jézusban hívő zsidókra és pogányokra, a „lelki Izraelre” szállt. Erről beszélt Pál apostol is, a zsidókhoz írt levelében (8:6vk) utalván a korábban említett jeremiási próféciára.

Bullinger bibliai látása szerint a mózesi ceremóniális törvényeket Jézus halálával és feltámadásával eltörölte. Az újszövetségi egyház kb.600 környékéig tartotta meg ezt a szövetséget, utána a pápaság megtörte és beszenyezte azt. Hite szerint a reformáció volt az, amely újjáélesztette ezt a szövetséget Isten és az Ő népe között. Az Ábrahámmal kötött szövetségről (1 Mózes 17.f.) külön is megemlékezett, mégpedig a körülmetélkedéssel kapcsolatban. Az ábrahámi szövetség egy nagyon fontos pont volt a teológiájában.

MacCulloch a következőképpen utalt erre: „Zwingli szinte csak a gyermekkereszttség kapcsán emlegette a szövetségekötés motívumát, Bullinger már az egész kereszténységről e koncepció alapján szól, bár kiindulópontja az a bizonyos feltételes szövetség marad az Isten és Ábrahám közt az 1 Mózes 17-ben. Az Isten népének változatlanul meg kell tartania az Ő törvényét, állhatatossággal. Isten az emberi történelemmel kapcsolatos terve „végrehajtásakor” az Ábrahámmal kötött szövetségnek Krisztus elküldésével „tett eleget”... a kereszttség és az eucharisztia szentsége...a szövetség jele, »pecsétje«...”²⁴²

A választott nép vezetésére Isten „magisztrátust állított”, ennek példája az Ószövetségben Jetró (II Mózes 18.f., V Mózes 1:13), majd Józsué és a Bírók kora. A választott nép küldetése az evangélium megosztása, Isten törvényének megtartása, míg a magisztrátus feladata ennek támogatása és „számonkérése”.

A szövetségi teológia és a választott nép gondolköre a szigetországban is nyitott fülekre talált, és olyan nagyszerű puritán hittudósok és lelkesek foglalkoztak vele a cambridgi egyetemen, mint például John Preston (1587-1628), Richard Sibbes (1577- 1635), Dudley Fenner (1558-1587)²⁴³ fiatal puritán teológus, William Perkins (1558- 1602)²⁴⁴ és mindenek előtt William Ames (1576-1633).²⁴⁵

²⁴² *Diarmaid MacCulloch: A Reformáció Története. i.m. 284.o.*

²⁴³ Az 1585-ben publikált *Sacra theologia sive veritas quae est secundum pietatem* (Szent teológia, avagy az igazság istenfélő módon való kifejtve) című művében többféle szövetségről beszél, némelyek feltételhez kötöttek, míg mások feltétel nélküliek. A feltételes szövetség a cselekedeteké, minden emberre kiterjedő, míg a feltétlen kegyelmi szövetséget Isten csak az igazhívó keresztényekkel köti meg. *Diarmaid MacCulloch: A Reformáció Története. i.m. 582-583.o.*

²⁴⁴ Perkins, Fenner munkáját folytatva arra a megállapításra jutott, hogy sokan azok közül, akiket Isten kárhozatra ítélt, némelyek időleges hittel ruháztattak fel. Ezek az emberek soha nem kerülnek a feltétlen kegyelmi szövetség alá. Hitt abban, hogy az ember meg tudja állapítani, hogy hite üdvözítő jellegű vagy sem. Erre tapasztalati úton jut el. Ennek „megfigyelésére”, lelki naplót vezettek sokan, hogy megbizonyosodjanak önmaguk számára Isten általi kiválasztottságáról. Bátorította az

Ames önmagát az új-angliai puritánok vezető teológusának tartotta. A puritán szövetségi teológia szíve a predestináció tana volt. Isten egy kegyelmen alapuló szövetségi kapcsolatot kötött Ábrahámmal, és Ábrahám magvával. (1 Mózés 17.) Az igaz hit ennek a szövetségnek a megtartását jelenti. Ennek bizonyítéka Isten törvényének a megtartása. Ugyanakkor Ames és Preston is hangsúlyozta, hogy a hit mindenkinek megadatott, és az ember személyes felelőssége, hogy ezt életében felismerje, felfedezze, majd teljességre vigye. William Ames a Lelkiismeret ügyeiről írt gondolatait 1630-ban adták ki, melyben a következőt írja a teljesség igénye nélkül:

"Milyen egyházhoz tartozunk? Az egyetlen igaz egyházhoz, a legtisztábbhoz. Bizonyos hiányosságok mindenhol vannak, melyet tolerálni kell, de a bűnnel való megalkuvás nem nézhető el. A hiányosságokat el kell hagyni.

Tartsuk-e a kapcsolatot olyan egyházzal, ahol elnézik a gonoszt? Nem szabad elkülönülni, attól, ahol a gonoszsgot elnézik. (János evangéliuma 9-11. fejezetek) Miért nem? Először is, mindenhol lehetnek hibák, így gyakorolni kell a hosszútűrést, és ha a jók elkülönülnek nincs esély a gonoszok megtérítésére.

Bűn-e az egyházszakadás? Igen. Megfoszt a lelki javaktól, így nem gyakorolunk kegyességet a felebarátaink iránt. Megfoszt a lelki jótól, és a Jézusi egység ellen is van, így Krisztustól való szakadásnak is tekinthető. Vannak olyan esetek, amikor ez a szakadás szükségesnek tekinthető: amikor folyamatos veszély áll fent, hogy másokat is bűnre csábítson." ²⁴⁶

2.4. A puritánok korai küzdelme a hatalomért Angliában

Miközben a kontinensen a kialakult magiszteriális reformációs irányzatok²⁴⁷ küzdöttek a fenmaradásukért, a szigetországban az erzsébeti egyház-kormányzással elégedetlen puritánok egyre hangosabban hallatták szavukat. A puritanizmuson belül kialakult egy radikális irányzat, akik minden vallási konszenzustól mereven

elkülönülést azoktól, akik nem biztosak üdvözítő hitükben. *Diarmaid MacCulloch: A Reformáció Története.* i.m. 583-584.o.

²⁴⁵ Ames elhagyta Angliát, mert nem akart „megalkudni” a hivatalos egyházzal és Németalföldre költözött. Nagy szerepe volt a holland területeken elinduló ébredési és házi kiscsoportos szolgálatban.

²⁴⁶ *Sydney E. Ahlstrom: A Religious History Of The American People.* i.m. 131. o.

²⁴⁷ Azokat az irányzatokat sorolhatjuk ide, akik a kereszténység megreformálását tűzték ki célul, a világi hatalmasságokkal karöltve. Egyik legfontosabb közös jellemzőjük volt még a gyermekkeresztség gyakorlása.

elzárkóztak és az anglikán egyházszervezet hierarchikus rendje helyett kálvinista alapokon nyugvó presbitériumokat szerettek volna felállítani. Legismertebb képviselőjük Thomas Cartwright (1535-1603) cambridge-i professzor volt. Kálvinista elveket vallott, és számos területen került szembe az erzsébeti egyházzal.²⁴⁸

A puritánok között nagy népszerűségnek örvendtek Cartwright tanai, és önmagukat kezdték a láthatatlan egyháznak tekinteni. „Egy nagyon érdekes helyzet alakult ki: a vallás és hit megélésének intenzitása alapján kettős morál alakult ki Erzsébet Angliájában. Az, hogy valaki csatlakozzon a hitét »intenzívebben« megélő puritán közösséghez nem osztálykérdés volt: tagjai között tudhatták a dúsgazdag Edmund Grindal püspököt vagy Leicester earl-jét.”²⁴⁹

A puritánok harcias anti-katolikusok voltak²⁵⁰, jelentős befolyást gyakoroltak Anglia protestáns életére, egyfajta egyházat alkottak az egyházon belül.

A feszültséget növelte, hogy 1571-ben kiadtak egy rendelkezést, miszerint csak azok a lelkészek szolgálhattak tovább, akik írásban elfogadták az „Általános imakönyvet” és a „Harminckilenc cikkely rendelkezéseit”. Nagyon sok puritán lelkész erre nem volt hajlandó, így elveszítették hivatalukat.²⁵¹ Az 1580-as évek végére a puritánok radikális szárnya elveszítette korábbi népszerűségét és társadalmi bázisát. Ennek ellenére önálló gyülekezeteket kezdtek alapítani. Ezeket a közösségeket szeparatistáknak nevezték.²⁵²

²⁴⁸ Az egyik legjelentősebb az úgynevezett adiaphora-vita volt. Cartwright véleménye szerint egyedül a Biblia a hit és gyakorlat egyetlen mércéje. Amire nem volt utalás a Bibliában, azt nem tudta elfogadni, mint követendő példát. Hitte, hogy már itt, ezen a Földön is eldönthető, hogy ki üdvözlül és ki kárhozik el, és az utóbbiakkal nem szabad semmilyen kapcsolatot sem ápolni. Az üdvözlendőek alkották hite szerint a láthatatlan egyházat. Látása szerint az egyház feladata a hívő ember Istenhez vezető útjának elősegítése és a hitéletben való erősítése. Az Anglikán Egyházat azonban erre alkalmatlannak látta, mivel nem pusztán a Szentírásra támaszkodott hitgyakorlatában és kiegyezett a katolikus babonákkal és elvekkkel, így akadályává vált a hívő ember lelki fejlődésének. Az Anglikán Egyház ezzel szemben azt képviselte, hogy lehetetlen eldönteni ki üdvözlül és ki nem itt e földön és az egyház igenis látható, Isten eszköze az emberek számára.

²⁴⁹ Szántó György Tibor: Anglikán Reformáció, Angol Forradalom. i.m.135. o.

²⁵⁰ A Római Katolikus Egyház a flandriai Douai-ban papképzést indított, hogy az innen kikerülő papok Angliában folytassanak hittérítő tevékenységet. Az első „missziós pap” 1574-ben érkezett meg a szigetországra. 1581 és 1680 között több mint 200 katolikus papot végeztek ki Angliában. *Diarmaid MacCulloch: A Reformáció Története.* i.m. 586.o.

²⁵¹ A „tiltakozási hullámban” vált országosan ismertté a puritánok legradikálisabb szárnya, mely 1575-re nagyon megerősödött. 1582. májusában tartották titokban az első angol „presbitergyűlést”.

²⁵² Az első ilyen gyülekezetet 1580/81-ben alapították Norwich-ban. A norwichi gyülekezeten kívül csak a londoni szeparatista gyülekezetéről tudható bizonyosan, hogy 1587-ben már létezett. Tagjainak

Hitvallásukat legismerebb vezetőjük, Robert Brown (1550-es évek-1633), 1582-ben megjelent *Reformation without Tarrying for Any* (Várakozás nélküli reformáció) című művében fejtette ki. Céljuk az ősegyházi modellhez való visszatérés volt. Az 1580-as években a puritánok befolyása csökkent az angol társadalomra nézve, melynek számos kiváltó oka volt.²⁵³

Ebben az időszakban született meg Richard Hooker (1554-1600) teológus legjelentősebb munkája, az *Of the Lawes of Ecclesiastical Politie* (Az egyházi igazgatás törvényei) is, amely kihívással fordult a puritán egyházfelfogás felé és „megalapozta” az anglikán egyházrend alapjainak védelmét.²⁵⁴

2.5. I. Jakab uralkodása (1603-1625)

Erzsébet halála után, a skót Stuart-házbeli, I. Jakab (1603-1625) uralkodása vette kezdetét. A puritánok bíztak abban, hogy az Anglikán Egyház is átalakulhat a közös uralkodó személye folytán a skót Kirk mintájára. Ennek jegyében petícióval fordultak a királyhoz,²⁵⁵ melyben indítványozták több, a katolikus gyakorlatból származó liturgiai elem eltörlését. Ebben egy teológiai konferencia összehívását is kezdeményezték, melyet a király 1604-ben hívott össze.

Ezen a konferencián a király elnökölt és elutasította a Kirk rendszerű presbitérium felállítását és a püspöki rendszer mellett tett hitet. A király a következő szavakkal mutatta be döntését: „a presbitérium úgy viszonyul a királysághoz, mint Isten a Sátánhoz. Összeröffen Jack, Tom meg Dick, és kedvük szerint felülbírálnak engem, a Tanácsot és mindazt, amit cselekszünk... Kérem az urakat, legalább hét esztendeig ne is hozakodjanak elő ezzel. Ha majd a hét év lepereg és belőlem

nagy részét hosszabb-rövidebb időre bebörtönözték. http://www.aetas.hu/1996_1/racz.htm - Rác Margit, (Letöltve: 2008-04-09)

²⁵³ Több befolyásos puritán vezető meghalt, a legyőzhetetlennek tartott spanyol armada elpusztult, amit isteni gondviselésnek tartottak Angliában. A puritánokkal szembeni lelkészek hitték, hogy Isten oltalmazta meg Angliát, Erzsébet uralmát, az angol egyházat. A közvélemény mellettük állt.

²⁵⁴ Hooker úgy vélte, hogy a liturgiának igenis nagy szerepe van az istentiszteletben, az egyházszerkezet „milyensége” nem lehet üdvösség tárgya, hiszen Jézus nem adott rá határozott utasítást. Ezzel szembeszállt a presbiteriánus egyház-kormányzás híveivel, akiknek meggyőződése volt, hogy az Újszövetség világosan tanítja ezt a modellt. Fontosnak tartotta az egyházi ceremóniákat, kórusokat.

²⁵⁵ „Ezer pap kérvénye” (Millenary Petition) c. nyilatkozat.

kifogyott az erő, elhájasodtam és az asztmától bedugult a légcsővem, nos, talán akkor meghallgatom ezt a kívánságot.”²⁵⁶

Jakab uralmában egyaránt csalatkoztak a katolikusok és a puritánok is, akiket megdöbbsentett a király állítólagos és köznyelven forgó szabados élete is.²⁵⁷

Jakab, uralkodásának vége felé pártfogásába vette az „arminiánusokat”²⁵⁸ is, akiknek legismertebb képviselője a szigetországban ebben az időszakban William Laud (1573-1645)²⁵⁹ volt.

A puritán misszió célkitűzése, hogy megtisztítsa az egyházat a katolikus „maradványoktól”, visszavezetvén azt a bibliai gyökerekhez, sikertelen maradt. Miután ebben kudarcot vallottak, hiszen sem Erzsébet, sem a Stuartok idejében nem sikerült elérniük ezt a célt, meg kellett indokolniuk sikertelenségük okát. Véleményük szerint a kudarc fő oka nem más, mint az, hogy az igaz vallás utolsó bástyáját, Angliát is előzőnlötte az Antikrisztus serege.²⁶⁰

Mint korábban említettem, hosszú időn át az angol reformátorok a katolikus egyházra tekintettek úgy, mint az antikrisztusi hatalomra, melynek „csúcsán” maga az Antikrisztus, azaz a pápa „trónol”. Ez a tradíció a szigetországban „tovább fejlődött”, miszerint az Anglikán Egyház, mely tele van „pápista maradványokkal” szintén antikrisztusi. Különösen a szélsőséges puritán irányzatok képviselték ezt az álláspontot.²⁶¹

Ebből következett számukra, hogy Krisztus országát nem lehet Angliában felállítani. Vallották, hogy a nagy hitehagyás közepette is van egy kicsiny nép, akik a

²⁵⁶ Szántó György Tibor: Anglikán Reformáció, Angol Forradalom. i. m. 2000. 204. o.

²⁵⁷ Jakab nem gyűlölte a római katolicizmust, de nem is támogatta őket. Uralma idején adták ki 1611-ben a King James Bible néven elhíresült angol nyelvű bibliafordítást. A köznyelv homoszexualitással vádolta.

²⁵⁸ Az „arminiánus” nézet Jacobus Arminius (1560-1609) németalföldi kálvinista lelkész nevéhez fűződik. Elfogadta a predesztináció tanítását azzal a jelentős különbséggel, hogy meglátása szerint akik elkárhoznak, azok saját döntésük következtében jutnak erre a sorsra, nem Isten akaratából, illetve hitt abban, hogy akiket pedig Isten üdvösségre rendelt, azok között vannak olyanok, akik mégis elutasítják Isten kegyelmét. Így elutasította az ellenállhatatlan kegyelem kálvini tanítását. Az 1618-as Dordt-i zsinat „eretneknek” bélyegezte Arminius tanítását.

²⁵⁹ Oxfordban végzett mint teológus. Kimondottan puritán-ellenes volt. 1628-tól londoni püspök, majd miniszterelnök lett. 1633-tól Canterbury érseknek választották. Üldözte a puritánokat, és úgy tekintettek rá, mint a katolicizmus ügynökére.

²⁶⁰ Lévai Csaba: The Elect Nations of God. i.m. 107. o.

²⁶¹ Lásd bővebben: Christopher Hill: Antichrist in Seventeenth-Century England. i.m. 156-160.o.

„maradéknak” tekinthetőek: Isten választottai a puritánok. Mostantól kezdve tehát nem az angol nemzetet tekintették kiválasztottnak, hanem az angol nemzeten belüli „kicsiny nyáját” a „maradékot”.

Ez radikális fordulat volt, a puritán mozgalmon belül, amely bár nem szakadt szét, de mint láttuk, különböző irányzatok jellemezték. A puritánok „szélsőséges csoportját” alkották a szeparatisták, akik igyekeztek elkülönülni a máshogy gondolkodóktól. Igazából marginális kisebbségben voltak a puritanizmuson belül.

A nem szeparatista puritánoknak két jelentős csoportját különböztetjük meg ebben az időszakban egymástól. Mindkettő megegyezett abban, hogy a pápaság nem bibliai eredetű, és így az az egyházszervezet sem melyet fenntart.

Az első csoportba a presbiteriánusok tartoztak, akik azt vallották, hogy az egyházi tekintély gyökere a gyülekezet, melynek vezetői a vének, akiket presbitereknek neveztek.

A másik csoportot az independensek, vagy kongregacionalisták alkották, akik véleménye szerint nincs szükség centralizált egyházi vezetésre, minden gyülekezet teljesen független egymástól. Elfogadták a szigorú kálvini tanokat, és a predesztinációról szóló tanítást is.

Az ezekhez, a csoportokhoz tartozó puritánok úgy tekintettek magukra, mint Istentől választottakra, és úgy nevezték magukat, mint „Isten látható szentjei”. Meggyőződésük szerint csak akik ilyen speciális szövetségi viszonyban vannak az Atyával, remélhetik azt, hogy Isten védelmezi őket az utolsó ítéletnél.²⁶²

Mivel Angliát már nem tartották így kiválasztott nemzetnek, figyelmük az Óhazáról az Újvilágra irányult. Természetesen nem ők voltak az első telepesek az Újvilágban, hanem egy folyamatba kapcsolódtak be hiszen 1607. május 2-án – sorozatos sikertelenség után – elindult az angol kolonizáció Észak-Amerikában.

²⁶² *Lévai Csaba: The Elect Nations of God. i. m.107.o.*

2.6. A puritán misszió Új-Angliában²⁶³

Spanyolországhoz vagy Franciaországhoz képest az angol gyarmatosítás az Újvilágban sokkal lassabban indult el. VII. Henrik uralkodása alatt John Cabot (1450 körül-1498) 1497-ben kihajózott Bristolból, és visszatérve számos információt hozott Newfoundland-ról, Nova Scotia-ról, Labrador-ról, és olyan érdeklődést keltett, hogy egy második expedícióra is felkérték. Számos „felderítő út után”²⁶⁴ az 1580-as években Humphrey Gilbert (1539-1583) és Walter Raleigh (1552-1618) próbálkozott meg kolóniák alapításával az Újvilágban, de törekvéseik kudarcot vallottak.

A korábban említett 1607-es kísérlet már eredménnyel zárult, amikor 105 telepes érkezett három hajóval, és megalapította Jamestown-t. Az 1610-es években újabb csoportok érkeztek. A kezdeti próbálkozások rengeteg küzdelemmel jártak, így például az 1616-ban érkező 1600 telepes közül alig 350 maradt életben. Rengeteg áldozatot követeltek a betegségek, az indiánokkal vívott harcok és a belső megosztottság. Kijelenthető, hogy a vallás fontos szerepet játszott az itt „küzdők” életében.²⁶⁵

A Virginiában létesített telep után a következő jelentős angol gyarmat Új-Anglia lett, ahol 1620 novemberében alapították meg a Plymouth kolóniát. Ez az alapítás a puritánok radikális szárnyának, a szeparatistáknak a nevéhez fűződik.²⁶⁶

²⁶³ Új-Anglia területét több gyarmat alkotta, Massachusetts, New Hampshire, Connecticut és Rhode Island. Ekkor még Massachusetts része volt a későbbi Maine állam területe, amely 1820-tól vált önállóvá.

²⁶⁴ Martin Frobisher például 1576 és 1578 között három hajóutat is szervezett, aranyat keresve.

²⁶⁵ Érkezésük évében már felépítették gyülekezeti házukat, és miután ez leégett, rövidesen újjáépítették. Az első években naponta kétszer tartottak imaközösséget, minden vasárnap két istentisztelet volt és három havonta úrvacsora. Az Anglikán Egyház szigorúan őrizte tekintélyét, Római Katolikus papok öt napnál tovább nem tartózkodhattak a gyarmat területén. A kvékereket üldözték, bebörtönözték.

²⁶⁶ 1620. novemberében kötött ki egy viharvert bárka Észak-Amerika partjainál és fedélzetéről 103 utas szállt partra abból a célból, hogy megalapítsa a kontinens első puritán telepét. A hajó neve melyen érkeztek Mayflower, a bátor telepeseket pedig, az ifjú „Zarándok Atyák”-nak nevezték. Az új-angliai Plymouth lakói nem a korábban említett norwichi vagy londoni, hanem a Nottingham grófságban található scrooby-i csoport tagjaiból kerültek ki. E csoport 1602 körül Gainsborough-ban, John Smyth vezetésével alakult. 1604-ben csatlakozott hozzá a cambridge-i tanulmányait ekkor befejező John Robinson. A gyülekezet egy része a püspöki zaklatások miatt 1605-től a Gainsborough melletti Scroobyban, William Brewster postamester házában tartotta találkozóit. A Gainsborough-ban maradt

Nekik is rendkívüli nehézségekkel kellett szembenézniük az első időszakban és csak az indiánok segítségével tudtak életben maradni. A Mayflower utasai ráadásul még adósai voltak Thomas Westonnak, aki útjuk költségeit meghitelezte. A szerződés szerint minden 16. életévét betöltött férfi hét év munkával tartozott neki, ezért a közösség eleinte közösen művelte meg földjeiket és csak az adósság lejárta után kapott minden család húsz acre nagyságú (kilenc hektár) birtokot. A Zarándok Atyák írták meg (a hálás amerikai utódok szerint) a világ első írott alkotmányát, az úgynevezett Mayflower Egyezményt. Az egyezményben szerepel, hogy „Mi alulírottak... Isten dicsőségére, a keresztény hit előmozdítására, valamint hazánk és királyunk tiszteletére vállaljuk, hogy elutazunk, és Virginia északi részén megalapítjuk az első kolóniát; s mi, a jelenlévők Isten és egymás előtt ünnepélyesen megállapodunk, hogy a rendezett és helyes életben való megmaradás, valamint a fent említett célok érdekében államközösségben egyesülünk...”²⁶⁷

A szerződésben kötelezik magukat tehát arra, hogy létrehoznak egy telepet, „polgári politikai testületet” alapítanak, amely egyenlő és igazságos törvényeket hoz, és azoknak érvényt szerez.²⁶⁸

A telepések nagy részéről pontos adatokkal rendelkezünk, leszármazottaik az Egyesült Államok honfoglalóinak számítanak, és ma egyfajta amerikai arisztokráciához tartoznak. A Mayflower utasainak utódai közül került ki több amerikai elnök – az Adams család, Taylor, Grant, F. D. Roosevelt – híres színész – Marilyn Monroe, Humphrey Bogart, Richard Gere – és költő – Emerson, Longfellow – is.²⁶⁹

Az egyik legelső híradás, és beszámoló a Plymouth Kolóniáról az Óhaza számára Robert Cushman (1579-1625) tollából származott, aki a Leyden-i kongregáció diakónusa volt, a közösség megbízott képviselője és Plymouth-ban tartózkodott

hívók Smyth vezetésével 1606-ban Amszterdamba emigráltak, s rövid időre egyesültek a londoni-amszterdami gyülekezettel. 1607-ben vagy 1608-ban a scrooby-i csoport is követte őket Amszterdamba, de mivel nem kívántak állást foglalni az amszterdami szeparatistákat megosztó, személyes jellegű vitákban, 1609-ben Leydenbe tették át székhelyüket. Robinsont lelkésznek, Brewstert pedig presbiternek választották. A tanítói tisztség betöltetlen maradt. E scrooby-i - leydeni gyülekezet emigrált 1620-ban a Mayfloweren Amerikába. http://www.aetas.hu/1996_1/racz.htm - Rác Margit, (Letöltve: 2008-04-09)

²⁶⁷ Paul Johnson: A kereszténység története. i.m. 560.o.

²⁶⁸ <http://www.geographic.hu/index.php?act=napi&id=874> - Bodor Zoltán (Letöltve: 2008-03-11)

²⁶⁹ <http://www.enc.hu/1enciklopedia/fogalmi/angl/mayflower.htm> – (Letöltve: 2008-03-17)

1621. novemberében és decemberében. Ekkor hangzott el egy laikus szolgálat, a „Bűn és az önimádat veszélyei” címmel. Ez arról szólt, hogy a testvérek utasítsák el maguktól azt, hogy csak magukról gondoskodnak, a gazdasági túlélés érdekében, és sokkal inkább törekedjenek a keresztény közösség kialakítására. Mindenesetre elgondolkodtató az, hogy akik lelkiismeretüknél fogva elvándoroltak az Újvilágba, egy olyan prédikációt hallgatnak, mely az önszeretet ellen szól. Nyilván, azzal, hogy elvándoroltak, elhagyták az óhazát, nem változott meg az emberi természet, azaz mindenféle reform és elgondolás mellett ugyanazokkal az emberi gyengeségekkel kellett szembenézniük, amivel találkoztak az óhazában! Egyszerűen a helyváltoztatás nem oldotta meg az emberi szívekben lévő problémát!²⁷⁰

Amikor Cushman visszatért Angliába, beszámolt a kolónia első, rendkívül nehéz hónapjairól és életéről. Ennek a traktátusnak a címe: *Reasons and Considerations Touching the Lawfulness of Removing out of England into the parts of America*. (Érvek és megfontolások melyek az Angliából Amerika különböző részére történő elvándorlásnak a jogszerűségét érintik). Elsősorban az Angliában élő szeparatista híveknek címezte mondandóját, és bátorította őket arra, hogy csatlakozzanak az Újvilágban élő hittestvéreikhez. Érdekes az, ahogyan megindokolta a költözést. Természetesen a Szentírásból merítette mondandóját miszerint igazából valamennyien utazók, vándorok vagyunk ebben a világban. Van azonban egy nagyon fontos kérdés: törvényes-e letelepedni egy olyan földön, ahol mások laknak, melynek mások a „tulajdonosai”? Azt válaszolta erre a kérdésre, hogy igen, törvényes. Pogányok lakják, akiket meg kell téríteni, imába foglalva ez a szent elhívást. Meg kell osztani velük a keresztény hitet, ami csak úgy lehetséges, hogy vagy ők jönnek Angliába, vagy a hívek mennek el oda hozzájuk. Mivel Angliában kevés a hely, ebből következik, hogy nekik kell kivándorolniuk oda. Mivel a fő szempont a misszió, ezért törvényes az elvándorlás és letelepedés. Mivel az Újvilágban élők nem tudják kiaknázni a területük nyújtotta lehetőségeiket, nincs tudomány, művészet, nem iparosodott, ezért akár csak az Ószövetségben a

²⁷⁰ Robert Cushman: The Sin and Danger of Self-Love. Described by a Sermon Preached At Plymouth. in New-England. 1621. <http://www.gutenberg.org/>

pátriárkáknak, most a puritánoknak kell elmenni a pogányok lakta vidékre és megtanítani minderre az őslakosokat.²⁷¹

A változások kora Új-Angliában

3.1. Puritánok az Újvilágban

A letelepedők egyértelműen Anglia fennhatóságát fogadták el, nem szakadtak el tőle, hiszen mint írta William Bradford (1590-1657) a Plymouth Kolónia kormányzója – 1620-tól haláláig töltötte be ezt a tisztséget – „Isten nevében, Ámen. Alulírottak, mindenekelőtt az Úr nevében, Jakab király, Isten kegyelméből Nagy Britanniának, Franciaország és Írország királyának, a hit védelmezőjének... Isten kegyelméből a keresztény hit terjesztésére megalapítjuk az első kolóniát Virginia északi részén...”²⁷²

Ugyanakkor volt egy nagyon erős elképzelésük, mely hitük szerint bibliai alapon állt: Az Éden és Kánaán ószövetségi képe nem csupán tipológiai kapcsolatban áll egymással, hanem előremutat egy jobb paradicsom ígéretére, mely a Jelenések könyvében található. Számos új-angliai olyan messze ment ennek az értelmezésében, hogy az ő tengeren való átkelésük antitiposa a zsidók Egyiptomból való megmenekedésüknek – a kivonulás történetnél megjelenik a vízfal – és arra a következtetésre jutottak, hogy Amerika az ő menedékük, de valójában a Jelenések 22-ben megjövendőlt Új Jeruzsálem.²⁷³

Amerika rövidesen a puritánok kivándorlásának fő célállomása lett, 1630-ban közel ezer kongregacionalista puritán hajózott ki tizenegy hajón Southampton kikötőjéből, és alapította meg a Massachusetts Bay kolóniát.

Ezek a kongregacionalisták azt vallották, hogy Angliát megszállta az Antikrisztus serege és úgy azonosították magukat, mint az egyiptomi fogságban lévő izraeliták az

²⁷¹ *Robert Cushman: Reasons and Considerations Touching the Lawfulness of Removing out of England into the parts of America.* www.archive.org

²⁷² *Sydney E. Ahlstrom: A Religious History Of The American People.* i.m.136. o.

²⁷³ *Alan Heimert and Andrew Delbanco: The Puritans in America.* i.m. 11. o.

Ótestamentumban. Kiválasztottnak hitték magukat, akiknek Jézus országát fel kell állítaniuk ezen a földön. Mivel ez Angliában lehetetlennek tűnt, ezért sokan az Újvilágba való kivándorlás mellett döntöttek. Ez az utazás számukra szimbolikusan azt jelentette, mint a zsidóknak az egyiptomi fogságból való kivonulás.²⁷⁴

A zsidók számára ott állt a puszta, mint ismeretlen és vad vidék az ígért földjére vezető úton, nekik ez a puszta és ismeretlen a tenger volt. Vezetőjük John Winthrop (1588-1649) volt.²⁷⁵

Természetesen ő is törekedett bátorítani az utazókat és az ingadozókat. Erről szóló 1629-ben megjelenő műve a *Reasons to Be Considered for Justifying the Undertakers of the Intended Plantation in New England and for Encouraging Such Whose Hearts God Shall Move to Join with Them in It* (Megfontolásra ajánlott érvek az Új-Angliában tervezett letelepedők igazolására és bátorítása azoknak, akiknek szívét Isten arra indította, hogy csatlakozzanak hozzájuk), érdekes megvilágításba helyezi a kivándorlók szándékait és motivációját. Ő is szolgálatnak tekinti az Újvilágban való munkát, akárcsak korábban Cushman. A kivándorlás egyik legfontosabb oka, az Antikrisztus munkájának lerombolása, és az evangélium megosztása az őslakosokkal. Ugyanakkor fontos szempont gyengíteni a jezsuiták munkáját, akik a franciák által már ott voltak, és végezték a hittérítést. Véleménye szerint Európa egyházait elérte a gyengeség, de Isten készített egy helyet ahová menekülhetnek. Vad terület, jól lehet dolgozni, építhetnek templomokat. Megjelenik a gazdasági ok is: az Óhazában kevesebbet ér az ember értéke, mint egy állat. A szegényeket tehernek nevezik. Isten parancsára hivatkozik: töltsétek be a földet, és gondozzátok azt. Ezért ki kell használni ezt a lehetőséget! Mivel az őslakosok nem használják ki annak a területnek a lehetőségeit, a puritánoknak kell azt megtenni. Ő is megfogalmazza azt a kérdést, hogy: Jogos-e bemennünk arra a földre, ahol korábban mások laktak? A válasza az, hogy igen, tekintettel arra, hogy az őslakosok nem fejlesztették. A puritánoknak kell őket megtanítani a földművelésre, állattenyésztésre, művészetre, tudományra, így az őslakosoknak még előnyük is lesz ebből. Arra is igyekezett választ adni, hogy mi lesz az egyházzal az Óhazában.

²⁷⁴ Lévai Csaba: *The Elect Nations of God*. i.m.107. o.

²⁷⁵ A puritán utókor számára Winthrop személyes egyszerre volt a hős férfi, kormányzó és "szent". Sokan az "amerikai Nehémiásnak" tartották. Lásd bővebben: *Sacvan Bercovitch: The Puritan Origins of the American Self*. New Haven and London. Yale University Press. 1975. 35-72.o.

Rossz nekik, hogy sokan elmennek – az otthonmaradók gyengébbek, sérülékenyebbek lesznek, kevésbé jók, nem olyan kezdeményezők, mint akik elmennek – mert így jobban ki lesznek téve a gonosznak. Azonban akik maradnak, elkezdhetnek fejlődni, nem várván arra, hogy a jók dolgozzanak, így ez őket is serkenteni fogja. Forduljanak el ők is a gonosz utaktól, és kezdjenek új életet. Jót tenni bárhol lehet, mint ahogy Krisztust szolgálni is.²⁷⁶

Másik művében a *Model of Christian Charity*-ban (Keresztény jótékonyági modell) azt írja, azzal az eltökélt szándékkal emigráltak az Újvilágba és telepedtek le Új-Angliában, hogy ott az egész keresztény világ dicsőségére felépítsék az új Siont és a Szentírás útmutatásai szerint alakítva közösségi életüket, egyrészt példát mutassanak az Óvilágban hagyott, antikrisztusokkal hadakozó testvérek számára a keresztényi szeretetben való élésről, másrészt felkészüljenek a Millenniumra, Krisztus második eljövételére, mely minden kétséget kizáróan a szent helyek földrajzi paramétereivel felruházott Új-Angliában várható.²⁷⁷

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy minden Amerikában lezajlott kolonizációs folyamatra igaz az, hogy az abban résztvevő bevándorlókat erősen motiválta a gazdasági érdek és a társadalmi felemelkedés lehetősége, melyre Európában abban az időszakban szinte semmi lehetőségük nem volt. Ugyanakkor mint láthatjuk, az Észak-Amerikában bekövetkező gyarmat alapítások egyik legfontosabb mozgatórugója elsősorban hitbeli, vallási okokra vezethető vissza, mely különösen az Új-Anglia területére érkező puritán telepeseknél figyelhető meg.

Ahogy Medgyessy László megfogalmazta, „az a feltételezés, hogy egy adott társadalom, kultúra megismerhetetlen az azt fenntartó vallás, hitrendszer, világkép vizsgálata nélkül különösen is igaz az Amerikai Egyesült Államok esetében... színes történetét átszövi a vallásos hitrendszerek, egyházak és csoportosulások históriája, sőt bizonyossággal állíthatjuk, hogy korai időszaka egybeesett a keresztyénség

²⁷⁶ John Winthrop: Reasons to Be Considered for Justifying the Undertakers of the Intended Plantation in New England and for Encouraging Such Whose Hearts God Shall Move to Join with Them in It. 1629. (www.winthropsociety.com/doc_reasons.php)

²⁷⁷ http://www.aetas.hu/1996_1/racz.htm– Rácz Margit, (Letöltve: 2008-04-09)

terjedésének és megmaradásának történetével az addig ismeretlen hatalmas földrészen.”²⁷⁸

Mivel az ideérkező első telepesek angol „gyökerekkel” rendelkeztek, így természetesen azt az intézményrendszert hozták magukkal, amelyben szocializálódtak. Másrészt viszont ők egy olyan társadalmi rendszert álmodtak meg, mely az Istennek való engedelmisségen nyugszik, és amely felette áll minden földi hatalmasságnak és tekintélynek, azaz bizonyos értelemben egy „teokratikus” társadalmat szerettek volna felépíteni, az ószövetségi Izrael népéhez hasonlóan.

Ahogy Henry Bamford Parkes fogalmaz: „Amerika korai történelmét tágabb értelemben úgy is szemlélhetnénk, amelyik arról szól, hogy ezek az angol gyarmatosítók hogyan váltak fokozatosan amerikaivá. Ez a folyamat akkor kezdődött el, amikor hajóra szálltak, hogy átkeljenek az Atlanti-óceánon, és elkezdtek közös életüket új otthonukban, az Újvilágban... A kezdeti elgondolásuk a reprodukció volt, azaz abban az angol társadalmi rendszerben gondolkodtak, amelyhez hozzá voltak szokva. Ebben az amerikai környezetben viszont az angol örökség számos eleme idejémúlt lett, vagy eltűnt, vagy keresztülment egy lassú átalakuláson, miközben mások megmaradtak és végül eggyé váltak az új amerikai civilizációval.”²⁷⁹

Identitásukat tehát a bibliai textusokra építették, és büszkéek voltak protestáns gyökereikre. Ezen belül úgy gondolták, hogy ők tudták teljességre vinni a protestáns hit győzelmét ezen a világon, így speciális üdvtörténeti szerepük van. Ahogy Sacvan Bercovitch fogalmaz: »Kánaán földje« akárcsak más keresztények számára, nekik is egy lelki hely volt, ugyanakkor ők saját »országukat« is annak tekintették.”²⁸⁰

Napjaink egyik legjelentősebb történész vitáját képezi az a kérdés, miszerint a megalakuló angol kolóniák valóban keresztény közösségeknek tekinthetőek-e vagy sem, azaz Amerika keresztény alapokra lett-e helyezve vagy sem.

Akik a keresztény Amerika eszményét követik, azok számára mint a bevezető részben láttuk, erre a kérdésre a válasz határozott igen. Ebből következőleg ők nem

²⁷⁸ Medgyessy László: Kereszténység az Amerikai Egyesült Államokban. Református Zsinati Iroda, Doktori Kollégiumának Főtitkári Hivatala. Budapest. 2000. 6.o.

²⁷⁹ Henry Bamford Parkes: The American Experience. An Interpretation of the History and Civilization of the American People. Vintage Books. A Division Of Random House. New York. 1959. 15-42.

²⁸⁰ Sacvan Bercovitch: The American Jeremiad. The University of Wisconsin Press. 1978. 94.o.

úgy tekintenek a gyarmatok létrehozásának időszakára, mint amelyek „brit alapítások voltak az Atlanti-óceán partján, hanem sokkal inkább mint amely az Amerikai Egyesült Államok alapításának az időszakát jelenti. Ahogyan ezzel kapcsolatban Gary DeMar fogalmazott: "Nemzetünk alapítása nem 1776-ban, hanem sokkal, mintegy 150 évvel korábban történt meg."²⁸¹

Az Újvilágba érkezők számos csoportjával találkozhatunk, akik eltérő társadalmi és vallási háttérrel rendelkeztek, ugyanakkor nem törekedtek új nemzet alapítására, és brit alattvalóknak tekintették magukat.²⁸²

a) A gyarmatok vallási megoszlása

Az észak-amerikai brit gyarmatokon belül Új-Anglia különleges volt abból a szempontból is, hogy a kolonizáció megkezdésétől egészen az amerikai forradalom kirobbanásáig a tizenhárom brit gyarmat közül vallásilag és a lakosság nemzetiségi összetételét tekintve is a leginkább homogénnek számított. Rhode Island-et leszámítva a kongregacionalizmus volt az itt élő emberek „vallása”. Míg Rhode Island-ben²⁸³ nagyon sokan telepedtek le olyanok, akik nem értettek egyet a kongregacionalizmussal – baptisták, kvékerek – addig Connecticut, Massachusetts, New Hampshire területén sokáig nem volt más elismert vallási felekezet.

Kenneth P. Minkema tanulmányában ezzel kapcsolatban azt írta, hogy „Az Újvilágban a puritánok megalapították a »Biblia nemzetközösséget« azzal a céllal, hogy az újszövetségi ösgyülekezetekhez hasonló tisztaságú közösségeket hozzanak létre. Társadalmi, egyben »szent« szövetségek révén fogták össze az egyént, a várost és a birodalmat, így kívánták létrehozni az istenfélő, puritán társadalmat. Nemsokára szinte ugyanazt jelentette a »város« és a »gyülekezet«. Csak a teljes jogú egyháztagok élhettek az úrvacsorával és kereszthelthették meg gyermekeiket. A teljes tagsággal más kiváltságok is jártak, például a szavazati jog és a tisztségekre

²⁸¹ John Fea: Was America Founded as a Christian Nation? i.m. 112.o.

²⁸² Míg az első hullámban érkező gyarmatosok közül sokan a szegényebb társadalmi rétegekhez tartoztak, addig az 1630-as évekbeli valláspolitikai változások hatására sok nemesi család, klerikus és közrendű is kivándorolt. Becslések szerint ebben az évtizedben körülbelül 20.000 ember döntött a kivándorlás mellett, akiknek jelentős része Új-Angliában, töredéke pedig a déli területeken, a karibi szigetvilágban telepedett le. Lásd bővebben: *Diarmaid MacCulloch: A reformáció története.* i.m. 790-791.o.

²⁸³ Massachusetts két, legkorábbi vallási „szakadása” Anne Hutchinson (1591-1643) és Roger Williams (1603-1683) nevéhez fűződik. Utóbbi alapította Rhode Island-et, mely menedéke lett a vallási vagy politikai okok miatt üldözötteknek.

való választhatóság. Új-Anglia lakosai az Újvilág Izraelének és az igaz vallás őrzőinek tekintették magukat”²⁸⁴ A többi észak-amerikai brit gyarmaton eltérő volt a helyzet ezzel kapcsolatban. A középső kolóniákban²⁸⁵ holland reformátusok, lutheránusok, kvékerek éltek. Pennsylvániában egymás mellett éltek az anglikánok, anabaptisták, presbiteriánusok, kvékerek, és rövidesen nagyszámú német migráció következett be. Délen is vegyesebb volt a vallási paletta, Virginiában az Anglikán Egyház befolyása volt erős – 1660-ban, a gyarmatokon lévő 41anglikán gyülekezetből 35 itt volt megtalálható – míg Marylandet tekinthetjük a római katolikus hívek „fellegvárának”.²⁸⁶ Az alábbi táblázatok segítségével szeretném bemutatni a különböző egyházak növekedését az észak-amerikai gyarmatokon:

Az észak-amerikai brit gyarmatok területén lévő egyházak fejlődése:

Egyházak	1660	1700	1740	1780
Anglikán	41	111	246	406
Baptista	4	33	96	457
Kongregacionalista	75	146	423	749
Holland ref.	13	26	78	127
Német ref.			51	201
Lutheránus	4	7	95	240
Presbiteriánus	5	28	160	495
Római Katolikus	12	22	27	56

Forrás: *Gaustad, Edwin Scott: Historical Atlas of Religion in America.*²⁸⁷

²⁸⁴ *Fabiny Tibor, Tóth Sára (szerkesztették): Amerika Teológusa, Bevezetés Jonathan Edwards -1703-1758- Gondolkodásába, Magyarországi Református Egyház Dunamelléki Egyházkerület Hermeneutikai Kutatóközpont. 2008. 12. (Kenneth P. Minkema tanulmánya alapján)*

²⁸⁵ Ezek közé a következő gyarmatok tartoztak: New York, New Jersey, Pennsylvania, Delaware.

²⁸⁶ 1634-ben érkezett Maryland-be két jezsuita misszionárius Andrew White és John Altham. White háza vált az első katolikus kápolnává az angol gyarmatokon 1640-ben. Ez a gyarmat maradt a fellegvára a katolikus hitnek, de ez nem azt jelenti, hogy nagyon erős lett volna a katolikus térhódítás. 1708-ban a 33.883 fős lakosság közül mindössze 2.974 volt római katolikus. 1750-ben is háromszor annyi anglikán gyülekezet volt, mint római katolikus.

²⁸⁷ *Gaustad, Edwin Scott: Historical Atlas of Religion in America. New York: Harper and Row. 1962. 3.o.*

Mint a táblázatból kiderül, a négy legjelentősebb vallási közösség a kongregacionalista, a presbiteriánus, a baptista és az anglikán volt.

A gyülekezetek száma területi megoszlás szerint az 1750-es években:

	Anglikán	Baptista	Kongregacionalista	Lutheránus	Presbiteriánus	Holland ref.	Francia ref.	Német ref.	Római katolikus
Maine			16	1	5				
New Hampshire	1		40		5				
Massachusetts	17	16	231		8				
Connecticut	19	12	155		1				
Rhode Island	7	30	12						
New York	20	4	5	26	35	48	4	7	1
New Jersey	18	14	2	19	51	24		4	2
Pennsylvania	19	29		73	56	7		64	11
Maryland	50	4		3	18			4	15
Delaware	14	2		3	27				1
Virginia	96	3		5	17			5	
Észak-Karolina	9	13		1				2	
Dél-Karolina	16	5	4	5	9		2	4	
Georgia	3			2	1				
ÖSSZESEN	289	132	465	138	233	79	6	90	30

Forrás: Gaustad, Edwin Scott: Historical Atlas of Religion in America²⁸⁸

²⁸⁸ Gaustad, Edwin Scott: Historical Atlas of Religion in America. i. m. 175.o.

b) Új-Anglia vallási berendezkedése

Az összefoglaló táblázat alapján jól látható, hogy az 1750-es években, az észak-amerikai brit gyarmatokon lévő 465 kongregacionalista gyülekezetből 454 Új-Anglia területén volt megtalálható. Új-Angliában tehát a kongregacionalista gyülekezetek dominanciája figyelhető meg a vizsgált időszakban, máshtű gyülekezeteket itt viszonylag keveset találunk.²⁸⁹

Ezekben a közösségekben megfigyelhető, hogy a szövetség gondolata jelentkezett legerőteljesebben a telepesek egymással való kapcsolatában és ugyanakkor meghatározta a közösség tevékenységét és életét is. A korai szövetségek nem foglalmaztak meg doktrinális feltételeket, pusztán rögzítették az egymással szövetségre lépő, szerződő felek azon ígérétét, hogy a bibliai parancsok szerint fognak élni. Az 1629-es salemi szövetség egyetlen mondatot tartalmaz: „Szövetségre lépünk most az Úrral és egymással, és színe előtt fogadjuk, hogy útjain mi együtt haladunk, megtartván mindazokat, melyeket Ő áldott Igéjében kinyilvánítani kegyeskedett”.²⁹⁰

Az új-angliai kongregacionalizmus egyik alapidokumentuma, az 1648-as cambridge-i zsinat által elfogadott Cambridge Platform a következőképpen határozza meg a kongregacionalizmus főbb ismérveit: „A gyülekezet a harcos, látható egyház része, a szent szövetség által egyetlen testbe olvasztott, elhívott szentek közössége, amelynek célja Isten igéjének hirdetése és egymás kölcsönös megsegítése. A szövetség önkéntes egyezség, amelyben a szövetséget kötő felek az Úrnak ajánlják magukat, s az Ő parancsait együttesen tartják meg. Az „elhívott szenteknek”, azaz a szerződő feleknek, „megfelelő tudással kell rendelkezniük a vallás alapkérdéseiről, nevükhöz nem tapadhat pletyka vagy skandalum, hitüket és bűnbánatukat közösen kell gyakorolniuk, s gyermekeikkel együtt a Szentírás útmutatásai szerint kell élniük”.²⁹¹

A megalakuló és egymással szövetségre lépő kongregacionalista gyülekezetek tehát önnállóak voltak, minden hatalom a helyi közösség kezében volt. Az állam nem

²⁸⁹ A forradalom időszakában Új-Angliában kb. 720 kongregacionalista gyülekezet működött. *Harry S. Stout: The New England Soul. i.m. 3.o.*

²⁹⁰ www.aetas.hu/1996_1/racz.htm, letöltés ideje: 2008-04-09

²⁹¹ www.aetas.hu/1996_1/racz.htm, letöltés ideje: 2008-04-09

„kormányozhatta a gyülekezetet”, nem gyakorolhatott a gyülekezet döntései felett hatalmat, ugyanakkor az egyének csak úgy lehettek tagjai az államnak, ha az egyháznak is tagjai voltak. A megválasztott lelkész sem gyakorolhatott a gyülekezet felett korlátlan hatalmat, a Sola Scriptura (egyedül a Szentírás) elv alapján.

A puritánok tehát azért keltek útra, hogy egy „új földön” felépíthessék Isten országát, és hitüket szabadabban élhessék meg. A szabadság gondolata tehát szent, bibliai alapokon nyugodott gondolkodásmódjukban, az erkölcsi tisztaság és egyszerűség és a hatalom mellett. Elhívottaknak tartották magukat, akiknek a legfelsőbb tekintély a Szentírás tanítása volt.²⁹²

Megpróbáltak egy olyan teokratikus államrendet létrehozni Új-Angliában, ahol a polgári törvénykezés is a Biblia alapján működik. Prófétai népként tekintettek önmagukra, és a prófécia értelmezése alapján vizsgálták a világot és az óhazához való viszonyt. Új-Anglia tehát „protestánsnak született”, eltérően az Európában megszokott tendenciáktól, nem véres vallásháborúk által vált azzá.

Küldetéstudatuk mélyen átjárta egész gondolkodásukat, „A puritán ébredési mozgalom alapvetően hozzájárult az amerikaiság nagy eszményeinek a kialakulásához, s maga az ébredés jelensége is ekkor nyerte el a későbbi évszázadokban is visszaköszönő formáját. Az amerikai gyarmatok e puritán kulturális forradalom következményeképp jöttek létre, mely a maga küldetés- és kiválasztottság tudatával arra buzdította híveit, hogy mutassanak jó példát: építsék fel Krisztus királyságát, „a hegyen épült várost”, ahogyan John Winthrop fogalmazott híres prédikációjában. Ily módon az egyént azzal a felelősséggel is fölrüházta, hogy az ő dolga felismerni Isten magasabb törvényeit.”²⁹³

Új-Anglia különleges volt abból a szempontból is, hogy a 17. században itt éltek az Újvilág legismertebb írói, lelkészei. A legfontosabb teológiai viták és próféciamagyarázatok színterének is ezt a területet nevezhetjük.

A gyarmatokon élő neves korai teológusok – John Cotton (1584-1652), Thomas Shepard (1604-1649), Roger Williams (1603-1683) – nézetei sok mindenben nem

²⁹² Lásd bővebben: *Sacvan Bercovitch: The Puritan Origins of the American Self. The Elect nation in New England* fejezet. i.m. 72-108.o.

²⁹³ *Bollobás Enikő: Az amerikai megtérési történetek performatív retorikája.* i.m. 430.o.

egyeztek meg, de abban közösek voltak, hogy a római egyházat a Jelenések könyvében megjövendőlt fenevadnak, antikrisztusi hatalomnak tekintették. Ebben megegyezett velük az első ismert amerikai poéta, Anne Bradstreet (1612-1672) is.²⁹⁴

3.2. A második és az azt követő generációk kora

Az értelmiségi réteget eleinte olyan személyek alkották, akik Angliában születtek, de kivándoroltak Amerikába. Utána azonban már olyan közéleti szereplőkkel és vezetőkkel találkozunk, akik már az Újvilág szülöttei. 1643-ban a 80, Új-Angliában szolgáló lelkész közül 40 Cambridge-ben vagy Oxfordban szerzett diplomát. Alig 50 évvel később Massachussettsben 87 lelkészből 76, Connecticutban pedig 36 lelkészből már 31 a Harvard Egyetemen szerzett diplomát.²⁹⁵

Ezt a változást figyelemmel követhetjük az új-angliai kolóniában szolgáló lelkészek öt generációján keresztül:²⁹⁶

Első generáció:	Angliában kapta képzését (1600-1640)
Második generáció:	Harvardon szerez diplomát (1642-1675)
Harmadik generáció:	Harvardon szerez diplomát (1676-1709)
Negyedik generáció:	Harvardon és a Yale-en szerez diplomát (1710-1744)
Ötödik generáció:	Harvardon, Yale-en, Princetonon szerez diplomát (1745-1776)

Az első kolóniák alapításától a forradalom kirobbanásáig, a retorika változásait tekintve, öt generációnyi idő telt el. Az egyes generációk retorikáját vizsgálva a következő eredményre jutunk:

- az első generáció megalapozta Új-Anglia teológiájának, kiválasztottságtudatának alapját (1620-1665);

²⁹⁴ *Froom, E. Le Roy: The Prophetic Faith Of Our Fathers. Volume III. Review and Herald Publishing. 1953. 33-59.o.*

²⁹⁵ *Froom, E. Le Roy: The Prophetic Faith Of Our Fathers, Volume III. i. m. 19-32.o.*

²⁹⁶ *Harry S. Stout: The New England Soul. i.m. 5.o.*

- a második generáció fenntartotta és bizonyos értelemben továbbépítette az előző nemzedék munkáját (1666-1700);
- a harmadik generáció lelkészei egy toleráns időszakban, az úgynevezett „anglicized” (el-angolosodó) korban éltek. Hasonló elveket vallottak és hirdettek, mint elődjek, azonban „felöltöztették azokat” egy „udvariasabb formába és stílusba” (1701-1730);
- a negyedik generáció a franciákkal vívott háború és a nagy ébredési mozgalom éveiben élt (1731-1763);
- míg végül az ötödik generáció lelkészei a Függetlenségi Háború időszakában éltek, indokokat sorakoztatva fel a forradalom és ellenállás létjogosultsága mellett, emlékeztetvén az új-angliai ősök küldetésére, a szövetségi teológiára (1764-1776);²⁹⁷

Ezen időszak során a szövetségi teológia, miszerint az Újvilágban élőknek egy különleges küldetésük és szerepük van az emberiség történelmében, nem változott.

Előszóval utaltak arra, hogy amiképpen Isten kiválasztotta az ősi időkben Izrael népét, hogy bizonyosságai legyenek az Istentől eltávolodott világ közepette, ugyanígy az idők végén elhívta Új-Anglia lakosait, hogy bemutassák Isten hatalmát Jézus eljövetele előtt ezen a Földön. Hitük szerint szent szövetségben éltek Istennel mint nép, és ha valaki ennek a szövetségnek a megtörésén és végidei küldetésük megakadályozásán fáradozott, az maga az antikrisztusi hatalom.

Ezt az Istentől kapott szabadságukat meg kellett őrizniük minden „zsarnoki hatalommal” szemben, hiszen a millennium, az idők vége rövidesen elérkezik. A 17. századbeli kolóniákon élő összes prominens próféciamagyarázó kivétel nélkül premilleniarista álláspontot képviselt.

Az idők folyamán az Antikrisztus személye a gyarmatokon élők szemében változásokon ment keresztül. James Cogswell 1757-ben például e szavakkal lelkesítette a connecticuti katonákat, akik a francia-indián csapatok ellen harcoltak az angolok oldalán a hétéves háborúban (Észak-Amerikában 1754-1763): „Harcoljatok a szabadságért a Szolgaság ellen. Igyekezsetek, hogy helytálljatok, mint az amerikai

²⁹⁷ *Harry S. Stout: The New England Soul. i.m. 6.o.*

vallás és szabadság őrei; szegüljete szembe az Antikrisztussal, és ne hagyjátok, hogy lemészárolják honfitársaitokat.”²⁹⁸

Néhány évvel később már Angliára is kiterjesztették az antikrisztusi retorikát.

A kulcsfontosságú incidens, amelynek révén a telepesek immár az Antikrisztus részének tekintették az angol kormányt, a Quebec-törvény meghozatala volt 1774-ben. Ez nemcsak elismerte a katolikus egyházat a britek által meghódított Quebec gyarmaton, hanem a tizenhárom gyarmat rovására Kanada határait is kiterjesztette.²⁹⁹

Mint látni fogjuk később, a forradalmi retorikában általános irányelvé vált az Antikrisztus részének tekinteni az angol kormányt.

a) Az Új-Angliában élő klérus szerepe a terület életében

A 17-18.században Új-Angliában a legnépszerűbb és a legtöbb embert érintő kommunikációs csatorna elsősorban az igehirdetés volt. A kongregacionalista gyülekezetekben általában minden vasárnap két igehirdetés hangzott el, melynek időtartalma egy-két óra között váltakozott. Mellette hétköznapi is voltak közösségi alkalmak a templomban. Egy átlagos gyülekezetbe járó személy élete során körülbelül hétezer igeszolgálatot hallgatott végig, ami azt jelenti, hogy legalább tizenötezer órát töltött aktív igehallgatással a templomban.³⁰⁰

Ebből is megítélhető, hogy az új-angliai klérus egy nagyon speciális helyet foglalt el a régió életében és különleges hatással bírt az ott élő emberek gondolkodására is. Az itteni gyarmatok megalapításától a forradalom kirobbanásáig eltelt időszakban bátran kijelenthető, hogy kétségtelenül sokat veszített politikai befolyásából, de ugyanakkor ez nem jelentette azt, hogy ne lett volna hatása a hívek életére és gondolkodására nézve.

Ez következett abból is, hogy igyekeztek „közel lenni” a hívekhez, ahogyan Alice M. Baldwin írja, „Röviddel az iskola elvégzése és a diploma megszerzése után, ezek a

²⁹⁸ Bernard McGinn: *Anti-Krisztus. Az emberiség kétezer éve a gonosz bűvöletében.* Aduprint Budapest. 1995. 253.o.

²⁹⁹ Bernard McGinn.: *Anti-Krisztus i. m.* 254.o.

³⁰⁰ Harry S. Stout: *The New England Soul. i.m.* 4.o.

fiatal lelkészek elfoglalták új szolgálati helyüket, és gyakran ott is maradtak egész életükön át. Körzetében földet, pénzt kapott, illetve minden olyan eszközt, amivel megkönnyíthették letelepedését. Többnyire megállapodtak a fizetésben is – mely általában nem volt jelentős összeg – melyet rendszeresen megkapott a lelkész. A lelkészek többsége kisebb városokban, falvakban élt. A hétköznapijait az emberekkel töltötték, jól ismerték őket, és gyakran ők voltak az adott kis település tanítói, orvosai vagy éppen jogi ügyekben kérték ki a tanácsukat. Levelezésben álltak a környező települések lelkészeivel, így jól informáltak illetve olvasottabbak voltak, mint a település többi lakója. Nagyon sok esetben egyfajta kapocsként szolgáltak a külvilág és a lelkészi körzetben lakók között. Mint a település tanára, nagy hatást gyakorolhatott a fiatalokra, és támogathatta azokat, akik továbbtanultak, befolyással bírva rájuk. A fentiekből látszik, hogy nem csak azokkal volt általában kapcsolata, akik látogatták az istentiszteleti alkalmakat, hanem azokkal is, akik nem. Nem csak a rendszeres istentiszteleteken szolgált, hanem különleges alkalmak során is: ha valamilyen rendkívüli ünnep volt, különleges üzenet érkezett, vagy ha meghalt a király, háború időszakában a győzelem vagy vereség emlékére. Ezek az alkalmak remek lehetőséget biztosítottak a számára, hogy formálja, alakítsa a hívek politikai nézetét. A szószékekről nem csak hitelvi vagy politikai üzenetet hallhattak a hívek, hanem egy-egy fontosabb levelet is itt olvasott fel a lelkész: az egyházkerület választásairól, a kormányzóság döntéseiről, a hadseregről szóló híreket.”³⁰¹

Általánosságban elmondható, hogy a nagyvárosok lakossága kevésbé volt vallásos. Az itt szolgáló lelkészek politikai meggyőződésüket a nyomtatásban is megjelenő – általában a tavaszi választások alkalmával – kiadványaikban igyekeztek kifejezni, és ezáltal is hatással lenni azokra, akik ritkábban jártak istentiszteleti alkalmakra. Évről-évre hasonló volt a téma és a használt nyelvezet is. Ezeket a traktátusokat elküldték a kisebb településen lakó lelkészekhez és a messzi kolóniákon élőkhöz, sőt még Angliába is. Azt mondhatjuk, hogy a kor viszonyait tekintve széles körben terjesztették, íróik ismertekké váltak. Ezen kívül rengeteget leveleztek, újságokba írtak cikkeket.

Milyen forrásokat használtak a lelkészek? Elsődleges forrásuk a Szentírás volt. Az Ótestamentumból a választott nemzet és a szövetségi teológia, míg az

³⁰¹ *Alice M. Baldwin: The New England Clergy and the American Revolution. Duke University Press. Durham. North Carolina. 1928. 3-4.o.*

Újszövetségből a a keresztényi szabadsághoz való jog, a földi tekintélyhez, hatalomhoz való viszonyulás kérdése és az ellenálláshoz való szent jog volt a legkutatottabb.

A Szentírás mellett a klasszikus antikvitás szerzőitől, és a késői római írók munkáiból idéztek sokat, ahogyan korábban már ezt említettem felsorolás szintjén tanulmányomban.

A másik népszerű forrást John Locke művei jelentették.³⁰² A rá való hivatkozás 1763 után nőtt meg igazán, és nem csupán a nagyvárosokban élő lelkészek munkáiban, hanem a vidéken szolgálóknál szintén.

A későbbi korok azon szerzői akiket nagyon sokat idéztek, Luther, Kálvin, Hoadly, Sydney, Puffendorf, Sir Edward Coke, Milton, Burnet, Butler, Wollaston, Tillotson.

Alapforrásnak számítottak még azon történelmi munkák, amelyek a gyarmatok illetve Anglia és más országok történetével foglalkoztak. Ezek közé tartoztak Rapin *History of England* (Anglia Történelme), Rider *History of England* (Anglia Történelme), Perrin *History of the Waldenses* (A Waldensek története), és 1766 után Hutchinson *History of Massachusetts* (Massachusetts története) című munkái.

Másik forrása a politikai teóriáknak a Bibliáról szóló kommentárokból és magyarázó jegyzetekben található. A leggyakrabban citált művek ezzel kapcsolatban: "Whitby, Henry és Pool. 1761 után a következő személyekre történik gyakran utalás: Harrington, Montesquieu, Lord Somers, Bacon, Blackstone, Dr. Watts és Dr. Warburton... A lelkészek gyakran utaltak korábbi választásra készített szolgálatokra, pamflettekre, levelekre és újságcikkekre."³⁰³

Az Újvilágba érkező puritánok első generációja számára az igeszolgálat volt a tekintély, és a hatalom egyetlen igazán hiteles hangja.

³⁰² John Locke (1632-1704) puritán családból származó író volt. Főbb művei: Értekezés az emberi értelemről (1690), Két értekezés a polgári kormányzatról (1689), Levél a vallási türelemről (1690), Gondolatok a pénzről (1692), Gondolatok a nevelésről (1693). Locke filozófiájának középpontjában az ismeretelmélet állt, ugyanis az emberi megismerés képességének felfejtésével a helyes etikai és politikai rendszer kialakítását tartotta megvalósíthatónak. Ismeretelméletében – melyet az Értekezés az emberi értelemről c. művében fejtett ki – abból indult ki, hogy minden tudásunk (a matematikai és logikai kivételével) a tapasztalatból származik. Lásd bővebben: <http://sagv.gyakg.u-szeged.hu/tanar/farkzolt/FILTETEL/LOCKE.HTM> (Letöltés ideje: 2014.12.12.)

³⁰³ Alice M. Baldwin: *The New England Clergy and the American Revolution*. i.m. 7-9.o.

Márpedig ezekről a szószékekről egyre sürgetőbb felhívásokat hallhattak a telepesek, lelki életük megújítására vonatkozólag. 1660-ra az első generáció nagyon sok neves teológusa és vezetője – Thomas Hooker (1586-1647), Thomas Shepard (1605-1649), John Winthrop (1587-1649), Nathaniel Rogers (1598-1655), Peter Bulkeley (1583-1659) – elhunyt.³⁰⁴

Akik szívükön viselték Új-Anglia lelki életét, rémülten vették észre annak vélt hanyatlását a második generáció idején. A lelki megújulás egyik legkorábbi élharcosa ebből az időszakból Samuel Torrey (1632-1707), a Massachusetts-ben található weymouthi, Krisztus Gyülekezete lelkésze volt. Az 1674-es választási napon tartott beszédében felhívta a figyelmet arra, hogy szükség van a gyülekezetek és a lelkészek közötti lelki megújulásra, amelynek kezdeti lépése a személyes megtérés a Szentlélek által.³⁰⁵

Az igehirdetések témájában ugyanakkor egyre megfigyelhetőbbé vált az identitástudat keresése, melynek két fő pillérét, az elődök beszámolóit jelentették az Új-Angliában megtapasztalt isteni gondviselésről és az ősi Izrael tapasztalatai a Szentírásból. Az ószövetségi Izrael tipológiai képe folyamatosan megjelent a korábbi években is a puritánok gondolkodásában, mint utaltam is rá korábban, de az 1660-as években vált egyre inkább uralkodóvá ez az elgondolás, és kizárólagosan Új-Angliára kezdték vonatkoztatni. Új-Anglia mint az Új Izrael képe tűnik fel, míg Izrael népének Egyiptomból való isteni gondviselés által történő kivonulása és letelepedése Kánaán földjén az ő letelepedésüknek volt az előképe az Újvilágban.³⁰⁶

A Jelenések 12.fejezetében található szövegrészt önmagukra vonatkoztatták, miszerint:

„De adaték az asszonynak két nagy sasszárny, hogy a kígyó elől elrepüljön a pusztába az ő helyére, hogy tápláltassék ott ideig, időig, és az időnek feléig. És bocsáta a kígyó az ő szájából az asszony után vizet, mint egy folyó vizet, hogy azt a folyóvízzel elragadtassa. De segítségül lőn a föld az asszonynak, és megnyitá a föld

³⁰⁴ Thomas Hooker neves puritán vezető volt, Connecticut kolónia alapítója. Thomas Shepard Új-Anglia puritán közösségének volt egy központi alakja. John Winthrop Massachusetts Bay kolónia alapítója és első kormányzója volt. Nathaniel Rogers és Peter Bulkeley neves lelkészek, igehirdetők voltak Új-Angliában. *Harry S. Stout: The New England Soul.* i. m. 53.o.

³⁰⁵ *Thomas S. Kidd: The Great Awakening. The Roots of Evangelical Christianity in Colonial America.* Yale University Press. New Haven and London. 2007. 2.o.

³⁰⁶ *Harry S. Stout: The New England Soul* i. m. 54.o.

az ő száját, és elnyelé a folyóvizet, a melyet a sárkány az ő szájából bocsátott. Megharagvék azért a sárkány az asszonyra, és elméne, hogy hadakozzék egyebekkel az ő magvából valókkal, az Isten parancsolatainak megőrzőivel, és a kiknél vala a Jézus Krisztus bizonyágtétele;”

Bibliai értelmezésük szerint a sárkány az ördög, az antikrisztusi hatalom volt, az asszony az egyház, a föld pedig amely segítséget nyújtott az egyháznak Új-Anglia. Azok pedig akik Isten parancsolatainak a megőrzői és Jézus bizonyágtételének képviselői az Új-Angliában élő „szentek közössége”.

Ennek adott hangot John Norton (1606-1663), 1661-ben elmondott prédikációja – mely az első választási napra írott igehirdetés volt – és az első amely írásban megjelent Új-Angliában. Norton egyike volt azoknak a telepeseknek, akik még az 1630-as évek közepén érkeztek meg Angliából. Igehirdetésében alapszöveggént a Jeremiás 30: 17-et választotta:

„Bekötözöm sebeidet, meggyógyítom zúzódásaidat - így szól az Úr. Mert eltaszítottak hívnak téged, Sion, akivel senki sem törődik.”

Norton Izrael eltaszítottságát párhuzamba állította Új-Anglia tapasztalatával, melynek lakosait nem egyszerűen „kitaszította saját országuk”, hanem „kivettettek az otthon maradtak szívéből és szeretetéből is”. Sion, igehirdetésében Izrael szinonimája, mely sok fájdalomon, nehézségen ment át, de nem csupán az emberektől eltaszított volt, hanem ugyanakkor Isten népe is. Izrael tapasztalata így azt üzenete Új-Angliának, hogy az emberektől való elutasítottság nem az Istentől származó büntetés jele, hanem az Istennel kötött szövetség élő bizonyítéka.³⁰⁷

Ahogy Izrael népének szembe kellett néznie az ellenség támadásaival, Új-Angliának is szembe kellett néznie első komolyabb háborújával, mely 1675-ben robbant ki és Fülöp király háborújaként maradt meg a történelemben.³⁰⁸

Erre a háborúra sokan úgy tekintettek, mint Isten büntetésére, amely a nép Isten törvényéhez való engedetlenségének a következménye volt.³⁰⁹

³⁰⁷ Harry S. Stout: The New England Soul. i. m. 55.o.

³⁰⁸ A Fülöp királynak nevezett Metacomet (1639-1676) a Wampanoag indiánok vezetője volt. Számos összecsapás után a háború egyik utolsó csatájában a connecticuti katonák megölték.

b) Az Új-Angliában élő klérus viszonyulása a világi hatalom kérdéséhez

Az Új-Angliában letelepedő puritánok törvényekben gondolkodó emberek voltak. Számukra Isten törvénye és a gyülekezet életét meghatározó törvények, teljesen természetesen voltak. A szövetségi teológia egyik alappillére is az képezte, hogy azok állnak szövetségi viszonyban Istennel, akik megtartják az Ő parancsolatait. Bibliai látásuk szerint a kegyelemben való járás bizonyítéka is a törvény megtartása volt. Istenről magáról, is mint Törvényadóról gondolkodtak. Isten törvényei szentek voltak és sérthetetlenek. Sokféle törvényt különböztettek meg, beszéltek a „természeti törvényekről” mint természetes jogokról, az ószövetségi és a Krisztusi törvényekről. Természetesen a teológiai és a közösségről alkotott gondolkodásmód nagyban meghatározta azt is, ahogyan a politikai kérdésekről vélekedtek. Az új-angliai klérus számára a természetes jogok is az Istenhez tartozó törvények, az úgynevezett íratlan törvények közé tartoztak.

Erről olvashatunk az egyik puritán úttörőnél, John Davenport-nál (1597-1670), aki az 1669. május 19-én, Bostonban elmondott választás napi prédikációjában, melyben a polgári, természeti és szentírási törvények viszonyát is vizsgálta. Maga az alapszövege is sokat mondó: *„Izráel Istene ezt mondta, Izráel kösziklája így szólt hozzám: Az emberek igaz uralkodója, az istenfélő uralkodó.”* (2Sámuel 23:3) Ezzel kapcsolatban azt írta, hogy a „természeti törvény is Isten törvénye.”³¹⁰

80 évvel később, egy másik neves igehirdető, Jonathan Mayhew (1720-1766), 1750-es prédikációjában – textusa a Róma 13:1-8 volt – azt írta, hogy a „felettes hatalmak” Istentől rendeltettek, Tőle kapták a hatalmukat, Isten szolgálói. A „természetes jogok”

³⁰⁹ Abból a célból, hogy kiderítsék, miért néz szembe Új-Anglia népe oly sok nehézséggel, 1679-ben reformzsinatot hívtak össze. Az új szövetségkötés és hitvallás megerősítése arra bátorította őket, hogy az egyház „rendezte kapcsolatát” Istennel. A vallási, politikai problémák azonban nem szűntek meg, így például az Angliában bekövetkező vallási változás, illetve a New Havenben 1701-ben megalakuló Yale Egyetem, melynek a kálvinisták szemében liberális gyökerei voltak veszélyeztették a puritánok hegemoniáját és hitük szerinti küldetésük beteljesítését.

³¹⁰ *John Davenport: A Sermon Preach'd at The Election of the Governour, At Boston In New-England May19th 1669.* 4.o. (University of Nebraska – Lincoln DigitalCommons@University of Nebraska – Lincoln)

alatt a Krisztustól kapott „szabadság törvényét” értette. A szabadság törvénye azonos ilyen értelemben a természetes jogokkal.³¹¹

Szeretnék egy gondolatot idézni ismét Baldwin-tól, aki nagyon találóan foglalta össze, az Új-Angliában szolgáló klérus gondolkodását a törvénnyel és a földi hatalmasságokkal kapcsolatban: „Isten kormányzása a törvényen alapszik, és a törvény korlátozza, éppen ezért minden emberi kormánynak ezen kell alapulnia és ennek kell korlátoznia, ha Isten mintáját követik. Így azok a kormányok, amelyek nem alkotmányos módon gyakorolják hatalmukat, azok törvénytelenül cselekszenek, illegálisak.”³¹²

Magát a kormányzati tekintélyt soha nem kérdőjelezték meg abból a szempontból, hogy a Szentírás alapján isteni eredetűnek tartották, de azt vizsgálták – a bibliai és modern illetve ókori művek alapján –, hogy egy adott kormányzat mikor és hogyan élt vissza hatalmával és vonta meg az alapvető szabadság jogokat az emberektől. Véleményük szerint a kormányzatnak az emberek javát kell szolgálnia. Meggyőződésük szerint ez volt Isten eredeti szándéka ezzel az intézménnyel, és ha ez nem következik be, azt a kormányzatot Isten nem szentesíti. Az, „hogya mit jelent az a kifejezés, hogy az emberek javát szolgálja, széles körű diskurzus tárgya volt, és az alapját az képezte, hogy biztosítja és védelmezi az egyén természetes jogait. Ha egy kormányzat nem biztosítja ezeket a jogokat, melyet Isten az emberek boldogulására adott, az nem lehet biztosíték a jó rendre, életre, szabadságra és jólétre.” Vallották tehát, hogy „a civil kormányzat Istentől rendelt, ha nem is közvetlenül hanem közvetetten, az embereken keresztül.”³¹³

Ebben a gondolatban egy nagyon lényeges elem szerepel, miszerint ha embereken keresztül történik ez az isteni rendelkezés, akkor ennek alapja valamilyen közös megállapodáson kell, hogy nyugaljon. Ennek a megállapodásnak a mibenléte és hogyanja kulcsgondolat volt az Új-Angliában élő klérus számára. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy az Új-Angliában élők számára a kormányzati vezetés az emberek általi választás alapján történő esemény volt, amely az egymás közötti

³¹¹ *Jonathan Mayhew: A Discourse concerning Unlimited Submission and Non-Resistance to the Higher Powers: With some Reflections on the Resistance made to King Charles I. And on the Anniversary of his Death: In which the Mysterious Doctrine of that Prince's Saintship and Martyrdom is Unriddled (1750).* 33.o.

³¹² *Alice M. Baldwin: The New England Clergy and the American Revolution.* i.m. 19.o.

³¹³ *Alice M. Baldwin: The New England Clergy and the American Revolution.* i.m. 23-24.o.

szövetségen és megállapodáson nyugodott. A földi kormányzatok hatalmát Isten törvénye „korlátozza”, így azt nem használhatják fel az alapvető emberi jogok megvonására vagy mérséklésére.

Az egyház részéről a 18. század elején egyre jobban felerősödött Új-Angliában az a „hang”, hogy „az uralkodók, beleértve a királyt, a parlamentet, a gyarmati kormányzókat, tisztviselőket és minden más tekintélyt, Istentől kapták a hatalmukat, de nem közvetlenül. Ostobaságnak tekintették azt az elgondolást, hogy abszolút hatalmukat isteni jogokra hivatkozva próbálták szentesíteni. Az ő hatalmuk mint polgári hatalom nem önmagában származott Istentől, hanem csupán közvetve Tőle, közvetlenül pedig az emberektől. Isten azonban ezt a hatalmukat nem korlátlanul adta. Mivel végső soron a polgári hatalom is Istentől származik, így korlátozza is annak hatalmát... A zsidók voltak a történelem során azok, akiket Isten közvetlenül kormányzott. A törvények nem csak a vezetőket korlátozták szigorúan, hanem az embereket is. Törvény nélkül és a törvénynek való engedelmesség nélkül nem lehet szabadság. Sem a zsarnoki rendszer, sem az anarchia nem dicsőíti Istent.”³¹⁴

Ezt a gondolatot találhatjuk meg John Barnard of Marblehead (1681-1770) 1734 május 29-én elmondott választás napi prédikációjában is.³¹⁵

Ebben a szolgálatában megfigyelhető a hatalom és az egyház szerepének és feladatának külön-külön való bemutatása. A világi hatalmat úgy mutatja be, mint amely az isteni igazság pillérének áll, idézve a Példabeszédek könyvéből: *„Jósige van a király ajkain; az ítéletben ne szóljon hamisságot az ő szája.”*³¹⁶

Ugyanakkor szolgálatában a „trón”, alatt elsősorban a kormányzás természetét értette. Nem „királyi székeket”, hanem az Isten ígéjének engedelmeskedő hatalmat, amely természetében Isten ígét képviseli. Az egyházi és világi hatalom legfontosabb feladatának tekintette a szabad emberi jogok megőrzését és ápolását. Az Új-Angliában élők egyik nagyon fontos elve is megtalálható szolgálatában, miszerint Isten a rend Istene és nem a zűrzavarnak az Ura. Ennek is köszönhetően, miközben Új-Angliában nagyon szigorúan léptek fel a „vallási kisebbséggel

³¹⁴ Alice M. Baldwin: The New England Clergy and the American Revolution. i.m. 34-36.o.

³¹⁵ John Barnard: The Throne Established by Righteousness. A Sermon Preached Before His Excellency Jonathan Belcher, Esq; His Majesty's Council, and the Representatives of the Province of the Massachusetts Bay in New England, May 29, 1734. Being the Day for the Electing His Majesty's Council there. (Boston, n.p., 1734). (<http://www.belcherfoundation.org>)

³¹⁶ Példabeszédek könyve 16:10

szemben”, mint például a kvékerekkel vagy a leveller irányzattal szemben, igyekeztek visszatérni az elődök szigorú vallási életéhez.

Ahogy Alice Baldwin fogalmaz, „A lelkészek írási alapján kiderül, hogy 1740 előtt úgy gondolták, hogy a polgári szabadság természetes joga az embereknek.”³¹⁷

Az Amerikai Forradalom előszobája – A Nagy Ébredési Mozgalom Új-Angliában

Ahogy a korábbi fejezetekben láthattuk, az amerikai történetírásban eltérő vélemények alakultak ki azzal kapcsolatban, hogy milyen szerepet játszott a vallás a forradalom kirobbanásában, illetve az oda vezető úton. Abban viszont egyetértés mutatkozik, hogy a forradalom előtti legjelentősebb, a gyarmatok összességét érintő, kiemelkedő eseménynek az úgynevezett Nagy Ébredési Mozgalmat tartják, amely az 1600-as évek végére tehető európai megújulási mozgalmak talaján állt, és az észak-amerikai brit kolóniák kialakuló nemzeti identitása egyik legfontosabb lelki gyökerének tekinthető.

Napjainkban az Amerikai Egyesült Államokban az evangéliumi kereszténység hatása, mely az első Nagy Ébredési Mozgalomban gyökerezik egyértelműen kimutatható.

„Egy felmérés szerint az amerikaiak 40%-a »újjászületett keresztényként« tekint magára, vagy elfogadja Jézust mint személyes megváltóját. Az elmúlt időszak öt legjelentősebbnek tartott elnöke Jimmy Cartertől, George W. Bush-ig vagy evangéliumi keresztény volt, vagy szoros kapcsolatot ápolt evangéliumi vezetőkkel... George W. Bush úgy utalt Jézusra egyik kampánybeszéde során, mint aki »megváltoztatta a szívemet«”.³¹⁸

Ez a protestáns vallási mozgalom nem volt gyökértelen, hiszen az angol-amerikai puritanizmusból, a skót-ír presbiterianizmusból és az európai pietizmusból nőtt ki.

Milyen jellegzetességei voltak az amerikai gyarmatokon kialakuló evangéliumi kereszténységnek? D. W. Bebbington könyvében arról ír, hogy ezzel kapcsolatban

³¹⁷ Alice M. Baldwin: *The New England Clergy and the American Revolution*. i.m.47.o.

³¹⁸ Thomas S. Kidd: *The Great Awakening*. i.m. xiii.o.

egészen világos meghatározást tudunk tenni. Idézi G.W.E Russell véleményét, miszerint az evangéliumi kereszténység az emberiséget két csoportra osztotta, a megtértekre akiknek a jelleme teljesen különbözik azoktól, akik nem megtért emberek. Russell véleménye szerint három fő jellegzetességük volt. Aktívak voltak a jócselekedetekben, a Szentírás olvasásában, és „legfőbb tantételük” a „keresztről szóló tanítás” volt. Bebbington véleménye szerint az evangéliumi keresztény vallásnak négy jól megfogalmazható és körülhatárolható jellegzetessége volt: a megtérésről szóló tanítás, hittek abban, hogy az emberi életnek gyökeres változásra van szüksége, a Szentlélektől kell újjászületnie, a mindennapi életben megnyilvánuló hiteles kereszténység, azaz az evangélium tanításának megélése és terjesztése, a Biblia szó szerinti értelmezése, és végül hitük központi eleme a megfeszített Krisztus áldozatáról szóló tanítás volt.³¹⁹

Thomas S. Kidd véleménye szerint „Az amerikai evangéliumi kereszténység sajátossága talán abban rejlett, hogy jobban hangsúlyozták a lelki ébredés, a reformáció és a Szentlélek kapcsolatát, olyan kifejezéseket használva, mint az »ébredés időszaka«, a »Szentlélek kiáradásának ideje«, vagy hogy a »megtért bűnösöknek személyesen kell megtapasztalniuk Isten szeretetét«. A Szentlélek és a »lelki ébredés« közötti kapcsolat egy nagyon fontos és lényeges pontja volt a korai amerikai evangéliumi kereszténységnek.”³²⁰

Tekintettel arra, hogy ez az interkolóniális mozgalom sok tekintetben megkérdőjelezte a meglévő társadalmi értékeket, ezzel potenciálisan magában hordozta a társadalmi rend megváltoztatását is, mivel „ellenségesen viszonyult” a társadalmat uraló tekintélyhez és kiállt a minden embert megillető személyes szabadságjogok mellett, sokan ezt a mozgalmat tartják a forradalmi eszmék „bölcsőjének”.

Fontosnak tartom tehát ennek a mozgalomnak az előzményeit, kiváltó okait, történetét elsősorban Új-Anglia területére vonatkoztatva bemutatni, hiszen a gyarmatok közül itt fejtette ki legnagyobb és legmélyebb hatását. Ezen túlmenően a későbbi időszakra gyakorolt hatására is fel szeretném hívni a figyelmet.

³¹⁹ *David W. Bebbington: Evangelicalism in Modern Britain: A History from the 1730s to the 1980s, Routledge. 1989. 2-3.o.*

³²⁰ *Thomas S. Kidd: The Great Awakening. i.m. xiv.o.*

Mindenek előtt egy fontos kérdésre kell választ találnunk. Miért támadt fel a lelki megújulásra való igény Európa számos területén és az észak-amerikai brit gyarmatokon, és ezen belül Új-Anglia földjén? Természetesen ennek összetett okai voltak, és én most csak azokra a lényeges szempontokra szeretnék rámutatni, melyek – a protestantizmust szemlélve az említett időszakban – változtatásra késztették azokat, akik szívükön viselték közösségük lelki életét és sorsát.

Ezzel kapcsolatban korunk egyik teológusa a következőképpen fogalmazott: „A XVII-XVIII. századbeli európai és amerikai ébredési mozgalmak tanítóit három erős indíték ösztönözte áldozatos szolgálatuk betöltésére. Mindenekelőtt a Bibliában foglalt evangélium egyedülálló értékének a személyes felfedezése. Másodszor az egyházi élet kétségbeejtő ellaposodása, mind nagyobb elvilágiasodása, valamint a bibliai alapelvektől való nyilvános eltávolodása számos dologban. Harmadszor az újkori racionalizmus és a nyomában járó óriási mértékű elhitetlenedés és »negatív erkölcsi forradalom« riasztotta fel őket. Látták ennek gyors térhódítását és azt, hogy a hagyományos egyházi tanítás és gyakorlat képtelen megállítani ezt az irányzatot, sőt inkább akaratlanul is erősíti, mivel súlyos kritikára ad okot, sokakat elidegenítve a vallástól.»³²¹

Ez a három megállapítás egyaránt igaz mind Európára, mind az észak-amerikai brit kolóniákra.

4.1. A mozgalom európai gyökerei

A Nagy Ébredési Mozgalom egyik kiváltó okaként először is beszélnünk kell a vallási megújulás igényének európai gyökereiről, majd annak hatásáról az amerikai gyarmatok életére.

Európában az említett időszakban elsősorban a német területeken, Angliában, Skóciában és Wales-ben találkozhatunk a protestantizmus megújításával kapcsolatos törekvésekkel.

A harmincéves háború (1618-1648) melynek kitörésében vallási és részben politikai okok játszottak közre, súlyos pusztításokat okozott Európában – különösen a német tartományokban – és ismét feléledt a vallási türelmetlenség. A vallási harcokba

³²¹ Vankó Zsuzsa: Jézus Krisztus Apokalipszise I. i.m. 174.

belefáradó, és vallásüldözéseknek kitett sok esetben az éhínséggel szembenező emberek közül egyre többen elhagyták Európát és úgy döntöttek, hogy Amerika földjére vándorolnak.

Melyek voltak azok a legjelentősebb vallási csoportok, amelyek az észak-amerikai brit gyarmatokra való utazás és letelepedés mellett döntöttek? A teljesség igénye nélkül szeretnék megemlíteni néhányat.

1624-től hollandok érkeztek az Újvilágba, akik ragaszkodtak a Holland Református Egyház tanításaihoz. Svédok is érkeztek Amerika földjére, és 1639-től már lutheránus istentiszteletet tartottak. A svéd kolónia azonban nem sokáig maradt meg, előbb a hollandok, majd az angolok kezébe került, és végül a svéd gyülekezetek csatlakoztak az anglikán egyházhoz.

Ki kell emelnünk a kvékereket „akik a misztikus belső megvilágosodás útján keresték az istenélményt. Korai képviselőjük George Fox (1624-1691), aki a korlátok nélküli közvetlen »belső fény« fontosságát tanította, ami a Szent Lélek biztos jelenléte az egyén életében. Ez a fény több igazságot adhat, mint a Szentírás, de ugyanakkor annak nem mondhat ellent. Így tehát minden egyén a végső bíró a hit dolgainak a megítélésében, ezért teljesen egyenlők a gyülekezetben. Következésképpen nem kell papság, a lélek megvilágosíthat bárkit, hogy a belső tapasztalásáról bizonyosságot tegyen. Fegyvert nem fogtak, minden háborút elítéltek, esküt nem tettek, beszélgetésben nevet nem használtak, egyszerűen éltek.”³²²

Elsősorban a gazdaságilag nehezebb körülmények között élőket vonzották magukhoz.

A massachusetts-i hatóságok nagyon tartottak tőlük, így „amikor 1656-ban két kvéker nő érkezett Bostonba, a puritánok börtönbe zárták őket. A börtön ablakait bedeszkázták, nehogy valakivel beszéljenek, és öt hét múlva hajóra kerültek. A hivatalosak féltek, hogy az »átkozott heretikus szekta járványa« megfertőzheti közösségüket. Még ez évben törvényt hoztak: ha kvéker érkezett Massachusettsbe, azonnal börtönbe vetették, húsz korbácsot kapott és nehéz munkát végzett a deportálásig. Ezt a szigorúságot maguk a kvékerek nem vették figyelembe. A korai érkezők szent örületükben minden megszokott normát felforgattak. Volt, aki

³²²Medgyessy László: Keresztyénség az Amerikai Egyesült Államokban i. m. 26.

zsákruhában járt zsírral kenvén be az arcát, mások a piacon, sőt a templomban meztelenül jelentek meg. Ordítózásuk, remegésük, félelmetes volt. Hamarosan Connecticut, New Netherland³²³, Virginia is kvéker ellenes törvényeket léptetett életbe...”³²⁴

Ki kell emelnünk William Penn (1644-1718) személyét, aki Pennsylvániában letelepítette a sokat üldözött kvéker családokat, teljes szabadságot biztosítván hittestvéreinek hitük gyakorlásához.

Azok a német pietista csoportok is itt találtak új otthonra, akik szintén a belső megvilágosodás útját követték. Pennsylvania központja lett a német és svájci mennonitáknak, de itt telepedtek le a dunkersek is, akik csak az Újszövetséget fogadták el és keresztségkor háromszor merítették alá az embereket. Ugyancsak itt találtak új otthonra a Morva Testvérek is Ludwig von Zinzendorf szász gróf (1700-1760) vezetésével. Szintén itt telepedtek le a schwenkfeldersek, akiket mind a katolikusok, mind a protestánsok üldöztek.³²⁵

A német bevándorlók közül a legnagyobb lélekszámmal a pfalzi reformátusok és lutheránusok érkeztek. Ez utóbbi közösség Marylandben és Virginiában is gyülekezeteket szervezett. A lutheránus közösség szervezésében az Újvilágban hatalmas szerepet játszott Henry Muhlenberg (1711-1787), míg a reformátusoknál Michael Schlatter (1716-1790).

Annak, hogy ilyen sok vallási csoport letelepedett az észak-amerikai brit kolóniákon, egyik következménye az lett, hogy a többségében angol, homogén társadalom keveredni kezdett az Európa más területeiről érkezőkkel, akik megosztották az itt

³²³ Új-Hollandia

³²⁴ Medgyessy László: Keresztyénség az Amerikai Egyesült Államokban. i.m. 27.

³²⁵ A mennoniták csoportja németalföldi eredetű, protestáns vallási közösség. Nevüket az alapító, Menno Simons (1496- 1561) után kapták. Hitük lényegét tekintve kálvinista alapokon nyugodott, hitvalló keresztség által válhatott valaki a közösség tagjává, ha betöltötte már a 14. életévét. A Morva testvérek csoportja a huszita mozgalomból alakult közösség, mely rendkívül szigorú erkölcsiségre és a Szentíráshoz való ragaszkodásra törekedett. Nagyon súlyos vallásüldözéseket kellett elszenvedniük. Gyülekezeti életüket Nikolaus Ludwig von Zinzendorf (1700-1760) gróf keltette újra életre, amikor az üldözötteket letelepítette birtokán. Kiemelkedő missziói tevékenységet folytattak. A schwenkfeldersek a közösség prominens képviselőjéről, Caspar Schwenkfeld von Ossig-ról (1489-1561) kapták az elnevezésüket. Schwenkfeld a reformáció egyik úttörője volt Sziléziában, teológusként, íróként és prédikátorként munkálkodott. Hamarosan szakított a reformáció lutheri ágával, és egy „középutas” megoldást javasolt követőinek, de tanításai nyomán gyakorlatilag a legtöbb vallási közösséggel konfrontációba került.

élőkkel lelki megújulásra hívó gondolataikat és európai lelki ébredési tapasztalataikat.³²⁶

Kijelenthetjük, hogy a Nagy Ébredési Mozgalom nem egy elszigetelt jelenség volt tehát a világ történelmében, „hanem része egy olyan »pietista« újjáéledési mozgalomnak, amely az 1600-as évtizedek végén indult Európából és a betelepedők révén ismertté vált Amerikában is”. Ezzel kapcsolatban Angliában John Wesley (1703-1791) nevét kell megemlítenünk, aki az Anglikán Egyházon belül hirdette meg a lelki megújulás szükségességét. „Nem törekedett új egyházat alapítani, célja az Anglikán Egyház tagjainak lelki megújítása volt. Tanításában fontos szerepet játszott, hogy egy személyes, bensőséges kapcsolatra hívta az embereket Istennel, imádságos, »jámbor« életre készítette őket. Ugyanakkor szigorú elveket vallott az erkölcsi tisztasággal kapcsolatban, és úgy gondolta, hogy a megtérés, Isten jelenlétének megtapasztalása az egyén életében elengedhetetlenül fontos az igazi »hívói« élethez, azaz szükséges az »újjászületés« Krisztusban. Ezek a tanítások termékeny talajra találtak a 18. századbeli Amerika földjén”.³²⁷

A lelki megújulást sürgető csoportok között kapcsolat állt fent – például Wesley meglátogatta a Zinzendorf birtokon letelepített morva hívőket – mint ahogyan George Whitefield (1714-1770) – a Nagy Ébredési Mozgalom egyik legfontosabb igehirdetője – és a Wesley testvérek is jól ismerték egymást, hiszen mindannyian tagjai voltak annak a „kiscsoportnak”, melyet az Oxfordi Egyetemen alapítottak, egy mélyebb lelki élet kialakítására és megélésére. „Így a Metodizmus Angliában, a Morva Testvérek Mozgalma német földön, és a Nagy Ébredési Mozgalom egy közös úton haladtak a vallási élet megújításával kapcsolatban, mondhatni, hogy ugyanannak a hatalmas fának a vastag ágai voltak”.³²⁸

Azt, hogy ezek a betelepülő csoportok hatással voltak a gyarmatokon élőkre mi sem bizonyítja jobban, hogy sokan az 1720-as években, New Jersey-ben, Theodorus Jacobus Frelinghuysen (1691-1747) által vezetett holland reformátusok között zajlott

³²⁶ Az észak-amerikai brit kolóniák vallási helyzetének és a kolóniák lakosságának nemzetiségi összetételéről bővebben lehet olvasni a következő könyvben: *Edwin Scott Gaustad: Historical Atlas of Religion in America*. New York: Harper and Row. 1962.

³²⁷ *George M. Marsden: Religion and American Culture*. The Divinity School. Duke University. 1990. 25.o.

³²⁸ *Edwin Scott Gaustad: The Great Awakening in New England*. Gloucester. Massachusetts. Peter Smith. 1965. 3.o.

vallási ébredést tekintik a Nagy Ébredési Mozgalom kezdetének. Ez a „vallási tűz” áterjedt a Középső-Gyarmatok³²⁹ területére, ahol az 1730-as években figyelhető meg vallási ébredési mozgalom a presbiteriánus közösség soraiban.

Bollobás Enikő találóan jegyezte meg, hogy „A „nagy ébredés”... az amerikai felvilágosodás (American Enlightenment) vallási mozgalma, az Európában is (főleg holland, német, svájci, angol és francia városokban) megjelenő vallásos kegyesség amerikai megfelelője. E pietista mozgalom hatására az eredetileg viszonylag egységes puritanizmust és a merev teológiát felekezeti pluralizmus váltja fel; a hagyományos vallásokon belül megerősödnek az érzelevallások, azaz az evangelizáló, pietista, voluntarista és szubjektív vonulatok.”³³⁰

A Theodorus Jacobus Frelinghuysen által vezetett lelki ébredési „mozgalom” és a presbiteriánusok közötti – Gilbert Tennent (1703-1764)³³¹ nevéhez fűződő – „ébredés” két szellemi irányzat találkozását jelentette, nevezetesen a kontinentális pietizmus és a skót-ír presbiterianizmus találkozását. A kontinentális pietizmus két fő protestáns ága a református és a luteránus irányzat volt. A holland református pietizmus és az angol puritanizmus között is számos egyezőséget találhatunk, hiszen „az igaz hit, szemben a formális vallásossággal, Isten csodálatos ajándéka a bűnös számára. Ezt a megállapítást a korai református pietizmus és a puritanizmus is alapelveként vallotta. A 17.század közepén az új-angliai puritanizmus és a református pietizmus némely dolgokban különbözött, de közeli ösvényeken haladt. Durván fogalmazva, a református pietizmus egyre nagyobb hangsúlyt fektetett a szív vallására és a keresztény életgyakorlatra, miközben a puritanizmus egyre inkább a doktrinális és egyházi tisztaságot helyezte a középpontba.”³³²

Ezt követi majd Új-Angliában a Jonathan Edwards nevéhez köthető vallási ébredés Northampton városában és a környező településeken. Bizonyos értelemben tehát a lelki újjászületésről szóló tanítás vezetett el a Nagy Ébredési Mozgalomhoz, melynek

³²⁹ Ezek közé a következő gyarmatok tartoztak: New York, New Jersey, Pennsylvania, Delaware.

³³⁰ Bollobás Enikő: Az amerikai megtérési történetek performatív retorikája. i.m.430.o.

³³¹ Tennent édesapja egy jól ismert Ulsterből származó Skót Presbiteriánus lelkész volt, aki 1718-ban költözött át családjával Észak-Amerikába. Tennent a legidősebb fiúgyermek volt a családban, és a Nagy Ébredési Mozgalom kiemelkedő alakjává vált.

³³² Thomas S. Kidd: The Great Awakening. i.m. 25.o.

egyik lényeges előzménye, az európai ébredési mozgalmak hatása a gyarmatokra.³³³ Természetesen ehhez szükség volt „befogadó” közegre is.

4.2. Új-Anglia helyzete az Ébredési Mozgalom kezdetén

A lelki megújulásra való felhívás termékeny talajra talált az észak-amerikai brit gyarmatokon, ugyanis ezt az időszakot a vallási apátia jellemezte. Ez egy másik fontos előzménye volt a Nagy Ébredési Mozgalomnak. Az 1690-es években illetve az 1700-as évek elején Massachusetts puritán vezetői két fontos célt igyekeztek megvalósítani. Egyrészt minden lehetséges eszközzel megpróbálták megvédeni atyáik ősi hitét, másrészt pedig megpróbálták feléleszteni azt.

A puritanizmushoz hozzátartozott a lelki megújulásra való készség. Mint korábban utaltam rá Új-Angliában már az 1660-as, 1670-es években arra hívták fel a figyelmet az egyházi vezetők, hogy a lelkeség csökkent, megújulásra és reformációra van szükség. Közéjük tartozott mint láttuk Samuel Torrey, weymouthi lelkész is, akit sokan az első evangéliumi lelkésznek tartanak Új-Angliában. Rendkívüli módon tudta megszólítani hallgatóságát, és amellet, hogy biblikusan prédikált, kiváló volt a retorikai tudása is. Már az 1670-es években prédikált arról, hogy szükség van a „szív-reformációjára”, de ezt az ember nem tudja elvégezni. A Szentlélek munkájára van szükség. Ugyanakkor az egyének mellett felhívással fordult a gyülekezetekhez és a lelkészekhez is, megújulásra és reformációra hívta őket. Éppen ezért az 1740-es, Nagy Ébredési Mozgalomnak a gyökereit Új-Angliában a korábbi „felhívásokban”, az Isten és a hívő ember közötti szövetség megújításának újbóli meghirdetésében kell keresnünk. Azokon a helyeken, ahol lokális ébredési alkalmak zajlottak, hetekig tartó prédikációs sorozatokat tartottak, a szövetség megújítása érdekében.³³⁴

³³³ A luteránus pietizmus kiemelkedő alakja Philipp Jakob Spener volt. Az ő nevéhez fűződik a kiscsoportos szolgálat meghonosítása, amely majd a methodista mozgalomban jut csúcspontjára. Hitt Jézus közeli visszatérésében, melyet bibliai meggyőződése szerint a zsidók keresztény hitre térése és a Római Katolikus Egyház pusztulása fog megelőzni. Az észak-amerikai gyülekezetekre, és ezen belül a középső gyarmatokon találhatóakra különösen nagy hatást gyakorolt a Halle-i Egyetem professzora, August Hermann Francke. Számos olyan holland és német lelkész tanult tőle, akik később az észak-amerikai brit gyarmatokon telepedtek le. Francke saját bevallása szerint egy drámai megtérésen ment keresztül, és hangsúlyozta az újjászületés fontosságát és a lelki ajándékokkal való hűséges gyülekezeti szolgálatot.

³³⁴ Nagyon sok ilyen alkalomról van beszámoló: a John Cotton vezette plymouth-i ébredés 1676-ban, 1680-ban számos boston-i gyülekezetben, Salemben és Haverhill-ben, 1705-ben a Samuel

A vallási élet „kiüresedésére” Cotton Mather (1663-1728) is figyelmeztette új-angliai generációjának tagjait, hatalmas munkájában, a *Magnalia Christi Americana*-ban (Krisztus csodálatos munkája Amerikában) 1702-ben.³³⁵

A vallási élet hanyatlását nem egy adott problémára vezethetjük vissza, hanem abban több tényező játszott szerepet.

Egy olyan korszakról beszélünk, amikor számtalan változás érte az embereket. A 18. század közepe táján az észak-amerikai brit gyarmatok társadalmi fejlődése a korábbi, tradicionálisból a modern felé indult el. A gazdasági változások mellett a lélekszám növekedése is minden korábbi mértéket meghaladó volt. Massachusetts lakossága 1650 és 1750 között megtízszereződött, míg Connecticut lakossága ugyanezen időszak alatt közel harmincszorosára duzzadt. Ez a növekedés folyamatos, de különösen az 1720-as évektől kezdve szembetűnő a gyarmatokon.³³⁶ Ez az egyház számára is kihívást jelentett, és ezt a társadalmi átalakulást – népesség növekedés, gazdasági fejlődés – nagyon kevés lelkész kísérte azzal a figyelemmel, hogy ez változást eredményezhet az emberek vallásosságában és az egyházhoz, lelki dolgokhoz való viszonyában. Pedig szükség lett volna rá, hiszen Amerika termékeny földjei és gazdagsága szinte lenyűgözte az odaérkező bevándorlókat és utódaikat és a lelki javak keresése helyett ez elsősorban a materiális javak megszerzésére ösztönözte őket.

Ebben az időszakban nagyon nagy szükség lett volna a lelkészkar összefogására, azonban ők sem vagyoni helyzetüket, sem prédikációs stílusukat tekintve, sőt még a gyülekezeti renddel kapcsolatos véleményekben sem voltak már egységben. A változás, reformáció szükségességét sokan felismerték ugyan, de ezt elsősorban az egyházzal összefogva és az egyház által irányítva képzelték el, ebben a tekintetben hasonlóan gondolkodva, mint a középkori katolikus egyház a reformáció előtt. A lelkészkar – amelyet már a kolóniák történetében a negyedik

Danforth által vezetett taunton-i események, melyek nagy publicitást kaptak. Az 1700-as évek elején ezek az alkalmak egyre jobban megszorodtak Massachusettsben és Connecticut területén: Lynnben, East Windsorban, Prestonban, Norwichban, Woodbury-ben... A legkorábbi megújulási kísérlet Massachusetts keleti részében zajlott le, de a törekvés folyamatosan utat talált magának a régió többi gyülekezetében is. Jellemző volt ezekre az ébredési alkalmakra a fiatalok nagy aránya, és a házi istentiszteletek hatékonysága. *Thomas S. Kidd: The Great Awakening. i.m.4-5.o.*

³³⁵ Lásd bővebben: <http://www.archive.org/stream/magnaliachristia> (Letöltés ideje: 2014.06.12.)

³³⁶ *Thomas L. Purvis: Colonial America to 1763. Richard Balkin. 1999. 128-163.o.*

generációnak tekinthetünk, és többnyire a Yale vagy a Harvard iskolapadjaiból került már ki elsősorban a tekintélyelvűségre építette vezető szerepét, amihez sok esetben egyfajta arrogancia is párosult. A prédikációs stílusban középutat akartak járni, hogy egyszerre szóljanak a „fejhez” és a „szívhez”. Idővel azonban a kongregacionalista gyülekezetekben elterjedtebbé vált a „fejhez” szólás, azaz elsősorban intellektuális szolgálatok hangoztak el, melyek nagyon kevésbé érintették meg az emberek érzelmeit, elsősorban az értelemre próbáltak hatni. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a jól prosperáló, városi környezetben inkább igényelték a gyülekezetek az intellektuális prédikációkat, míg a határvidéken és vidéki kisvárosokban inkább a sokkal közvetlenebb, érzelmekre jobban ható prédikációs stílust szerették. „A legtöbb észak-amerikai brit gyarmaton a prédikálás a magasan képzett lelkészi elitnek volt fenntartva, akik kiváló ismerői voltak a héber, görög, latin nyelvnek. Azért is nagyon fontos volt a hatalom számára a prédikálás, mert mint korábban bemutattam néhány újságtól eltekintve a nyilvános kommunikáció egyetlen jelentős eszköze a szóbeli prédikációk voltak.”³³⁷

Egy sok tekintetben megosztott lelkészkar nézett tehát szembe kora kihívásaival.³³⁸

A kor új eszmerendszere, a felvilágosodás, fokozatosan teret nyert a gyarmatokon is, megkérdőjelezve az egyház addig betöltött szerepét a világban. Voltaire (1694-1778) és társai egy másfajta gondolkodásmód zászlója mögé sorakoztak fel, és ennek nyomán másképpen szemlélték az emberi életet és a világ történelmének alakulását, mint korábban. „A felvilágosodás filozófiája csak lassan, lépésről-lépésre hódította meg a XVIII. század szellemi életét. A világmindenség megismerhetőségének tételével arra ösztönzött, hogy az ember feltárja és összhangban éljen a természet törvényeivel. Követőinek fő célkitűzése az volt, hogy feltárják, megláttassák az okokat.”³³⁹

Erre egyfajta válasz volt az a pietista irányzat, melyet Wesley és Jonathan Edwards is képviselt. „Míg a felvilágosodás eszmerendszere az okok megláttatása volt, addig a pietizmus, a vallási megújulás mozgalma az emberi szíveket célozta meg, hogy

³³⁷ George M. Marsden: Religion and American Culture. i.m. 26.o.

³³⁸ A lelkészkar mélyen gyökerező megosztottságáról kiváló tanulmány olvasható: Harry S. Stout: „The Great Awakening in New England Reconsidered: The New England Clergy, Journal of Social History, 7. 1974.

³³⁹ Ifj. Barta János: „Napkirályok” Tündöklése. Európa a 16-18. Században. Történelmi Kézikönyvtár. Csokonai Kiadó. 2001. 147-149.o.

megérezzék Isten jóságát és higgyenek Őbenne. A felvilágosodás emberközpontú volt, és az emberben rejlő nemességre és bátorságra épített, míg a pietizmus Istenközpontú volt és Isten jóságára és erejére épített.”³⁴⁰

Az új eszme hatásának egyik látható következménye az volt, hogy már nem a vallási és lelki élet kérdései uralták a közgondolkodást, hanem a politikai és gazdasági kérdések kerültek előtérbe.

Az elődök merev sokszor rideg szigorúsága, vallásossága nem volt vonzó a fiatalok számára, illetve a vallásüldözés megszűnésével sokakban csökkent az elhivatottság érzése és a közösség összetartó ereje megbomlott. Az egyház megítélését tovább rontotta, hogy ismert közéleti személyek és a puritán lelkészek egy része – köztük Samuel Sewall (1652-1730) és Increase Mather (1639 -1723) – részt vettek a boszorkány-perekben, melynek legszomorúbb fejezeteként húsz személyt és két kutyát kivégeztek. A perekben meghurcolt emberek száma több száz fő volt.³⁴¹

A lelkészkar, amely rémülten vette észre a vallási életben bekövetkező hanyatlást egy nagyon sajátos megoldást választott ennek a „problémának” a megoldására, az úgynevezett „Félutas Szövetséget”, (*Half Way Covenant*) mely később újabb problémákat vetett fel.

Mit jelentett ez a „Félutas Szövetség”? Mint láttuk, a puritánok egyik legfontosabb tanítása a szövetségi teológia volt, amelyet természetesen a Bibliára felépített tanításként értelmezték.³⁴²

³⁴⁰ Edwin Scott Gaustad: *The Great Awakening in New England*. i. m. 2-3.o.

³⁴¹ A salemi boszorkányüldözés 1692 elején kezdődött, és mintegy 10 hónapon keresztül tartott. James West Davidson és Mark Hamilton Lytle tanulmányukban (*A tények nyomában, A történelmi oknyomozás művészete*. Panem-McGraw-Hill. Budapest. 1995. 5-30.o.) feltárták a látható és láthatatlan Salem kapcsolatrendszerét és összefüggéseit. A láthatatlan Salemből kiindulva – vallás és a boszorkányságról alkotott hiedelmek – jutottak el a látható Salemig – a város gazdasági megosztottsága, az egyedülálló nők helyzete, a nemek aránya és a boszorkányság vádjának a kapcsolata, a település térképének elkészítése aszerint, hogy hol éltek a vádlók, a vádlottak illetve azok, akik védelmezték a boszorkányság vádjával illetett személyeket – feltárván a boszorkányüldözés valódi okait. A témával kapcsolatban lásd: *Paul S. Boyer, Stephen Nissenbaum: Boszorkányok Sálemben, A Boszorkányság Társadalmi Gyökerei*. Osiris. Budapest. 2002.

³⁴² A legjelentősebb bibliai szakaszok ezzel kapcsolatban: Ézsaiás 42:6; Hóseás 6:7; Zsidókhöz írt levél 9: 15-17; Róma 8:3; Lukács 22:20

Tanulmányomban korábban már tárgyaltam a szövetségi teológia kialakulását és hatását, de most szeretném ezt egy kicsit részletesebben megvizsgálni, visszautalva a korábban leírtakra a nagy Ébredési Mozgalommal összefüggésben.

A szövetségi teológia történelme messze vezet bennünket vissza az időkben, hiszen már Ireneus (130-202) ókeresztény egyházatyja is foglalkozott vele. A szövetségi teológia teljes rendszerét a 16. században dolgozták ki, és alapját képezte a kálvini reformációnak. A németeknél elsősorban John Koch (1603-1669), míg az angoloknál John Preston (1587-1628) és William Ames (1576-1633) írásait kell megemlítenünk ezzel kapcsolatban. Ezt a tanítást az észak-amerikai brit gyarmatokon elfogadták a kongregacionalisták és a presbiteriánusok is, és a baptista közösségben is sokan vallották. „A puritán tanítás központját a »szövetségi theológia« képezte, amely Isten és az ember között kötött. A bibliai üdvtörténetet három részre osztották: a törvény előttire, ami a bűneset előtt volt, a törvény alattira, amikor az Ószövetség volt érvényben, és a törvény utáni szakaszra, amikor Isten Jézus Krisztusban a kegyelmi szövetséget létrehozta. A szövetségi theológia Istennek a történelemben lévő jelenlétét kereste. Az emberrel kötött szövetség csak úgy jöhet létre, ha arra az egyén igent mond. Ez a szövetség nemcsak meghatározza Isten és az ember viszonyát, de irányítja az ember és ember közötti viszonyt is. A társadalom nem darabokra szakadt egyének csoportosulása, hanem Istennel és egymással szövetségben lévők szabad egyesülete, ahol a közös cél Isten akaratának teljesítése. Ez csak akkor lehetséges igazán, ha a kormányzás a szentek és megújultak kezében van.”³⁴³

A szövetségnek három típusa volt:

1. A kegyelem szövetsége, melyet Isten kötött Ádámmal, majd később Noéval, vagy a legtöbbet használt bibliai példával, Ábrahámmal. Ez egy személyes síkon mozgó szövetség volt Isten és az ő teremtménye és választottja között.
2. A második típus az nem személyes volt, hanem közösségi. Azaz a gyülekezet, mint Isten látható közösségének tagjai – szentjei – alkotják, akik Isten által szövetségben állnak egymással is, és közösen, együtt imádják és szolgálják Urukát.

³⁴³ Medgyessy László: Kereszténység az Amerikai Egyesült Államokban. i.m. 17.o.

3. A harmadik típusa a szövetségnek, kiterjed az egész társadalomra magába foglalva a politikai és szociális szféráját is az életnek.

A szövetségi teológia hívei az Ótestamentumot vették alapul, ahol Isten kiválasztotta Izraelt, mint látható népét ezen a Földön. Ha a nép Isten akaratát követte, megmaradt a vele való szövetségben és az Ő törvényei szerint élt, akkor áldásokban volt része. Ha elfordult Isten szövetségétől és törvényétől, akkor szenvedést zúdított magára.

Honnan tudhatta a hívő ember, hogy részese ennek a szövetségnek, azaz Isten választottja? „Habár ezzel kapcsolatban senki nem tudott teljes biztonsággal választ adni, mégis volt három »biztos« kapaszkodó: egy erős alapokon nyugvó hitvallás, egy becsületes élet, és a szakramentumokban való részesedés. Ez utóbbi kapcsolatban állt a személyes vallási tapasztalattal: ha valaki nem tudott bizonyóságot tenni arról, hogy tapasztalata van a belső megújulással kapcsolatban, nem részesedhetett az Úrvacsorából.”³⁴⁴

Természetesen a választottak gyermekei beletartoztak a kegyelem szövetségébe, ez volt az alapja a gyermekkeresztségnek. Azonban a vallási hanyatlásnak Új-Anglia területén éppen az volt az egyik legfontosabb oka, hogy azok, akik gyermekkorukban lettek megkeresztelve, nem tudtak bizonyóságot tenni „megtérésükről”, Istennel való személyes tapasztalatukról és életükön sem tükröződött az Istenfélelem és a gyülekezetükkel való kapcsolatuk is igazán kérdéses volt. Mivel azonban rájuk is kiterjedt a szövetség gondolata szüleik révén, így mint egyháztagok szavazhattak és ugyanakkor vezető funkciót is betölthettek a gyarmaton, élhettek az úrvacsorával is megtérési tapasztalat vagy szigorú kegyességi élet nélkül is.

Idővel felmerült az a kérdés, hogy mit tegyenek ezzel a kialakult helyzettel, illetve ezeknek az embereknek a gyermekeivel? Megkereszteljék-e őket, vagy sem? A vélemények megoszlottak ezzel kapcsolatban. Egyesek azzal érveltek, hogy esélyt kell nekik adni, különben pogányként fognak felnőni, míg mások inkább a gyülekezet hitbeli tisztaságának megőrzését tartották fontosnak. Végül egy olyan

³⁴⁴ C. C. Goen: *Revivalism and Separatism in New England, 1740-1800. Strict Congregationalists and Separate Baptists in the Great Awakening.* New Haven and London. Yale University Press. 1962. 2.o.

kompromisszumos megoldás született, melyet „Félutas Szövetség”-ként ismerünk, és amelyet a massachusetts-i zsinat 1662-ben fogadott el.

„Ennek lényege, hogy akik részesednek a gyermek-keresztségben, még nem válnak »teljes jogú tagjaivá« a »látható egyháznak«, csak akkor, ha később bizonytságot tesznek hitükről és keresztény életükről. Amennyiben ez nem történik meg, a »Félutas Szövetség« tagjai nem részesedhetnek az Úrvacsorában, és nincs szavazati joguk a gyülekezeti ügyeket érintő kérdésekben és nem tölthetnek be vezető tisztséget sem. Mindamellett csak a teljes jogú egyháztagok bírtak Massachusettsben választójoggal is. Bár sokan nem értettek egyet ezzel az elgondolással, a század végére szinte minden gyülekezetenél kialakult egy hármass felosztás: volt egy kisebb közösség, akik a »látható« egyházat alkották, aztán a »Félutas Szövetséget« alkotó tagok jóval nagyobb tömege, és végül a »megtéretlenek« sokasága. Az úrvacsora kérdésében is vita alakult ki: helyes-e eltiltani azokat, akik részesedni szeretnének benne? A gordiuszi csomót Solomon Stoddard (1643-1729), northampton-i lelkész vágta át, amikor a következő álláspontot fogalmazta meg: maga az Úrvacsora egy olyan szertartás, amely a változásról szól, azaz újratekesheti életét az, aki részesedik benne. Így álláspontja szerint minden felnőtt ember részt vehet benne, aki a közösség tagja, és nem él botrányos életet.”³⁴⁵

Mivel a gyarmaton növekedett a nem puritánok számaránya is, újabb probléma merült fel, amikor ők is egyháztagságot, és ezzel együtt járó szavazati jogokat is követeltek, illetve lehetőséget a politikai életbe való bekapcsolódásba.

II. Károly (1660 – 1685) elrendelte, hogy a gyarmaton lakó anglikánoknak is adjanak egyháztagságot és szavazati jogkört. Végül ebben is kompromisszumos megoldás született, a szavazójogot megkapták az anglikán vallású angolok is, az egyháztagságot viszont nem. A „Félutas Szövetség” azonban nem oldotta meg azokat a problémákat, amelyeket a lelki élet megújításával kapcsolatban reméltek tőle képviselői, sőt, tovább mélyítette a lelkészkar megosztottságát.

További jelentős kihívást jelentett a puritánoknak az Anglikán Egyház egyértelmű térnyerése Új-Anglia földjén. Az itt élő emberek szemében az új elképzeléseknek és eszméknek – elsősorban a felvilágosodásnak és

³⁴⁵ C. C. Goen: Revivalism and Separatism in New England. i. m. 4-5.o.

humanizmusnak – észrevehető jele az Anglikán Egyház gyors növekedése volt földjükön, különösen Connecticutban. Maga az Anglikán Egyház komoly missziós lépéseket tett annak érdekében, hogy minél több embert megnyerjen az észak-amerikai brit gyarmatokon. 1701-ben hozták létre Angliában a *Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts* – röviden *SPG* – (Társaság az evangélium hirdetéséért az idegen területeken) nevű szervezetet, hogy közvetlen választ tudjanak adni a Virginiában működő egyház szükségleteire. A szervezet azonban rövidesen komoly munkát kezdett el az északi területeken is. Ennek egyik előfutára volt George Keith (1638/9-1716), aki 1702-ben érkezett meg Bostonba, mint az SPG misszionáriusa. Kalandos életút állt mögötte, hiszen presbiteriánusból lett kvéker, majd az Anglikán Egyház tagja és misszionáriusa.

A következő évtizedekben többen is követték példáját, hogy az észak-amerikai brit gyarmatokon folytassanak hittérítő tevékenységet. Ezeknek a misszionáriusoknak a „célcsoportját” nem a határvidéken élő szegényebb sorsú, kevésbé elkötelezett keresztény életet élő emberek alkották, hanem a sűrűbben lakott puritán területek. A kezdet nagyon lassú volt – 1722-ig nem volt egész Connecticut területén egyetlen főállású anglikán lelkész sem – de annál gyorsabb és hatékonyabb volt a későbbi munka. Céljuk egyértelműen az értelmiség és a felső rétegek elérése volt. Tény, hogy általában akik csatlakoztak az Anglikán Egyházhoz Új-Angliában, többnyire a társadalom felső rétegéhez tartoztak, de az SPG missziójának hatására az alsóbb társadalmi csoportok tagjai közül is szép számban csatlakoztak az egyházhoz.

Voltak olyan események is Új-Anglia területén ezekben az időkben, amelyek a vallás felé irányították az emberek figyelmét. Egyrészt egyre gyakoribbá váltak az

elszigetelt, lokálisnak tekinthető ébredési alkalmak,³⁴⁶ másrészt a nagyobb környezeti katasztrófák idején megnőtt a gyülekezetbe járók létszáma.³⁴⁷

Sokakat Isten felé fordított az a járvány, amely viharként söpört végig Új-Anglia területén. Amikor 1735-ben a New Hampshire-i Kingstonban néhány járványos megbetegedés történt, még senki nem sejtette, hogy Új-Anglia történelmének addigi legsúlyosabb és legtöbb áldozatot követelő járványával néznek szembe. Olyan veszteséget okozott, mely addig még példátlan volt Új-Anglia történelmében. Volt olyan város, ahol ez a járványos megbetegedés a torokgyík, az ott élő összes gyermek közel felét ölte meg, míg egy másik, 1200 fős településen egyetlen év során 210 személy halt meg. Kingston lakossága kevesebb, mint 1000 fő volt, és a járványban elhunytak száma meghaladta a 100 főt. Több haláleset okozója volt ez a járvány, mint bármelyik más háború Új-Anglia területén a forradalom időszakáig. A legáltalánosabb előfordulási helye New Hampshire és Maine volt, de érintette szinte az egész régiót.³⁴⁸

Vajon ez a járvány közvetlen kiváltó oka lehetett a Nagy Ébredési Mozgalomnak? Véleményem szerint nem. A járvány sok városban 4-5 évvel korábban pusztított, mint ahogyan elérte volna azt az ébredési hullám. A legfertőzöttebb gyarmaton, New Hampshire-ban a járvány tetőzése után négy évvel indult csak el az ébredési mozgalom. Azt sem lehet állítani, hogy a járványtól leginkább sújtott területekről indult volna ez a mozgalom, vagy itt lett volna esetleg a legnagyobb tömegbázisa. Ami talán a legnagyobb cáfolata a fentebb említett elképzelésnek, hogy maguk a mozgalomban résztvevők sem gondolták azt, hogy a járvány és az ébredési mozgalom között bármilyen közvetlen összefüggés lenne.

³⁴⁶ Különösen a határvidékeken történtek ébredési „alkalmak”. A northamptoni lelkésznek, Solomon Stoddardnak (1643-1729) – híres igehirdető és kiváló szónok, a Harvardon szerzett diplomát, és kíméletlenül kritizálta kora hitbéli hanyatlását és a politikai, gazdasági vezetők életstílusát – öt „aratása” volt (1679, 1683, 1696, 1712, 1718). Ennek hatására máshol is ébredési alkalmak zajlottak le, például Windham-ban, Connecticut területén. 1721-ben mindössze fél év alatt nyolcvan személy csatlakozott a gyülekezethez. New Milfordban, 1727-ben hatvan fiatal csatlakozott a gyülekezethez. Lyme-ban 1731-ben kevesebb, mint tíz hónap alatt ötvenkét fiatal csatlakozott a gyülekezethez. C. C. Goen: *Revivalism and Separatism in New England*. i. m. 6.o.

³⁴⁷ Így például 1727. október 29-én egy vasárnap éjjeli földrengés okozott nagy riadalmat Új-Angliában. A következő napon nagyon sokan gyűltek össze a templomokban, és a templomok környékén, olyanok, akik egyébként soha nem jártak istentiszteletre.

³⁴⁸ *Ernest Caulfield: A History of the terrible epidemic vulgarly called the throat distemper as it occurred in His Majesty's New England Colonies between 1735 and 1740.* Beaumont Medical Club. 1938. December 9. 219-272.o.

Önmagában a vallási ébredés nem volt ismeretlen Új-Anglia földjén, hozzátartozott a puritán vallásossághoz. Az a „lelki földrengés”, amely azonban az első Nagy Ébredési Mozgalom néven vonult be a történelembe, kiterjedésében és hatásában megelőzött minden korábbi, lokális ébredési mozgalmat. „A Nagy Ébredési Mozgalom, akár csak az amerikai forradalom, események sorozatából állt.”³⁴⁹

4.3. Az Ébredési Mozgalom menete Új-Angliában

A megújulás és reformáció első híradása a Connecticut folyó völgyéből érkezett 1734-ben, melynek központja Northampton volt.³⁵⁰

Ebben a városban a lelki megújulásra való igény és törekvés közel hatvan évvel korábban indult el, Solomon Stoddard tiszteletes szolgálatával. Ahogyan korábban említettem, gyülekezetében öt nagy „aratást” tartott – 1679-ben, 1683-ban, 1690-ben, 1712-ben, 1718-ban – melynek során nagyon sokan csatlakoztak a közösséghez. Munkája ismert lett Connecticut és Massachusetts területén. Ő is hitt abban, hogy az Új-Angliában lezajló ébredési alkalmak részei egy világszéles evangéliumi munkának, amely már a végidő egyik jele. Hite szerint ez elvezet majd a zsidók tömeges megtéréséhez, a Római Katolikus Egyház és az Iszlám bukásához, és természetesen a millenniumhoz. Így lényegében ezekre az ébredési alkalmakra eszkatológikus szemmel tekintett.

1727-ben segítséget kapott szolgálatához, unokája, Jonathan Edwards (1703-1758) személyében.

Jonathan Edwards az egyik legérdekesebb családfával rendelkezett Új-Anglia történelmében. Anyai nagyapja a már korábban említett Solomon Stoddard volt. Olyan elődökkel „dicsekedhetett”, mint John Winthrop (1587-1649), anyai ágról pedig

³⁴⁹ George M. Marsden: Religion and American Culture. i.m. 24.o.

³⁵⁰ A Connecticut-ban 1720-22-ben lezajló ébredési alkalmakat lehet az első jelentős evangéliumi keresztény eseménynek tekinteni Új-Angliában. Számos gyülekezetet érintett Windham-ben, Preston-ban, Franklin-ben, Norwich-ban és Windsor-ban. Több száz új taggal nőtt az egyház létszáma és még ennél is több új megtérés történt... jelentős ébredési alkalmak voltak, de megmaradtak regionális szinten, és nem terjedtek tovább a kolóniák többi részére. Az 1727 október 29-én lezajlott új-angliai földrengés számos helyen eredményezett ébredési alkalmakat, így például a haverhill-i gyülekezet rövid időn belül 154 fővel bővült, akiknek többsége a helyi lelkész, John Brown feljegyzése szerint fiatal volt. Thomas S. Kidd: The Great Awakening. i.m.10.o.

Thomas Hooker (1586-1647) és John Davenport (1597-1670). Unokája pedig Aaron Burr (1756-1836),³⁵¹ a neves politikus volt.

Édesapja Timothy Edwards tiszteletes, neves lelkész volt, aki a lelki megújulás és reformáció egyik legismertebb hirdetője volt Új-Angliában. Fia, az ő szolgálata során tért meg. A Yale-en végzett³⁵² és két éves New York-i lelkészi szolgálat után hívták meg nagyapja mellé segédlelkésznek. Miután nagyapja meghalt 1729-ben, huszonhat évesen ő lett a gyülekezet vezető lelkésze.³⁵³

Sokan Amerika történelmének legnagyobb teológusának tartják. „Jonathan Edwards – lekipásztor, ébredést munkáló személyiség, keresztyén filozófus, misszionárius, egyetemi elnök – sokak szerint a keresztyén történelem egyik legjelentősebb alakja. Ami a teológiai reflexió eredetiségét illeti, sok tudós szerint együtt említhetjük őt Ágostonnal, Aquinói Tamással, Lutherrel és Kálvinnal.”³⁵⁴

Egyszerre tekinthető a puritán gondolkodás védelmezőjének és megújítójának. Mélyen elkötelezett volt a kálvinista elvek mellett, ugyanakkor felismerte, hogy az egyházi élet nem mehet úgy tovább, mint korábban. Nézete szerint két fő veszély fenyegette kora egyházát. Egyrészt a vallási liberalizmus térhódítása, amelynek során a korabeli felvilágosodás eszméi keresztyén köntösben megjelennek a közösségen belül, másrészt pedig annak a veszélye, hogy az egyház teljesen elveszít minden kapcsolatot a „külvilággal”, azaz annyira befelé-fordulóvá válik, hogy képtelen lesz megszólítani kora társadalmát és választ adni az emberek problémáira.

Nagy volt az elvárás vele kapcsolatban, amikor nagyapja helyébe lépett. 1734-ben meghalt egy fiatal gyülekezeti tag és ennek nyomán általános nyugtalanság ütötte fel a fejét a fiatalok között egy közeli kisvárosban Pascommuck-ban, mely szintén Edwards lelkészi körzetéhez tartozott. Ez a nyugtalanság áterjedt az idősebb korosztályra is és egyre többen kezdtek el foglalkozni a „lélek dolgaival”.

³⁵¹ John Winthrop Massachusetts első kormányzója volt, és Új-Anglia egyik meghatározó puritán személye. Thomas Hooker neves puritán vezető volt és kiváló szónok, Connecticut gyarmat alapítója. Napjainkban Connecticut Atyjának is nevezik. John Davenport szintén neves egyházi személy volt, New Haven gyarmat társ-alapítója. Aaron Burr sikeres jogász és politikus volt, Thomas Jefferson időszaka alatt alelnökként szolgált 1801 és 1805 között.

³⁵² Iskolás éveit sokat küzdött üdvösségének kérdésével. Tizenhét éves korában, egy újszövetségi íge, az 1Timoteus 1:17 jelentette neki a „lelki áttörést” ebben a vívódásában.

³⁵³ Francis J. Bremer: *The Puritan Experiment*. i.m. 211-232.o.

³⁵⁴ Fabiny Tibor, Tóth Sára (szerkesztették): *Amerika Teológusa, Bevezetés Jonathan Edwards -1703-1758- Gondolkodásába*. i. m. 11.o.

Jonathan Edwards szolgálata és megtérésről szóló prédikációs sorozata nyomán több mint háromszázan csatlakoztak gyülekezetéhez³⁵⁵.

A gyülekezeti légkör is megváltozott, a korábbi feszültségek helyére szeretet és békesség költözött. Mindkét tapasztalat felkeltette az emberek figyelmét, és nagyon sokan elutaztak a gyülekezetbe, hogy szemtanúi legyenek az „ébredésnek”. Lelkes beszámolóik hatására rövidesen a közeli Connecticut-völgyben szintén lelki ébredés indult el több tucat helységben³⁵⁶.

Edwards megfigyelte az újonnan megtérő emberek tapasztalatait, és ezzel kapcsolatban kiadott egy rövid értekezést is, mely sikerkönyv lett: *A Faithful Narrative of the Surprising Work of God in the Conversion of Many Hundred Souls in Northampton*. (Megbízható beszámoló Isten meglepő művéről sok száz northamptoni lélek megtérésében)³⁵⁷.

A northamptoni vallási ébredésnek az vetett véget, hogy 1735 júniusában Edwards nagybátyja, Joseph Hawley öngyilkos lett. Azért követett el öngyilkosságot, mert meg volt győződve arról, hogy ő már elkárhozott és nincs lehetősége a megtérésre. Sokan, akik korábban megtértek, elhagyták a gyülekezetet és visszatértek korábbi életükhöz, míg a városban ismét közönyösség mutatkozott a vallási dolgok iránt.³⁵⁸

Időközben azonban egyre több helyről számoltak be vallási nyugtalanságról, feléledt vallási érdeklődésről. Nem csupán a kongregacionalista gyülekezetekben, hanem a Középső-Gyarmatokon, a presbiteriánusok között is.³⁵⁹

³⁵⁵ Rövidesen 620 tagja lett közösségének, gyakorlatilag Northampton szinte minden felnőtt lakosa.

³⁵⁶ 1734-35-ben kb. 32 közösségben volt megfigyelhető lelki ébredés. Ezen közösségek egyik fele Connecticut-ban, másik fele Massachusetts-ben volt megtalálható.

³⁵⁷ Teljes kiadása 1737-ben jelent meg Londonban. Hasonló lelki ébredési beszámolók jelentek meg rövidesen Új-Angliában, Skóciában, a Középső-Gyarmatokon. Több mint 25 ébredési beszámoló jelent meg Észak-Amerikában 1741 és 1745 között. Ezeket szinte kivétel nélkül Edwards munkája ihlette, melyet 1738-ban Németországban és 1740-ben Hollandiában is megjelentettek. A 20. században sem veszített népszerűségéből, 1997-ben Dél-Koreában adták ki. Ez a tanulmány egyfajta modellként kapott szerepet az evangéliumi ébredési mozgalmaknál. Keretként szolgált a helyi gyülekezeteknek. (Lásd bővebben: *Thomas S. Kidd: The Great Awakening*. i.m. 22-23.o.)

³⁵⁸ *Fabiny Tibor, Tóth Sára (szerkesztették): Amerika Teológusa, Bevezetés Jonathan Edwards -1703-1758- Gondolkodásába*. i. m. 28-46.o. (*Harry S. Stout: Jonathan Edwards, az ébredés igehirdetője-előadása*)

³⁵⁹ *Medgyessy László: Keresztyénség az Amerikai Egyesült Államokban*. i.m. 30.o. „Már Amerikába érkezésük előtt a puritánok az egyházkormányzás kérdésében fokozatosan kétfelé szakadtak kongregacionalistákra és presbiteriánusokra. Míg Massachusetts-ben a kongregacionalisták

A korábban említett ismert igehirdető, Gilbert Tennent gyújtó hangú prédikációkat tartott a presbiteriánusok között. Prédikációi heves érzelem kitörést eredményeztek sok hallgatójánál, így a csendes és rutinszerű istentiszteleteket felváltotta a hangos kiáltozás, nevetés, sírás. Szolgálatát oly siker övezte, hogy 1738-ban egy új egyházmegyét (New Brunswick) szerveztek meg. Lelkeszi körzete egybe esett a holland gyülekezetek ébredési mozgalma vezetőjének, Frelinghuysen-nek a körzetével, aki eleinte komoly fenntartásokkal fordult Tennent szolgálata és új gyülekezete felé, később azonban mély és szoros baráti kapcsolatot ápoltak.

Szolgálatuk jól példázza a kialakuló ébredési mozgalom egyik fontos jellemzőjét, miszerint a „szív vallása” egy csoportba vonta azokat, akik egyébként más társadalmi helyzetben voltak, és más etnikumhoz tartoztak. A skót-ír presbiterianizmus és az európai pietizmus ezen az úton, az Újvilágban egymásra talált. Ehhez kapcsolódik majd az új-angliai puritanizmus, és e három fogja „megalapozni” a sajátos és egyedi jegyeket felvonultató amerikai evangéliumi vallási irányzatot.

Természetesen ez nem mindenkinek nyerte el a tetszését és hamarosan feszültség alakult ki a lelkeszkarban. Mivel Tennent édesapja lelkesz-iskolájába járt, kötelezni akarták arra, hogy a zsinat előtt tegyen különbözeti vizsgát. Erre ő nem volt hajlandó. Később őt és társait, akik szintén az említett iskolában végeztek, a zsinat döntésével szembehelyezkedve az új egyházmegye felszentelte lelkesznek. Ezt azonban a zsinat nem fogadta el.

Erre válaszul született meg műve 1739-ben, *The Danger of an Unconverted Ministry* (A meg nem tért lelkeszi szolgálat veszélyei) címmel mely később az egyik legjelentősebb szerepet játszotta a presbiteriánus közösség megoszlásában és „kézikönyvévé” vált azok számára, akik egyetértettek abban, hogy a vallási ébredés

domináltak, addig Connecticut a presbiteriánusok felé hajolt... mindkét ág 1646-ban elfogadta a Westminsteri Hitvallást, amely az angol puritánok és a skót presbiteriánusok közös hitvallása lett. Ennek ellenére teológiai hangsúlybeli eltérések maradtak. Presbiteriánus felfogásban például a helyi gyülekezet csak egy kis része Krisztus egyetemes testének, ezért magában nem állhat meg, míg a kongregacionalista meggyőződésben egy gyülekezet maga az egyház, amely ordinálhat, sőt, hitvallást is írhat. A presbiteriánusok elfogadtak magasabb fennhatóságot a helyi egyház felett, míg a kongregacionalisták nem.” A presbiteriánusok közül sokan csatlakoztak az ébredési mozgalomhoz New Yorkban, New Jerseyben, New Brunswickban, Pennsylvániában. Az Új-Angliában élő presbiteriánus lelkeszek közül is többen támogatták a mozgalmat, úgy mint John Moorhead, Jonathan Parsons, David MacGregore.

legnagyobb akadálya nem a vallási apátia vagy hanyatlás, hanem a megtéretlen, vak vezetők, akik akadályozzák a munkát.³⁶⁰

1740 júniusában és júliusában Ebenezer Pemberton, presbiteriánus New York-i lelkész tartott evangélizációs sorozatot Bostonban. Nem sokkal később érkezett meg 1740. szeptember 14-én George Whitefield (1714-1770) Új-Anglia földjére.

a) Whitefield szolgálata

Annak ellenére, hogy mindössze húszas éveinek közepén járt és nem volt önálló gyülekezete, melyet ő pásztorolt volna, a Nagy Ébredési Mozdalom legismertebb prédikátorává vált.³⁶¹

Névleg anglikán volt, de valójában minimális volt a kapcsolata egyházával, ahol sok helyen fenntartásokkal fogadták szolgálatát. „Az ő szolgálata volt az egyik legelső valóban interkoloniális esemény a tizenhárom gyarmat történelmében. Ő volt az első »media sztár« Amerika történelmében.”³⁶²

Mint korábban utaltam már rá Whitefield oxfordi tanulmányai során kapcsolatba került John (1703-1791) és Charles Wesley-vel (1707-1788). A Wesley testvérek célkitűzése az anglikán egyház kiüresedett vallásosságának megújítása volt. Az 1720-as évek végén Charles Wesley és két-három társa az oxfordi egyetemen egy elmélyültebb lelki életre vágyva alapította meg azt a kiscsoportot, amelyben

³⁶⁰ Igehirdetésének fő textusa Márk 6: 34 volt, „És kimenvén Jézus nagy sokaságot láta, és megszána őket, mert olyanok valának, mint a pásztor nélkül való juhok.” (Károli Biblia alapján) Szolgálatában külön figyelmet fordított a „farizeus tanítók”, vagy másképpen a „megtéretlen tanítók” jellemének vizsgálatára. Kevélynek, felfuvalkodottnak, képmutatónak, rosszindulatúnak, tanulatlannak és pénzsóvárnak nevezte őket. Olyanoknak, akiknek nem volt ismeretük az „újjászületéssel” kapcsolatban. Mivel ilyen lelkülettel rendelkeztek, így nem is hívta Isten őket szolgálatra – mint ahogyan azokat sem, akik csak test szerint és nem lélek szerint járnak –, hiszen nem volt ismeretük az igaz hitről, a Szentlélek munkájáról. Ezek az emberek akadályai voltak az igaz hit terjedésének. Igehirdetésében párhuzamot állított fel kora tanítói, és lelkészei, illetve a „megtéretlen”, „farizeus tanítók” jelleme és szolgálata között. (Gilbert Tennent: The Danger of an unconverted Ministry. 1739. www.sounddoctrine.net)

³⁶¹ Szülei fogadósok voltak Gloucesterben, így Whitefield korán megtanulta, hogyan kell beszélni az „egyszerű” emberek nyelvén. Szolgálatában ennek nagy hasznát vette a későbbiekben. Sokak szemében megjelenése talán komikusnak tűnhetett, pufók arca és alacsony termete miatt, amelyet csak tetézett, hogy egyik szemére erősen kancsított, de ez nem gátolta meg őt abban, hogy emberek ezrei előtt prédikáljon. Nehéz gyermekkorra volt, édesapját kétéves korában veszítette el, míg édesanyja második házassága válással végződött. A szeretethiányban felnőtt fiatalemberre ezért is lehetett nagy hatással a Wesley testvérek köre és az általuk bemutatott szerető Isten képe. Élete során közel 18 ezer prédikációt tartott, és több százezer kilométert utazott.

³⁶² George M. Marsden: Religion and American Culture. i.m. 24.o.

mindennapos bibliatanulmányozást, imaközösséget, rendszeres önvizsgálatot és úrvacsorai közösséget tartottak, valamint különböző szeretet-szolgálatokat végeztek. A csoport hamarosan számos gúnynévre tett szert: „Szent Klub” (Holy Club), „Istenes Klub” (Godly Club), „rajongók”, „érdemeket hajszolók” (Supererrogation-Men), „bibliamolyok” (Bible-Moths), „szakramentalisták” (Sacramentarian), „metodisták” (Methodists).³⁶³ Whitefield tagja lett ennek a közösségnek.

Miután népszerű igehirdető lett Angliában, 1738-ban Georgia-ba utazott és egy olyan missziót támogatott, melynek célcsoportját a hajléktalanok és szegények jelentették. Egy árvaházat is alapított. Angliából „magával” hozta a szabadtéri igehirdetések gyakorlatát.³⁶⁴

Már a Déli és Középső gyarmatokon szolgálván is az újjászületés fontosságáról beszélt.

1739. november 2-án érkezett Philadelphiába, egy körülbelül tizenháromezer fős városba. Néhány nappal későbbi igehirdetéséről azt írta, hogy „este hat órától prédikáltam...körülbelül hatezer embernek.” Másnap ismét prédikált, és ahogy írja, „úgy hiszem, hogy közel kétezer emberrel többen voltak jelen, mint tegnap este.”³⁶⁵

Szolgálatára jellemző volt, hogy nagyon kevés időt töltött egy helyen, és a lelkeszi szolgálatból igazából csak az igehirdetéssel foglalkozott. New Brunswick-ben találkozott Gilbert Tennentel is. Istentiszteleteket tartott New York-ban, New Jersey-ben, Germantown-ban, ahol egyes becslések szerint hatezer ember hallgatta. Ellátogatott Delaware-ba és Marylandbe és Virginiába is. 1740 januárjában a Dél-Karolina területén található Charlestonban tartott gyűjtő hangú ébredési prédikációkat. Ebben a városban a legerősebb szövetségesévé az a Josiah Smith vált, aki majd a forradalom alatt lelkes hazafiként szolgált.

³⁶³ *Khaled A. László: A Magyarországi Metodizmus Története 1920 és 1948 Között - Egy Vallási Alternatíva Esélyei Trianontól A Fordulat Évéig. Disszertáció. Pécs. 2011. 17.o.*

³⁶⁴ Whitefield ismerte a wales-i ébredési mozgalom egyik kulcsszemélyét, Howell Harrist, aki megtérése után, 1735-től kezdte gyakorolni a szabadtéri igehirdetést. Whitefield első ilyen igehirdetését 1739-ben tartotta egy Bristolhoz közeli kisvárosban. Nagyon sikeresnek bizonyult ez a módszer, hiszen több ezer ember hallgatta figyelemmel. Sokan vádolták azzal Whitefieldet, hogy mindig felfelé kerekíti a résztvevők létszámát, de független források is megerősítették, hogy nem egy alkalommal több tízezer ember vett részt szabadtéri igehirdetésén Londonban és környékén.

³⁶⁵ *The Journals of George Whitefield. Quinta Press. England. 2009. 418.o.*

Új-Anglia földjén az első szolgálatát 1740. szeptember 15-én, délelőtt 10 órakor tartotta meg, egy anglikán gyülekezetben. Ezzel vette kezdetét egy hat hetes evangélizációs körút – 1740. szept. 14. és október 29. között – melynek során meglátogatta Northampton városát is, és találkozott Jonathan Edwardszal, akivel korábban levelezést folytatott, és akit egy „szilárd, kitűnő keresztény” emberként jellemzett.

Hatalmas munkát végzett, hiszen az említett időszak alatt Massachusetts és Connecticut területén több mint 175 igehirdetést tartott, és több tízezer ember előtt prédikált.³⁶⁶

Ahol csak lehetett, előadásokat tartott, nyilvános helyeken éppen úgy, mint magánházakban. Prédikációi során drámai gesztusokat használt, és hangja is mennydörgésszerűen hangzott. Használta mind az Ószövetség, mind az Újszövetség textusait. Egyik legkedvesebb története, melyet nagyon sokszor elmondott azon ószövetségi rész, amikor Isten azt parancsolta Ábrahámnak, hogy áldozza fel egyszülött fiát, Izsákot.³⁶⁷

Mi volt ennek a történetnek a lényege Whitefield igehirdetéseiben? Isten Izsákot nevezte az ígéret gyermekének, akit most fel kell áldozni Ábrahámnak. Ő kész volt mindezt megtenni, annyira hitt Istenben. Whitefield ezzel a történettel kapcsolatban azzal a kérdéssel fordult hallgatóihoz, hogy „milyen az ő hitük”? Mindezek mellett pedig arról beszélt, hogy a második áldozatnál, Jézus Krisztusnál nem lépett közbe Isten.

Igehirdetéseinél soha nem használt jegyzeteket, ellentétben a korabeli lelkészi szokásokkal és azzal, amit a lelkészképző intézményekben tanítottak. Számára ez nagyon lényeges volt és erre bátorította lelkésztársait is. Hite szerint ezzel rábízta magát a Szentlélek vezetésére, szemben azokkal, akik jegyzetet használva prédikáltak, szinte felolvashván a prédikációikat, amely őt az anglikán prédikációs gyakorlatra emlékeztette. Szolgálatá így elsősorban szóbeli volt, sok esetben

³⁶⁶ Bár a számok gyakran eltérnek egymástól, egy viszonylag rövid időszak alatt, szeptember 20-án és az azt követő két napon kb. 31.000 fő hallgatta az igehirdetéseit. *Thomas S. Kidd: The Great Awakening.* i.m. 85.o.

³⁶⁷ Mózes I. könyve 22. fejezet

spontán, közvetlenül a szószékre való lépés előtt döntötte el, hogy melyik bibliai textusról fog prédikálni.

Szolgálatára során százával tértek meg az emberek és hatalmas tömegekben mentek a templomokba. Akiket megszólított Whitefield, valódi újjászületésre és élő gyülekezetekre vágytak. A megtéréssel kapcsolatban az Isten előtti alázatot és az újjászületés fontosságát hangsúlyozta Whitefield.

Bár nem lehet igazából kor, nem, szociális helyzet alapján meghatározni, hogy kik „tértek” meg többségében a Nagy Ébredési Mozgalom során tartott evangélizációs körúton, mégis azt mondhatjuk, hogy nagy létszámmal bírtak a húszas éveikben járó fiatalok. Az ébredési „alkalmakra” jellemző volt a szokatlan, felfokozott hangulat, sírás, jajgatás, sok esetben eksztatikus magatartás, melyet a pokoltól való félelem korbácsolt fel illetve az „üdvösség ízének megtapasztalása”. Jellemző volt még a természetfölötti, misztikus tapasztalatok sokasága.³⁶⁸

A helyi lelkészek megdöbbenve tapasztalták, hogy ez az ébredési mozgalom lényegesen eltér a korábbi ébredési tapasztalatoktól. Általános volt és hatalmas tömegeket megmozgató, azaz nem lokális, elszigetelt, illetve a már meglévő egyházi rendszert sok esetben támadó és tekintélyét elutasító. Az utazó prédikátor majd prédikátorok személye kétségbe vonta a helyi lelkészek ige-magyarázati „privilegiumát”. Éppen ezért nagyon sok lelkész egyre inkább ellenszenvvel fordult az ébredési mozgalomhoz.

Whitefield népszerűségét mutatja, hogy búcsú-prédikációját október 12-én Bostonban, egyes feljegyzések szerint huszonháromezer ember hallgatta végig.³⁶⁹

Whitefield hitt abban, hogy minden keresztény elsődleges feladata az Isten törvényének való engedelmesség. Vallotta, hogy minden embernek szüksége van az

³⁶⁸ Ilyenek voltak a „transzbeli állapotok”, álmok és látomások. Így például Hannah Heaton, egy 21 évesen megtért lány 1741-ben látomásban és álomban látta Jézust, akiről úgy írt naplójában, mint egy kedves, mosolygó személyről. Joseph Bean a „hit szemeivel látta”, hogy halála után Jézus köszöntötte őt a Mennyben. Jonathan Edwards feleségének, Sarah-nak a különös tapasztalatáról számolt be 1742-ben, miszerint annyira betöltötte őt Krisztus öröme, hogy bár nem került transz állapotba, de mégis olyan volt, mintha a lelke elváltt volna a testétől. (Lásd bővebben: *Thomas S. Kidd: The Great Awakening*. i.m. 130-133.o.)

³⁶⁹ *Joseph Tracy: The Great Awakening. A History of the Revival of Religion in the time of Edwards and Whitefield*. Boston. 1845. 88.o.

„újjászületésre”, vagyoni, társadalmi helyzetétől függetlenül. Ebben a tekintetben hitt az emberi jogok egyetemességében.

Természetesen voltak, akik nem fogadták el Whitefield szolgálatát, és a mozgalom veszélyeire hívták fel a figyelmet. Az új-angliai lelkészek közül szolgálatának egyik leghíresebb kritikusává Charles Chauncy (1705–1787), bostoni kongregacionalista lelkész vált.³⁷⁰

b) Gilbert Tennent (1703-1764) evangélizációs körútja

Még mielőtt befejezte volna evangélizációs körútját Whitefield, már bátorította Gilbert Tennent presbiteriánus lelkészt, hogy folytassa Új-Angliában azt a munkát, amit ő elkezdett, hiszen nagyon sok érintetlen terület maradt még. Tennent úgy döntött, hogy hallgat a hívásra. 1740 decemberében érkezett meg Új-Anglia földjére. Megérkezése után szinte azonnal tapasztalhatta, hogy megörökölte Whitefield támogatóit, de ugyanakkor ellenségeit is. Érkezése után röviddel már olvashatott egy cikket arról, hogy „miért kellett neki oly sok mérföldet utaznia és ilyen kellemetlen időszakban hirdetni az evangéliumot, ha az evangélium már prédikáltatik ezen a területen a helyi lelkészek által?”³⁷¹

Tennent elsősorban olyan vidékekre utazott, melyeket Whitefield nem érintett utazása alkalmával. 1740 decemberétől 1741. március 2-ig volt Új-Angliában.

Ahogy Whitefield-nek Chauncy, úgy Tennent-nek, John Hancock lett az egyik legnagyobb kritikusa. Annak ellenére, hogy Tennent retorikailag nem ért fel Whitefield „szintjére”, nagy munkát végzett, sok ember „tért meg”.

Tennent sok támadással nézett szembe a helyi lelkészek részéről, ő pedig egyre gyakrabban beszélt a megtéretlen lelkészekről. Ennek élő példája az 1740. január 27-én egy bostoni gyülekezetben tartott prédikációja, melynek címe, a *The Righteousness of the Scribes and Pharisees Considered* (Az írástudók és a farizeusok igazságáról való elmélkedés) volt, Máté 5:20 alapján: *Mert mondom*

³⁷⁰ Chauncy a Bostonban alapított First Church lelkésze volt 1727-től haláláig. Jonathan Edwards mellett talán ő volt a legbefolyásosabb vallási vezető Új-Anglia történelmében az adott időszakban. Számos tanulmányt írt a Nagy Ébredési Mozgalommal szemben, és vezetőjévé vált az úgynevezett „Régi világosság” (Old Light) lelkési irányzatának.

³⁷¹ Edwin Scott Gaustad: *The Great Awakening in New England*. i. m. 33.o.

*néktek, hogy ha a ti igazságotok nem több az írástudók és farizeusok igazságánál, semmiképpen sem mehettek be a mennyeknek országába.*³⁷²

1742-ben, Bostonban kiadták korábbi művét, *The Danger of an Unconverted Ministry* (A meg nem tért lelkészi szolgálat veszélyei) címmel.

Tennent szakított a korábbi doktrínákkal. Sokan látták korábban is azt, hogy az egyháznak megújulásra van szüksége. Ilyen volt John Cotton és Solomon Stoddard de ők úgy gondolták, hogy a lelkészeknek az egyházon belül kell a változást végrehajtaniuk. Tennent ezzel szemben gyakorlatilag nyílt, a lelkészekkel szembeni ellenállásra buzdította a híveket és arra, hogy a „jelenlegi egyházon kívül is van élet”. Nagyon sok női követője is volt a mozgalomnak, így például Newportban Susanna Anthony és Sarah Osborn vált a mozgalom két meghatározó személyévé.

Whitefield és Tennent szolgálatát sokan támogatták, és követték példájukat, beutazván Új-Anglia területét hirdetvén az újjászületés fontosságát.³⁷³

Whitefield módszereit követték, nem használtak jegyzetet, az egyszerű emberek nyelvén szólaltatták meg az evangéliumot. Közben szembesülniük kellett azzal, hogy ezek a nagy evangélizációs körutak mennyire igénybe veszik az ember szervezetét. Egyikük sem volt képes megismételni Whitefield teljesítményét.

³⁷² Prédikációjában ezzel az igeszakasszal kapcsolatban utalt Jézus egy másik mondására, miszerint „*a romlott fa sem teremhet jó gyümölcsöt*” (Máté 7:18). Úgy gondolta, hogy ezzel még jobban rávilágított Jézus kora professzorainak sikertelenségére és eredménytelenségére, lelkileg halott állapotára. Úgy látta, hogy napjaiban sokan vannak olyanok, mint a Jézus korabali farizeusok, akik „*Ti farizeusok jóllehet a pohárnak és tálnak külső részét megtisztítjátok; de a belsőtök rakva ragadománnyal és gonoszsággal.*” (Lukács 7.). Prédikációjában mélyen elemezte a farizeusok viselkedését, külön kiemelve képmutatásukat és azt, hogy elkülönültek másoktól, Jézus helyett cselekedeteikkel dicsekedtek. Sokat utal Pál apostol megtérés előtti „*lelki állapotára*” és viselkedésére. Olyan embereknek látta őket, mint akik nem születtek újjá a Lélektől. Prédikációját olvasva egyértelmű az „*áthallás*” azok felé, akik elleneztek szolgálatát és az ébredési mozgalmat. Őket tartotta kora képmutató, formalitásba burkolózó farizeusainak, mint akik nem újjászületett emberek. (*Gilbert Tennent: The Righteousness of the Scribes and Pharisees Considered in a Sermon on Matth.V. 20. Preach'd at the Evening-Lecture in Boston r January 27. 1740 r.l. Boston: J. Draper for D. Henchman, in Cornhill, 1741. BA copy. Evans number 4821. Lásd bővebben: Cheryl Ann Rickards, Ph.D.: Gilbert Tennent: An Analysis Of His Evangelistic Ministry, Methods And Message During The Great Awakening A Thesis Project Submitted to Liberty Baptist Theological Seminary in partial fulfillment of the requirements for the degree Doctor Of Mnistry, Liberty Baptist Theological Seminary, Lynchburg, VA. MAY, 2003.*)

³⁷³ A teljesség igénye nélkül szeretnék megemlíteni néhány vándor-prédikátort: Eleazar Wheelock, Benjamin Pomeroy, Samuel Buell, Joseph Bellamy, Daniel Rogers, Joseph Emerson, Andrew Crosswell, Timothy Allen.

c) A mozgalom radikalizálódása, James Davenport (1716-1757) szolgálata

Tennentet, James Davenport követte az evangélizátorok sorában.³⁷⁴ Első prédikációját 1741. július 18-án este tartotta a Connecticut állambeli New Londonban. Volt olyan hely, ahol több mint ezren hallgatták a prédikációját, és késő éjszakáig hirdette az igét. Esetenként több mint száz megtérő volt a prédikációja végén és további százak sírtak, úgy megérintette szívüket szolgálata. Több esetben viszont Davenport minden bizonyíték nélkül és vaktában, meggondolatlanul farizeusoknak, megtéretlen embereknek, vak vezetőknak és „báránybőrbe bújt farkasoknak” nevezte a lelkésztársait.³⁷⁵

Egy alkalommal Joseph Noyes New Haven-i lelkész meghívta őt gyülekezetébe prédikálni, amit Davenport úgy „hálált meg”, hogy vendéglátóját „megtéretlennek”, „képmutatónak” és „báránybőrbe bújt farkasnak” nevezte, és a hallgatóságot arra biztatta, hogy alapítsanak új gyülekezetet a megszervezett egyházon kívül.³⁷⁶

Az ébredési mozgalom radikális követői már 1741-42-ben külön összejöveteleket kezdtek szervezni Új-Anglia szerte, különösen New Londonban, New Havenben és Bostonban.³⁷⁷ Davenport ezt a tevékenységet erőteljesen képviselte, elkülönülésre bátorítván követőit.

Viselkedésével nagyon hamar rengeteg ellenséget szerzett, és sok barátja is elfordult tőle. Legélesebb kritikusai, Joseph Noyes lelkész és Thomas Clap, a Yale Egyetem rektora voltak.

Radikalizálta a mozgalmat, híveivel számos helyen, botrányos módon egyszerűen félbeszakították azokat az istentiszteleteket, ahol nem fogadták el nézeteiket.

³⁷⁴ Davenport, connecticut-i születésű volt, és a Yale Egyetemen végzett. 1738-ban szentelték lelkésszé. A nagy Ébredési Mozgalom elkötelezett hívévé vált, de meggondolatlan „akciói” által gyakran nekitámadt mind a polgári mind az egyházi tekintélynek. Arra ösztönözte követőit, hogy az erkölcstelennek ítélt könyveket és luxuscikkeket, drága kabátokat, ruhákat vessék tűzre, ezzel is kimutatván az Isten melletti elkötelezettségüket.

³⁷⁵ *Edwin Scott Gaustad: The Great Awakening in New England.* i. m. 38.o.

³⁷⁶ *Thomas S. Kidd: The Great Awakening, The Roots of Evangelical Christianity in Colonial America,* i.m. 118.o.

³⁷⁷ *Thomas S. Kidd: The Great Awakening, The Roots of Evangelical Christianity in Colonial America,* i.m. 150.o.

Megosztó viselkedése és éles kirohanásai miatt sok helyen egyszerűen nem fogadták, még ott sem, ahol korábban szimpatizáltak az ébredési mozgalommal.

Az istentiszteleti alkalmak sokak számára „botrányosnak” tűntek. Josiah Cotton, plymouth-i bíró, aki korábban támogatta a mozgalmat, de idővel ellene fordult, a következőképpen számolt be egy ilyen alkalomról: „voltak akik énekeltek, mások imádkoztak, voltak akik másokat buzdítottak, megint mások a kezüket rázták, sokan sírtak, míg voltak akik örömben nevettek... egyesek arra szólították fel a többieket, hogy kövessék Jézust...”³⁷⁸

Davenport szolgálata nyomán szinte minden eredmény „elúszni látszott”, melyet korábban elértek.

1743-ra az ébredési mozgalom lendülete megtört, így mikor Whitefield 1744-ben visszatért Új-Angliába, csupán néhány gyülekezetben szolgálhatott, és nagyon ellenséges környezetet tapasztalt.

Ahogy C.C.Goen nagyon találóan megfogalmazta: „A Nagy Ébredési Mozgalom Új-Angliába nem békét hozott, hanem kardot.”³⁷⁹

4.4. Az Ébredési Mozgalom következményei Új-Angliában

Az 1735 és 1745 közötti időszak az új-angliai gyarmatok intellektuális és vallási történelmében korábban soha nem tapasztalt krízis korszaka volt. Nem fordult még elő a történelmében, hogy annyi lelkész elveszítette volna gyülekezetét, mint az említett időszakban. Voltak gyülekezetek, melyek támogatták a Nagy Ébredési Mozgalmat, és ha a lelkész nem azonosult nézeteikkel, megváltak tőle. Természetesen ugyanez fordítva is igaz volt, elbocsátottak olyan lelkészeket, akik az ébredési mozgalom hívei voltak, miközben a gyülekezet másképpen gondolkodott.

Az ébredési mozgalom támogatói nem tartották elegendőnek a korábbi egyháztagság feltételeit, a keresztény életvitelt és becsületes, erkölcsös életet. Ők azt tanították, hogy mindezek mellett szükséges a személyes megtérési, újjászületési

³⁷⁸ Thomas S. Kidd: *The Great Awakening, The Roots of Evangelical Christianity in Colonial America*, i.m. 139.o.

³⁷⁹ C. C. Goen: *Revivalism and Separatism in New England*. i. m. vii.

tapasztalat. Hitük szerint ez a megtérés a korábbi northampton-i tapasztalatra támaszkodva három, jól elkülönülő és definiálható lépcsőfokot tartalmazott:

1. Az ember ráébred a bűnösségére – félelem, aggodalom kíséri – és Isten szentségére.
2. Annak a megértése, hogy egyedül Isten kegyelméből menekülhet meg a bűnös ember, Jézus Krisztus által.
3. Bűnök megvallása és elhagyása és annak a boldog örömnak a megtapasztalása, hogy a hívő elfogadta Jézus Krisztust személyes megváltójának.

Azokat, akik ezeken a „lépcsőfokokon” nem mentek keresztül, az ébredési mozgalom hívei egyszerűen megtéretleneknek tartották.³⁸⁰

Mivel rendkívüli, korábban nem tapasztalt érzelmi kitörések is kísérték a mozgalmat, számos esetben éles kritikával illették őket. A mozgalom követői hittek abban, hogy radikális lelki újjászületésre van szüksége az embereknek, törekedtek arra, hogy erkölcsi tisztaságra vezessék, illetve érzelmileg is elkötelezzék az embereket Jézus Krisztus mellett.

Sokan próbálták, próbálják kategóriák közé szorítani a Nagy Ébredési Mozgalom híveit és ellenzőit. Vannak, akik azt mondják, hogy ez a vidék forradalma volt, míg mások az alsó néposztályok mozgalmának tekintik. Ezen vélekedés szerint a gazdagabb és műveltebb rétege a társadalomnak nem támogatta az ébredési mozgalmat. Kutatásaim alapján úgy vélem, hogy nem lehet ilyen módon keretek közé szorítani a támogatókat és az ellenzőket. Ez a mozgalom egyszerre volt vidéki és városi, egyszerre voltak támogatói és ellenzői között gazdagok és szegényebbek.

Tény, hogy a Nagy Ébredési Mozgalom különösen a „végső fázisában” erősen antiklerikálisnak és anarchiát gerjesztőnek tűnhetett. Később bizonyos értelemben ez tetőzött az amerikai forradalomban. Nem tekinthető antiintellektuálisnak a mozgalom, hiszen Jonathan Edwards, Tennent, vagy Benjamin Colman igazán tanult emberek voltak.

³⁸⁰ C. C. Goen: *Revivalism and Separatism in New England*. i. m. vii.

a) A lelkészkar és a gyülekezetek megosztottsága Új-Angliában

Hogy mennyire megosztotta az ébredési mozgalom a lelkészkarot illetve a templomba járókat, jól érzékelteti Boston helyzete. A város Új-Anglia politikai, gazdasági, és kulturális központja volt, ahol körülbelül 5000 család alkotta a népeiséget. Kilenc lelkész – Gee, Foxcroft, Colman, Cooper, Sewall, Prince, Webb, Eliot, Checkley – a támogatók közé tartozott, hárman erősen ellenezték – Byles, Mather, Chauncy – és hárman – William Welstead, Ellis Gray, William Hooper – semleges álláspontra helyezkedtek. Ha a kongregacionalista gyülekezeteket nézzük, öt teljes mellszélességgel támogatta az ébredési mozgalmat, egy ellene volt, kettő semleges álláspontot foglalt el, egy pedig megosztott volt. A város egyetlen presbiteriánus gyülekezete határozottan támogatta, míg az egyetlen baptista gyülekezet ellene volt. A város három anglikán gyülekezete határozottan elzárkózott a mozgalmától. Olyan megosztottság támadt Új-Angliában, mint még korábban sohasem.³⁸¹

A lelkészkar megosztottságát figyelvén, még teljesebb képet kaphatunk, ha a teljes kongregacionalista közösséget próbáljuk megvizsgálni. 1743-ban a 400 új-angliai kongregacionalista lelkész közül 130 buzgón támogatta az ébredési mozgalmat.³⁸²

Ez már komolyan fenyegette a kongregacionalista közösség egységét és jövőjét. A mozgalom támogatóit „Új Világosság”, „Új Fény” követőknek nevezték, (New Light), az ellenzőit pedig „Régi Világosság” „Régi Fény” követőinek (Old Light). Így gyakorlatilag nevet is adtak a különállásnak és megfoghatóvá vált a két tábor és a lelkészkar megosztottsága.

A Nagy Ébredési Mozgalom keretét jelentette az „Old Lights” és a „New Lights” irányzat követőinek harca, de valójában három csoportról beszélhetünk. Voltak, akik egyértelműen az ébredési mozgalom ellen foglaltak állást, voltak az úgynevezett „középutas evangéliumi keresztények”, akik támogatták az ébredési mozgalmat, de elutasították annak szélsőségesnek tekintett megnyilvánulásait és megosztó tevékenységét, és voltak a radikális evangéliumi keresztények, akik a Szentlélek munkájának tekintették az ébredési mozgalmat, és elutasították azokat, akik nem fogadták el ezt a nézetet.

³⁸¹ Edwin Scott Gaustad: The Great Awakening in New England. i. m. 55-59.o.

³⁸² Edwin Scott Gaustad: The Great Awakening in New England. i. m. 66.o.

Mint a korábbiakban látható tehát, egy újabb fejezetet nyitott Új-Anglia egyházi életében a Nagy Ébredési Mozgalom abban a tekintetben, hogy soha korábban nem tapasztalható módon megosztotta a lelkészkar. Bár korábban is sok vita zajlott a lelkészek között különböző kérdésekben, kifelé mindig igyekeztek összezární és egységet mutatni. A mozgalom nyomán azonban mindenki számára nyilvánvaló módon szakadt szét a lelkészkar egysége, akik egymást támadták és kritizálták a gyülekezetekben, evangélizációs előadásokon, az újságok hasábjain. Ha a kialakult táborokat nézzük, a korábban megfogalmazottak alapján azt kell mondanunk tehát, hogy három csoportra oszlott a lelkészkar:

1. A Nagy Ébredési Mozgalommal szemben állók csoportjára, akiknek legismertebb vezetőjük Charles Chauncey volt. (Old Light csoport)
2. A középen állók csoportjára, akik egyrészt üdvözltek a Nagy Ébredési Mozgalmat, és a lelki ébredést Isten munkájának tartották, ugyanakkor nem értettek egyet sok tekintetben a mozgalom nézeteivel. Ők is vágytak az egyházon belüli megújulásra, de nem illették olyan kemény kritikával a mozgalom ellenzőit, mint a Nagy Ébredési Mozgalom hívei.
3. A mozgalom híveire, akik kemény kritikával illették az ellentábort, és külön gyülekezeteket alapítottak Független Kongregacionalisták néven.³⁸³ (New Light csoport)

Természetesen voltak olyanok, akik törekedtek az egység megteremtésére és a párbeszédre. Az egyik legfontosabb „önkritikus” Jonathan Dickinson buzgó presbiteriánus volt, aki a Nagy Ébredési Mozgalom támogatói közé tartozott.

A Nagy Ébredési Mozgalom ellenzői öt fontos kérdésben emelték fel szavukat:

1. A vándor prédikátorok szolgálata, melyet elleneztek.
2. Laikusok szolgálatának kibővítése.
3. Kritikus, rosszindulatú támadások a mozgalom részéről.
4. Gyülekezetek megosztása, és független gyülekezetek alapítása.

³⁸³ C. C. Goen: Revivalism and Separatism in New England. i. m. 34-35.o.

5. Doktrinális elhajlások.³⁸⁴

A kongregacionalista egyházban a lelkész szolgálata nem volt széles körű, abban a közösségben gyakorolhatta, ahol ő volt a lelkész. A vándor prédikátorok, akik „saját” gyülekezet nélkül végezték a szolgálatukat, ezt a rendet borították fel. A mozgalom hívei féltékenységgel vádolták a helyi lelkészeket, akik nem akarták megengedni a vándor prédikátorok szolgálatát, míg a helyi lelkészek a rendre illetve arra hivatkoztak, hogy „könnyű” felelősség nélkül végezni a szolgálatot és könnyelmű dolgokat kijelenteni a szószékről majd távozni.

A *Connecticut General Assembly* (A gyarmat törvényhozó gyűlése) 1742 telén a „Régi Fény” csoport nyomására megtiltotta a vándor-prédikálást. Massachusetts-ben Charles Chauncy vállalkozott egy kimerítő, nagy utazásra, gyülekezetek sorát látogatta meg, felhívván figyelmüket az ébredési mozgalom veszélyeire és a Szentírástól elrugaszkodott tanításaikra. Rövidesen a Yale és Harvard professzorainak nagy része is csatlakozott Chauncy nézeteihez, egyesítvén erőiket a Nagy Ébredési Mozgalommal szemben. A klérus megosztottsága aláásta a lelkészi tekintélyt Új-Anglia szerte, és megosztotta a gyülekezetek tagságának jelentős részét is. Ezeknek a sebeknek a gyógyítása évekig tartott.³⁸⁵

Sokan, maga Edwards is úgy gondolta, hogy ez az ébredési mozgalom egészen más, mint az azt megelőzőek. Úgy vélték, hogy a dicsőséges korszak, azaz a millennium időszaka kezdődött el. Ezt a nézetüket igazolva látták abban, hogy a Nagy Ébredési Mozgalom kiterjedésében csodálatosan széleskörű volt, és emberek tízezreit elérte.

Nem csupán Új-Anglia területét érintette, hanem a többi amerikai gyarmatot, illetve Angliát és Skóciát is. Annak a bibliai jövendölésnek a beteljesedését látták benne, ami írva található Jóel próféta könyvében, a 2:28- *„És lesz azután, hogy kiöntöm lelkemet minden testre, és prófétálnak a ti fiaitok és leányaitok; véneitek álmokat álmodnak; ifjaitok pedig látomásokat látnak.”*

³⁸⁴ Edwin Scott Gaustad: *The Great Awakening in New England*. i. m. 70.o.

³⁸⁵ A presbiteriánusoknál például tizenhárom év kellett ahhoz, hogy az egység újra helyre álljon. Ennek egyik kezdeményezője maga Tennent volt, aki ezzel kapcsolatban írta meg a *The Peace of Jerusalem* (Jeruzsálem békéje) című művét.

Ez a végidőről szóló látomássorozat egyik epizódja. Azt is mondhatjuk, hogy az Atlanti-óceán mindkét partján nagy reményeket fűztek ehhez a mozgalomhoz. Angliában és Skóciában is megjelentek írások a Nagy Ébredési Mozgalommal kapcsolatban. Londonban egy hetilap – *Weekly History of the Progress of the Gospel* (Heti beszámoló az evangélium ügyének előrehaladásáról) – számolt be az ébredési mozgalmakról, különös figyelemmel kísérve az új-angliai eseményeket, Glasgowban pedig a *Weekly History* (Heti beszámoló) tudósított a történetekről.

Az elszigetelt helyeken élő lelkészek elküldhették ide tapasztalataikat, és láthatták, hogy máshol is hasonló ébredési mozgalmak zajlanak, mint náluk. Ez lehetőséget teremtett arra, hogy egymás tapasztalatai által erősödjenek, illetve összefüggéseiben láthassák az ébredési mozgalmat. Maga Jonathan Edwards is tágabb környezetben szemlélte azokat az eseményeket, melyek gyülekezetében lezajlottak. Úgy gondolta, hogy a Nagy Ébredési Mozgalom során bekövetkezett változások előfutárai egy dicsőséges kornak, melyről oly sokat beszéltek a próféták.³⁸⁶

Ez volt a hivatalos álláspontja azoknak a lelkészeknek is, akik támogatták a mozgalmat és 1743-ban tanácskozássra gyűltek össze Bostonban. Hittek abban, hogy Jézus Krisztus második eljövetele már kézzelfogható közelségben van és mindaz, ami lezajlott Új-Anglia területén, ennek az eseménynek az előfutára. Egy skót lelkész, William McCulloch azt vallotta, hogy az utolsó időkben az evangélium nyugatról keletre fog terjedni. Ennek beteljesülését látta abban, hogy 1740-42 között Új-Angliában volt nagy vallási ébredés, majd 1742-43 között pedig Skóciában.³⁸⁷

³⁸⁶ Amikor szembesült a mozgalom „hanyatlásával”, egy időre megváltozott a prédikációs stílusa, ami azt jelentette, hogy az 1740-es évek első felére igehirdetéseinek hangsúlya átkerült a mennyről a pokolra. „Hitt abban, hogy csak úgy juthatunk el az örök életre, ha előbb halálra rémülünk. A korábbi években az igehirdetések sokkal gyakrabban idézték meg a mennyországot mint a poklot. De az 1740-es években a pokol minden dühöngését és kínzását csatasorba kellett állítani a menny elnyeréséért. Edwards tudta, hogy az ébredési prédikáció elengedhetetlen érzelmi hatása a félelemben, sőt rettegésben rejlik, amely nem ismert korhatárt. A gyermekeknek ugyanúgy magukba kell szívniuk a rettegést, ahogy a felnőtteknek. Ahogy a gyermekeket kiskorukban meg kell tanítani arra, hogy féljenek a tűztől, ugyanúgy arra is meg kell tanítani őket, hogy féljenek a pokol tüzétől.” (Ennek egyik példája prédikációja, melynek címe: *Sinners int he Hands of an Angry God*) *Fabiny Tibor, Tóth Sára (szerkesztették): Amerika Teológusa, Bevezetés Jonathan Edwards -1703-1758- Gondolkodásába. i. m. 43.o.*

³⁸⁷ *James West Davidson: The Logic of Millennial Thought, Eighteenth-Century New England. New Haven and London. Yale University Press. 1977. 127.o.*

b) A Nagy Ébredési Mozgalom következményei, eredményei

A megalakuló Független Kongregacionalista gyülekezetek nem fektették le szilárd alapokra a gyülekezetek rendjét, istentiszteleti módját, formáját, de természetesen találunk közös pontokat.³⁸⁸

Így például elfogadták a vándor vagy utazó prédikátorok szolgálatát, nagy hangsúlyt fektettek a laikus igehirdetők bevonására a gyülekezet életében és támadták az egyház és állam túl szoros kapcsolatát, azaz törekedtek az állam és az egyház szétválasztására. Hittek abban, hogy azért, hogy az ördög meggátolja, hogy az evangélium megváltoztassa a világot, felhasznál politikai és vallási zsarnokokat, hogy elfojtsa az igét. Ebből következőleg a politikai elnyomás végső soron a „vallási végidőt” készíti elő. Ezért a hívő keresztények elsődleges feladata a reformatori munka továbbvívése volt szemükben.³⁸⁹

Az idők során megalakult 77 független gyülekezetből csak 23 maradt 1765-re. A gyülekezetek jelentős része visszatért a kongregacionalista közösségbe, míg mások a baptista közösséghez csatlakoztak.³⁹⁰

A baptisták szintén elutasították a „Félutas szövetség” gyakorlatát, akárcsak a gyermekkeresztséget. Az újjászületés és megtérés fontosságát hirdették. Nem véletlen tehát, hogy sok szeparatista számára éppen ide vezetett az út.

Nyilvánvalóvá vált, hogy milyen nagy erővel rendelkeznek a közösségek, ha összefognak egymással, és ellene fordulnak a már kialakult rendnek és tekintélynek.

³⁸⁸ 1745 januárjában 57 canterbury-i szeparatista gyülekezeti tag aláírásával egy új gyülekezeti szövetséget alapítottak, amelyben elutasították a Saybrook Platform-ot (A Connecticut területén működő kongregacionalista gyülekezetek 1708-ban megfogalmazott alkotmánya volt) és a hatósági ellenőrzést és uralmat a gyülekezet felett. A gyülekezet önállóan választott lelkészt is. A Canterbury gyülekezet egyfajta példájává vált a szeparatista gyülekezeteknek, akiknek a tagjai közül sokan szembe kellett nézniük az üldözéssel, büntetésekkel, hatósági zaklatásokkal. (Thomas S. Kidd: *The Great Awakening*. i.m. 180.o.)

³⁸⁹ Ernest Lee Tuveson: *Redeemer Nation. The Idea of America's Millennial Role*. The University of Chicago Press. Chicago and London. 1968.

³⁹⁰ 1742 és 1745 között Massachusetts-ben 13, Connecticut-ban 19 szeparatista gyülekezet alakult, akik maguk választották lelkészeiket. Az elkövetkező öt év során további 21 szeparatista gyülekezet alakult Connecticut-ban és 24 Massachusetts-ben. Lásd bővebben: Harry S. Stout: *The New England Soul*. i.m. 208. és Stephen A. Marini: *Radical Sects of Revolutionary New England*. i. m. 4.o.

Ez óriási változást eredményezett a tekintéllyel kapcsolatos hozzáálláshoz a jól-szervezett 17. századi rendszerhez képest. Az újonnan megalakult gyülekezetek hatása jóval nagyobb volt, mint amit maguk a számok mutatnak. Nem mondhatjuk azt sem, hogy lelkészeik képzetlenek lettek volna. Nagyon jól tudtak jegyzetek nélkül prédikálni, ezzel teljesen újfajta prédikációs stílust honosítottak meg Új-Anglia földjén.

Ugyanakkor követőik számára világossá vált, hogy az új-angliai misszióra az igazi veszélyt az önkényuralmi, zsarnoki hatalom jelenti. Éppen ezért elutasították az intézményesített egyház tekintélyuralmi rendszerét, és központi kérdéssé és a közgondolkodás tárgyává tették újból a lelkiismereti szabadság problémáját, néhány évtizeddel a forradalmi események kirobbanása előtt.

Később sokan próbálták úgy bemutatni a mozgalmat, mintha azt csupán három kiemelkedő képességű ember – Whitefield, Tennent, Davenport – nevéhez lehetne kötni, és az ő munkájukat jelentené csupán. Tény, hogy az említett három személy kimagasló szerepet játszott a Nagy Ébredési Mozgalom történetében, de mint láttuk ez jóval több volt, mint három ember „erőfeszítése” a vallási megújulásért.

Nagy volt, mert általános volt, több gyarmatra kiterjedő. Egyszerre érintette a határvidéket, ugyanakkor a tengerparti városokat és területeket is. A vidéket és a nagyvárosokat is elérte ez a mozgalom, gyülekezeti épületekben és szabad téren, illetve magánházakban hangzott fel a lelki újjászületésre biztató szó. Az evangélium terjesztésében részt vettek helyi lelkészek, vándor prédikátorok, laikusok. Az újságok jelentős részét megtöltötték a Nagy Ébredési Mozgalomról szóló hírek és viták.

Nem véletlen, hogy a kortársak erről az időszakról úgy írtak, mint a „nagy és általános ébredésről”.³⁹¹

A Nagy Ébredési Mozgalomnak sok eredménye volt.

Egyrészt a számtalan új megtérő, másrészt a gyarmatok közötti kapcsolat is megerősödött. Ez volt az első, kolóniák közötti, nemzeti mozgalom, azaz interkolóniálisnak tekinthető, mert a tizenhárom gyarmat részese volt. Bár nem mutatható ki közvetlen kapcsolat a Nagy Ébredési Mozgalom és a forradalom között,

³⁹¹ *Edwin Scott Gaustad: The Great Awakening in New England. i. m. 110.o.*

annak retorikája és ideológiája mindenképpen inspirálója volt a forradalmi időszaknak és azok vezetőinek.

A Nagy Ébredési Mozgalom új szintet vitt az ellenség palettájára is, hiszen véleményük szerint a sátáni szövetségbe sokak beletartozhattak, a pápaság, a katolikus seregek, törökök, pogányok, ugyanakkor mások is. Sokak szemében az Anglikán Egyház nem volt sokkal jobb, mint a római katolicizmus. Ugyanazokat a problémákat vélték felfedezni, korrupció, önzés, fényűzés, jólétre való törekvés.³⁹²

A radikális evangéliumi keresztények, egyértelmű fenyegetést jelentettek a jól szervezett társadalmi rendre. Olyan szabályokat rúgtak fel, amelyek alapját képezték a korábbi „rendnek”. Így például sok esetben olyan férfiakat szenteltek pappá, akik nem a kíváncsiságnak tartott oktatási intézményekben tanultak, sőt sok esetben „tanulatlanok” voltak. Voltak olyan közösségek, ahol nem csak fehéreket bíztak meg lelkesítő szolgálattal. Nőket és nem csak fehér bőrű nőket szenteltek diakónussá vagy presbiterré. Maguk köré gyűjtötték nagy csoportokba a szegényeket, gyermekeket, színes bőrűeket és énekelve vonultak az utcákon. Új gyülekezeteket alapítottak, ahol együtt imádták Istent fehérek, feketék, indiánok, és mindenki szavának ugyanakkora jelentősége volt. A laikus tagoknak joguk volt kritikai megjegyzéssel illetni a lelkészeket.

Az Isten előtti egyenlőséget hirdették, a vallásszabadságot és az állam és egyház szétválasztásának szükségességét. Egyfajta spirituális demokráciát testesítettek meg, hiszen hitük szerint a lelki újjászületésre mindenkinek szüksége volt, anyagi, társadalmi pozíciójától függetlenül, és Isten előtt minden újjászületett ember egyenlő.

A Nagy Ébredési Mozgalom sajátossága volt tehát, hogy sokkal nagyobb teret nyitott a laikusoknak az egyházi életbe való bekapcsolódáshoz. Hatalmas tömegek éltek át kolóniák szerte ugyanazt a lelki tapasztalatot, és ezt a nemzeti öntudatra-ébredésnek is nevezhetjük.³⁹³

³⁹² *Ruth Bloch: Visionary Republic, Millennial Themes in American Thought. 1756-1800. Cambridge University Press. 1985. 14-23.o.*

³⁹³ Virginiába például a Középső-Gyarmatokról és Új-Angliából is küldtek misszionáriusokat. A forradalom kirobbanásakor elmondható, hogy a megerősödő baptista és presbiteriánus gyülekezetek megtörték az Anglikán Egyház kizárólagos hegemóniáját a gyarmaton.

Az ébredés homogenizáló, integráló hatása Amerika korai történetében felbecsülhetetlen. A mozgalom hívei hittek abban, hogy az újjászületésről szóló evangélium mindenkinek hirdettetik, beleértve az indiánokat és az afro-amerikaiakat egyaránt. Míg az indiánok között mérsékelt sikert arattak, az afro-amerikaiak körében nagy népszerűséget értek el.

Ennek három lényeges okát emelném ki. Egyrészt a kialakuló evangéliumi istentiszteleti stílus sokkal közelebb állt a magukkal hozott „törzsi vallásossághoz”, mint a tradicionális anglikán vagy kongregacionalista vallásosság. Természetesen a lelkiismereti szabadság és az Isten előtti egyenlőség üzenete is nagyon mélyen érintette őket, mint ahogyan az is, hogy nagy szerepet kaphattak a „tanulatlan” laikus igehirdetők is a mozgalomban. A „lelki egyenlőség, demokrácia” kialakulásának időszaka volt ez. Számos afro-amerikai evangéliumi gyülekezetet alapítottak 1740 és 1780 között az északi gyarmatokon és a Karib-tengeri brit területeken. Egy lassú folyamatról beszélünk, hiszen a 18. század végén a déli területeken található afro-amerikai népesség mindössze 5%-a tartozott a baptista, metodista vagy presbiteriánus gyülekezetekhez.³⁹⁴

Nem elszigetelt jelentőségű volt, hanem egy olyan megújulási mozgalom, amely „végigsöpört” az Atlanti-óceán vidékén.

Kétségtelen tény az is, hogy az evangéliumi keresztények döntő többsége, akiknek ekkor az első generációjáról beszélhetünk később a forradalom ügyét támogatta, még akkor is, ha voltak közöttük pacifisták vagy éppen királypártiak.

Connecticut-ban a mozgalom egyik közvetlen hatása a vallásszabadság korlátozása volt. Az 1720-as évektől ezen a gyarmaton az anglikánok, baptisták, kvékerek szabadon gyakorolhatták hitüket, saját igazgatási rendjük szerint, és nem kellett más istentiszteleti formához igazítani gyakorlatukat.

Mivel a szeparatista gyülekezetek elkezdtek önmagukat „baptistának” nevezni, és a *Toleration Act-re* (Tűrelmi Rendeletre) hivatkoztak, ezt a törvényt hatályon kívül helyezték. Erre a szeparatisták önkényességgel vádolták a szemükben „állam-egyházat”. Ez elvezetett itt is egy fontos felismerésre, az egyház és állam szétválasztásának fontosságára! Nem szabad politikai nyomást és kontrollt gyakorolni a lelki dolgok felett.

³⁹⁴ Thomas S. Kidd: *The Great Awakening*. i.m. 214-233.o.

A mozgalom kialakított egy olyan evangélizációs módszert és gyakorlatot, amely eltért az európaiétól. Egy olyan mozgalom volt, mely közösséget teremtett egy nagyon megosztott és heterogén társadalomban. Kimondottan az amerikai környezetben élőket szólította meg. A Nagy Ébredési Mozgalmat támogató lelkészek soha nem fogalmaztak meg kritikai észrevételeket a brit kormányzattal kapcsolatban, és senkit nem bátorítottak a britekkel szembeni fellépésre. Szolgálatuk szigorúan lelki természetű volt: misszió munkát végeztek, prédikáltak, imádkoztak. A világ végével kapcsolatos elképzeléseik viszont sokak véleménye szerint elvezettek a forradalmi gondolatokhoz.

Kritikával illették a megkövesedett konzervatív eszméket, gyakorlatokat és ugyancsak lázadtak a tekintélyuralmi rendszer ellen, mintegy előkészítve az utat a Függetlenségi Nyilatkozathoz. Nem minden ok nélkül nevezik a Nagy Ébredési Mozgalmat az amerikaiak az ő „nemzeti megtérésüknek és átalakulásuknak.”³⁹⁵

A megújulási mozgalomban ahogyan utaltam is rá több helyen nagy szerepet játszottak a nők is. A hagyományos egyházi modellben az asszonyoknak nem lehetett vezető szerepe a gyülekezetben, pedig egyre több nő vett részt az istentiszteleteken. A megtérés-orientált kereszténységben, az egyén lelkisége és erkölcsössége számított, így a nők ebben egyenjogúsággal bírtak a férfiakkal, illetve a megtéretlen férfiak fölé kerültek.³⁹⁶

A Nagy Ébredési Mozgalom nyomán alakultak meg az első methodista gyülekezetek is 1760-ban Amerika földjén. A legnagyobb hatást azokra az egyházakra – kongregacionalista, presbiteriánus, baptista – gyakorolta, amelyek tagsága később a patrióta mozgalom gerincét alkotta.

Clifton E. Olmstead szerint „A nagy ébredés segítette lebontani a lokálpatriotizmust, és így támogatta azokat az erőket, amelyek által egy új nemzet született.”³⁹⁷

³⁹⁵ C. C. Goen: *Revivalism and Separatism in New England*. i. m. 28.o.

³⁹⁶ George M. Marsden: *Religion and American Culture*. i. m. 29.o.

³⁹⁷ Clifton E. Olmstead: *History of Religion in the United States*. Englewood Cliffs. N. J.: Prentice-Hall. Inc. 1960. 155-179.o.

Egy új nemzet születése

5.1. A francia-indián háború és következményei

Thomas S. Kidd véleménye szerint öt fontos vallási elképzelés kötötte össze az egyébként nagyon eltérően gondolkodó gyarmatiakat a függetlenségi háború során, és ezek nagy része a Nagy Ébredési Mozcgalom nyomán alakult ki. Ez az öt alapelv a következő:³⁹⁸

1. Az állam és az egyház szétválasztásának igénye. Az új-angliai baptistáktól kezdve a Dél-Karolinában élő presbiteriánusokig, az állam által finanszírozott egyházakat elutasították, és természetesen magát az elképzelését is annak, hogy a kormányzat bizonyos egyházakat megkülönböztetve támogasson. Az ébredési mozcgalom nyomán vallották – különösen a baptisták és a szeparatista gyülekezetek tagjai –, hogy az állam-egyház bibliaellenes egysége mindkettőt „korrumpálja”.
2. A teremő Istentől származnak az alapvető emberi jogok, melyeket korlátozni ördögi tevékenység. Minden ember egyenlőnek született, ugyanazok a jogok illetik meg.
3. Az állam fenyegetése és üldöző magatartása az emberi bűnösség következménye. A központosított, egy kézben tartott kormányzói hatalom veszélyes. A hatalmi ágakat éppen ezért meg kell osztani, nem szabad engedni, hogy egy kézben összpontosuljon minden végrehajtói hatalom.
4. A zsarnoki hatalmi berendezkedéssel szemben az „erény köztársaságát” kell felépíteni, ahol olyan törvényeket kell megalkotni, amelyek a legtöbb ember számára megfelelőek és hasznosak. Egyfajta „keresztény Spártát” kell felállítani, amely egyedülálló ötvözete a keresztény eszméknek és a klasszikus republikánus tradícióknak.

³⁹⁸ *Thomas S. Kidd: God of Liberty: A Religious History of the American Revolution. Basic Books. 2010. 4-10.o.*

5. Hit abban, hogy az új nemzet születése Istennek vagy például a deisták szerint a Gondviselésnek a terve. Az új nemzet különleges céllal és feladattal, küldetéssel születik meg. Azaz „Amerika ügye” egyben „Krisztus ügye” is.

A Nagy Ébredési Mozgalom vallásos üzenete alkalmas volt arra, hogy politikai gondolatokban jelenjen meg. Így például az ébredési mozgalom indító rugójának tartott lelki újjászületés tanítása alkalmas volt arra, hogy új kontextusban jelenjen meg a függetlenségi háborúban, mint a „politikai újjászületés” gondolata.

A Nagy Ébredési Mozgalom és az utána kirobbanó hétéves háború,³⁹⁹ egy nagyon erős szellemi köteléket alakított ki az evangéliumi protestantizmus, a kongregacionalizmus, a szabadság eszménye és az „anti-katolicista” gondolkodásmód között. A hétéves háború során a katolicizmus, azaz a „pápizmus szelleme” jelentette a lelkiismereti és politikai, vallási szabadság akadályozását és veszélyét ezekre. Később, valamikor 1765-től ez a „szellem” már nem kizárólag a katolikusokat jelentette, hanem az elnyomás mindenféle formáját is egyben.⁴⁰⁰

Természetesen ez a háború sem jelentett kivételt abban – sőt kiterjedése miatt méginkább –, hogy sokan úgy tekintettek rá az Új-Angliában élők közül, hogy ez a végső nagy háború Isten országának eljövetele előtt a protestantizmus és az „antikrisztusi” erők, a „bárány” és a „fenevad” között.

A hétéves háború beletartozik a katonai konfrontációk azon sorába, mely az 1740-es évektől elvezetnek a függetlenségi háborúig, és amelyek a korábban említett „szószéki megosztottságot” feledtették, hiszen az új közös ellenség Franciaország, azaz a katolikusok lettek. Az Új-Angliában élők tudták, hogy ha Franciaország győzedelmeskedik akkor az első olyan észak-amerikai brit terület, mely a kezükbe kerül, pontosan az ő földjük lesz, így nem véletlen, hogy elkeseredetten küzdöttek a „közös ellenség” ellen.

³⁹⁹ A hétéves háború 1756 és 1763 között zajlott, melynek katonai eseményei kihatottak az Észak-Amerikai gyarmatokra is (Francia és Indián háború), sőt itt két évvel korábban már kirobbantak az ellenségeskedések. Sokan ezt tekintik az első világháborúnak, tekintettel arra, hogy szinte minden kontinensre kiterjedt. Mindenképpen ezt a háborút tekinthetjük az első igazán globális fegyveres konfliktusnak az emberiség történelmében.

⁴⁰⁰ *Ruth H. Bloch: Visionary republic. i.m. 54-55.o.*

Az egyik legjelentősebb katonai sikerüket, Louisbourg-nál aratták 1745-ben, amely egy bevehetetlennek tartott erőd volt, melyet nehéz ágyúk és közel 1500 katona védett. Az Új-Angliában élők ezt a győzelmet Isten gondviselésének tartották, Jonathan Edwards véleménye szerint például a gyarmatiak imájára adott isteni válasz volt ez a katonai siker.

Charles Chauncy, a győzelemért mondott hálaadó prédikációjának textusának a Zsoltárok 98:1-et választotta: *„Énekeljete az Úrnak új éneket, mert csodadolgokat cselekedett; megsegítette őt az ő jobbkeze és az ő szentséges karja.”*

Úgy vélte, hogy ebben az egy mondatban benne foglaltatik minden lényeges eleme annak ami történt, miszerint Isten adta ezt a hatalmas győzelmet a franciák felett, az Ő keze segítette csapataikat, csodálatos dolgot cselekedett az Úr ezzel a hihetetlennek tartott győzelemmel, amiért új énekkel dicsőítsék és dicsérjék Őt. Prédikációjában kifejtette, hogy Isten korábban is hatalmas csodákat tett népe életében – kivezette Izrael népét Egyiptomból, elpusztítván ellenségeit, Jerikó falait lerombolta, Gedeon alig háromszáz katonájával aratott győzelmet a midianiták hatalmas serege felett, Isten angyala közel kétszázezer asszír katonát pusztított el Jeruzsálem ostrománál... – és ez ismétlődött meg napjaikban, hiszen ez a győzelem Isten gondviselése volt!⁴⁰¹

Nathan O. Hatch könyvében arra mutatott rá, hogy „a francia-indián háború során a vallásos mitológia egy masszív változáson ment keresztül... egyre lényegesebbé vált számukra a polgári és a vallásszabadság.”⁴⁰²

Új-Angliában sokan hittek abban, hogy a katolikus franciák felett aratott győzelem Jézus második dicsőséges eljövetelének és a millenniumnak a közelségére mutat rá.⁴⁰³

Nem véletlen, hogy ilyenmértékű váradalom és öröm után, rendkívüli csalódottságot éreztek az Új-Angliában élők, amikor az 1748-as békeszerződésben a britek visszaadták az elfoglalt erődöt a franciáknak. Becsapva és elárulva érezték magukat.

⁴⁰¹ Charles Chauncy: A Sermon preached the 18th of July 1745. Boston. Printed: London. (Prédikáció)

⁴⁰² Nathan O. Hatch: The Sacred Cause of Liberty. New Haven & London. Yale University Press. 1977. 45.o.

⁴⁰³ Ezt a gondolatot fejtegeti bővebben Joseph Sewall igehirdetésében, 1745-ben, melynek címe: The Lamb Slain.

Éppen ezért egyre többen foglalkoztak ismét Új-Angliában a zsarnoki rendszer kérdéskörével. Ezekben az években született meg Jonathan Mayhew tollából több olyan mű is, amely John Adams véleménye szerint a Fügettlenségi Háború ideológiai katekizmusát jelentette ebből a szempontból.⁴⁰⁴

Ezek közül az egyik legjelentősebb, 1750-ben jelent meg.⁴⁰⁵

Ebben Mayhew a Róma 13: 1-8 szentírási rész vizsgálata alapján beszélt a keresztényi szabadságról illetve a zsarnokságról. Azt a bibliai szakaszt választotta, amelyre az Anglikán Egyház lelkészei a felsőbb hatalmasságoknak való feltétlen engedelmességet alapozták. Miután beszélt a felsőbb hatalmasságoknak való engedelmesség fontosságáról Mayhew – példaként említve meg a júdaista illetve pogány háttérrel megteremtett keresztények tapasztalatait – utal is erre a gondolatra, miszerint „az uralkodók hatalmával szembeni engedetlenség nem pusztán politikai bűn, hanem egy szörnyű sértés Istennel és a vallással szemben... és az emberi társadalom számára hasznos ez az alávetettség (ha a kormányzat megfelelően képzett) a társadalmi jólét szempontjából is.” Ugyanakkor, ha a „társadalmi jólétnek, a felemelkedésnek, gondoskodásnak nincs meg a lehetősége, a nép természetes joga és törvényes kötelessége panaszával az uralkodó felé fordulni, letörni a zsarnokság ígáit és felszabadítani önmagát és utódait...” Történelmi példákra alapozva utalt Mayhew arra, hogy volt olyan római uralkodó, akit népe elűzött, Julius Caesart pedig, a nagy hódítót, aki ugyanakkor hazájában zsarnokként viselkedett a Szenátusban meggyilkolták. Ezen az alapelven nyugodott, hogy „I. Károlyt lefejezték...vagy II. Jakabot, aki szolgaságba taszította népét arra kényszerítették, hogy hagyja el országát, és ezek az események készítették elő azt a forradalmat, amelynek boldog és gyümölcsöző következményei voltak Nagy- Britanniára nézve.”

Lényegében tehát a felsőbb hatóságoknak való engedelmesség egy általános bibliai alapelv, és mindaddig követendő, amíg a hatalom zsarnokságba nem fordul, és elnyomójává nem válik azoknak, akiknek a jólétéért lenne felelős.

⁴⁰⁴ Harry S. Stout: *The New England Soul*.i.m. 240.o.

⁴⁰⁵ Jonathan Mayhew: *A Discourse concerning Unlimited Submission and Non-Resistance to the Higher Powers: With some Reflections on the Resistance made to King Charles I. And on the Anniversary of his Death: In which the Mysterious Doctrine of that Prince's Saintship and Martyrdom is Unriddled*. 1750. Boston. (Prédikáció)

Mayhew gondolataiban a zsarnokság már nem pusztán a „katolikus veszélyt és elnyomást” jelentette, hanem mindazt a politikai hatást, amely akadályozza az emberek természetes jogainak megélését és a közösség jólétét.

Az 1750-es évek közepén kirobbanó hétéves háború első időszakában sorozatos vereségeket szenvedtek el a brit és gyarmati erők. Új-Anglia ebben a végső, az észak-amerikai területek hegemoniájáért zajló küzdelemből erősen kivette részét, hiszen minden 3 fegyverforgatásra alkalmas férfi közül egy vállalta a katonai szolgálatot.⁴⁰⁶

A sorozatos vereségek, amelyet csak súlyosbított az 1755 novemberi földrengés, melyhez hasonlót 30 éve nem tapasztaltak, bűnbánatra készítették a gyarmatiakat.

1758-ban a hadiszerencse kezdett megváltozni, a brit erők végső győzelmét vetítette elő Francia Kanada legjelentősebb, megerősített városának, Quebec-nek a bevételé 1759 szeptemberében.

Természetesen ezt a győzelmet is hatalmas öröm kísérte Új-Angliában. Az itt élők számára mint korábban említettem, ez a háború sokkal többet jelentett mint egy katonai, politikai konfrontáció. Számukra ez a küzdelem és harc a küldetésük megmaradásáért folytatott szembenállást jelentette a katolikus franciákkal szemben, azaz prófétikus színezete volt. Samuel Davies presbiteriánus vezető úgy írt erről a küzdelemről, mint a „Bárány és a fenevad közötti összecsapásról”. Samuel Langdon lelkész Quebec elfoglalásával kapcsolatban idézte Jelenések 18 szavait: „Leomlott, leomlott a nagy Babilon”.⁴⁰⁷

Hasonló örömmel és ünnepléssel fogadták a katolikus spanyolok Karib-tengeri vereségét, melynek során a brit erők 1762-ben elfoglalták Havannát.

5.2. A polgári millenializmus születése és jellemzői

A hétéves háború lezárulását jelentő 1763-ban megkötött párizsi szerződés nyomán a katolikus francia és spanyol fenyegetettség és befolyás lényegében megszűnt az észak-amerikai brit gyarmatokra nézve. Ezzel a győzelemmel a

⁴⁰⁶ *Harry S. Stout: The New England Soul.i.m. 244.o.*

⁴⁰⁷ *Paul Boyer: When Time Shall Be No More: Prophecy Belief in Modern American Culture. Harvard University Press. 2009. 72.o.*

gyarmatosok jogaik növekedését, gazdasági és politikai befolyásuk megerősödését várták, miközben az angol kormányzat ezeken a területeken a minél erősebb kontroll fenntartását tartotta fontosnak.

Egy érdekes ellentmondást figyelhetünk meg a szigetország és az észak-amerikai brit kolóniák viszonyában, hiszen miközben egyre nőtt a feszültség ezekben az években közöttük, az anglicizáció következtében sokkal inkább angolnak tekintik magukat a gyarmatosok, mint korábban valaha is a történelem során.

1763-ra növekedett a „patrióta szellemiség” a gyarmatokon, de csak néhányan gondoltak arra, hogy ez egy új nemzet építését jelenti. Híven tükrözi a gyarmatiak Angliával kapcsolatos gondolkodásmódját az 1764-ben, a New York Mercury-ban megjelent írás, melynek szerzője névtelenségbe burkolózott. A következőt írta az anyaországgal kapcsolatban: „lefektette az alapjait a legnagyobb Birodalomnak, amely valaha is létezett: egy birodalomnak, amely a legnagyobb szerűbb, és melyet nem a mi fajunk romjain építettek, hanem a legnagyobb tudással művelvén és benépesítvén ezt a hatalmas vad területet... Napjainkban, mi a legboldogabb emberekként gondolunk magunkra (elfogadván a kormányzóságot) mint akik bárhol is élnek ezen a földön a nap alatt, és valóban azok is vagyunk.”⁴⁰⁸

Ez az állásfoglalás nem meglepő, tekintve, hogy az 1760-as évek gazdaságilag, vallásilag, politikailag és kulturálisan is ezer szálon kötődtek a gyarmatok Angliához. Számos területen sokkal közelebb álltak és szorosabb kapcsolatot ápoltak a gyarmatok Nagy-Britanniával, mint egymással.

A gyarmatok gazdasági beágyazottságára mutat rá John Fea, amikor azt írja, hogy „A kolóniák célja az anyaország szolgálata volt. A 17. és 18. században a gyarmatok nagyon fontos szerepet töltek be a gazdasági rendszerben, melyet merkantilizmusként ismerünk. Ez a rendszer megkövetelte, hogy a »nemzeti« gazdaság az anyaország részéről egy erős és szigorú kontroll alatt működjön. Ez a gazdasági rendszer akkor működött hatékonyan, ha a kereskedelem egyensúlyban volt, vagy több terméket exportáltak mint importáltak. 1763-ra a tizenhárom amerikai gyarmat szervesen integrálódott ebbe a rendszerbe. Így például a Dél-Karolinában megtermelt rizset az európai piacokon értékesítették, a Középső-Gyarmatok által

⁴⁰⁸ T. H. Breen *William Smith Mason: The Marketplace of Revolution : How Consumer Politics Shaped American Independence.* Oxford University Press. 2004. 91.o.

termesztett gabonát a nyugat-indiai, brit cukornádat termeszto rabszolga ültetvényekre szállították. Új-Angliából szintén ide szállítottak gabonát, és a hajóépítésből is kivette a részét. A gyarmatok jól prosperáltak ebben a rendszerben, és a kereskedelmet a korszak leghatalmasabb és legerősebb tengeri flottája biztosította... Ugyanakkor nagyon sok terméket importáltak a kolóniák Angliából, túlnyomórészt bútorokat, ruhákat, porcelánokat, és más háztartási eszközöket...1750 és 1773 között 120 százalékkal nőtt az anyaországból érkező termékek behozatala.⁴⁰⁹

Politikailag nézve, Gordon Wood szavaival élve, a „18.századi gyarmatosok szabadok voltak, kevesebb egyenlőtlenség volt közöttük, sokkal inkább prosperáltak, és kevesebb feudális »csökevény« terhelte őket, mint bármely más embert a tizenhetedik században, és ami még ennél is fontosabb, mindezzel tisztában is voltak... Mindaz, amit a gyarmatosok a szabadságról tudtak, a britektől ismerték meg.⁴¹⁰

Vallásilag nézve a tizenhárom gyarmat egyértelműen protestáns többségű volt, és mint ilyen, hitt a hit szabad gyakorlásának fontosságában, az anyanyelven történő igehirdetésben és abban, hogy mindenkinek saját anyanyelvén kell olvasnia a Szentírást, és annak tanácsai szerint élni. Ez a fajta szabadság teljesen összhangban volt azzal a polgári szabadsággal, melyet Anglia képviselt ebben az időszakban. Ahogyan John Fea megfogalmazta, a „Polgári szabadság és a protestáns szabadság kéz a kézben haladt a Brit Birodalomban. A vallásszabadság Angliában a protestánsok által volt korlátozva... a katolikusoknak, kvékereknek, és mindazon szektáknak, melyek tagadták a Szentháromságot, nem engedélyezte a vallásos összejöveleteket, istentiszteleteket. A gyarmatok túlnyomó részén az emberek sokkal nagyobb vallásszabadságnak örvendhettek, mint Angliában. Így például a kvékerek példátlan szabadságot élveztek Pennsylvániában, New Jersey-ben és Rhode Island-en. Azon puritánok, akik nem tölthettek be politikai hivatalokat és nem látogathatták az angol egyetemeket a Tolerancia Törvény időszaka alatt,

⁴⁰⁹ John Fea: Was America Founded as a Christian Nation? i.m. 128-130.o.

⁴¹⁰ Idézi John Fea: Was America Founded as a Christian Nation? i.m. 130.o.

szabadon építhették vallásos közösségeiket Új-Angliában... A vallási és politikai szabadság egy protestáns elképzelés volt.”⁴¹¹

Akkor miért történik meg az anyaországgal való szakítás? John M. Murrin történész nem kis iróniával utal arra, hogy igazából „Amerika egy brit ötlet volt. A britek álma, amely azonban rövidesen a rémálommá vált... A függetlenségi háború az anglikanizáció folyamatának a betetőzése volt. A gyarmatiak azon brit politikának álltak ellen, növekvő ingerültséggel és haraggal, amely által London nem engedte meg nekik, hogy angolokként éljenek. Nem követeltek semmi mást, csak ugyanazokat a jogokat, amelyek az angolokat megillették, mint például a képviselő nélküli adózás megszüntetését... azaz nem egyedülálló amerikai privilégiumokat akartak kicsikarni.”⁴¹²

Freeman Hunt írja, hogy még a híres evangélizátor George Whitefield is felhívta a figyelmet a várható feszültségekre, amikor 1764-ben készült elhagyni a New Hampshire-ben található Portsmouth városát. Utazása előtt magához kéretett két kongregacionalista lelkészt, Dr. Langdont és Havent, és miután egyedül maradt velük, a következőt mondta: „Nem tudom nyugodt lelkiismerettel elhagyni a várost anélkül, hogy egy titkot megismertetnék Önökkel. A szívem vérzik Amerikáért. Ó szegény Új-Anglia. Létezik egy olyan terv, amely mind a polgári, mind a vallás-szabadság ellen irányul, hogy mindkettőt elveszítse, és így a remek arany napoknak vége van, semmi más nem áll előtteketek mint nehézségek. Az információm Nagy-Britannia legfelsőbb tekintéllyel bíró köréből származik... a szabadságaitokat el fogjátok veszíteni.”⁴¹³

Az anyaország az adóknak egy olyan újfajta rendszerét vezette be a gyarmatokon, mely által szerette volna a háborús kiadások terhének egy jelentős részét a gyarmatosokra áthárítani. Ennek keretében 1764-ben új adókat vetettek ki olyan fogyasztási termékekre, amelyeket a gyarmatosok import útján szereztek be, így a ruhákra, cukorra, borra, kávéra. Ezek hatására a gyarmatokon egyre többen gondolták úgy, hogy képviselői jog nélkül elutasítják az adók fizetését, azaz a

⁴¹¹ *John Fea: Was America Founded as a Christian Nation? i.m. 219.o.*

⁴¹² *John M. Murrin: A Roof without Walls: The Dilemma of American National Identity* (from *Beyond Confederation: Origins of the Constitution and American Identity*, Richard Beemen, Stephen Botein, Edward C. Carter II, eds. , (Chapel Hill, N.C.: University of South Carolina Press, 1987)

⁴¹³ *Freeman Hunt: American Anecdotes: Original and Select. II.Vol. Putnam & Hunt. 1830. 287-288.o.*

Parlamentnek nem volt joga ahhoz, hogy adótörvényeket fogadjon el a gyarmatosokkal kapcsolatban, tekintettel arra, hogy adótörvényeket elfogadni a nép megválasztott képviselőinek lehetne, azaz „nincs adózás képviselet nélkül”.⁴¹⁴

Míg az 1764-es Cukortörvény igazából csak közvetett módon hatott a legtöbb gyarmati lakosra, addig az 1765 március 22-én elfogadott és gyarmatokra kényszerített Bélyegtörvény majdnem mindenkre közvetlen hatást gyakorolt, és szinte példátlan összefogást és erőszakos cselekményeket eredményezett.⁴¹⁵

Új-Angliában ahogyan utaltam rá, a gyülekezeti megosztottságot a közös ellenség – katolikus franciák – elleni küzdelem helyezte nyugvópontra. A hétéves háború utáni szakaszban a közös ellenség a zsarnokság lett, a közös ügy pedig a „szabadság szent ügye”. Természetesen a „szabadság szent ügye” egyszerre volt politikai és ugyanakkor vallási töltettel bíró kifejezés.

Ahogyan Stout megfogalmazta „vallásos terminusban – amelyet az Új-Angliában élők a legtöbbet hallottak – a szabadság eszméje megváltozott egy kicsit. Azonban 1776-ban, akárcsak 1630-ban, a szabadság megmaradt az Isten ígéjének – és egyedül az Ő ígéjének – való engedelmességnek, az élet és hit minden területén... A népességnövekedés nagy arányú volt Új-Angliában, hiszen az 1760-as években egy fél millió fővel nőtt a lakosság száma, ugyanakkor a teológiai intézetek szinte minden településre tudtak felkészült lelkészt kibocsátani. Mintegy 1600 kongregacionalista lelkész szolgált Új-Angliában a gyarmati időszak alatt, és ezek egyharmada (hatszáz fő) volt aktív az 1760-as években és a forradalom időszakában... a

⁴¹⁴ Thomas S. Kidd: *God of Liberty*. i.m. 32.o.

⁴¹⁵ Az Angol Parlament 1765.március 22-én fogadta el a Bélyegtörvény néven elhíresült új adót, amelyet minden, az észak-amerikai brit gyarmatokon élő személyre kivetettek. Az új adó fizetésre kötelezte a gyarmatosokat minden általuk használt nyomtatott papírra, melybe beletartoztak például a különböző engedélyek, újságok, jogi dokumentumok, hajóokmányok, szerződések, sőt, még a kártyák is. A befolyt pénzüsszeget a háborúban kiürült kincstár feltöltésére és az amerikai határ védelmére szánták. Az Appalache-Hegység közelében mintegy 10.000 katona állomásozott ebből a célból. A gyarmatosok szemében nem igazából a költségek jelentették az igazi problémát – melyek relatíve nem voltak magasak – hanem az a változás, melyet magában rejtett, miszerint Anglia a gyarmati törvényhozása jóváhagyása nélkül vezette be ezt az új adót. Ha ezt a telepések komolyabb ellenállás nélkül megengedik – érveltek sokan –, kinyitják az ajtót a sokkal problematikusabb újabb adók bevezetése előtt. Különösen Virginia kardoskodott a „nincs adózás képviselet nélkül” elv mellett. Az angol Parlament 1766-ban visszavonta a törvényt, amely a gyarmatiak első politikai győzelmét jelentette. (<http://www.history.org/history/teaching/tchcrsta.cfm>) Lásd bővebben a témával kapcsolatban: *Urbán Aladár: Köztársaság az újvilágban. Az Egyesült Államok születése 1763-1789.* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 1994.

kongregacionalista gyülekezetek száma az 1760-as években 530 volt, és Ezra Stile számításai szerint a teljes népesség közel 85 %-a maradt névlegesen a kongregacionalista gyülekezetek tagja... az irodalmi művek, újságok szerepe különösen a városokban jelentős volt, de a legnagyobb nyilvánosságot és befolyást kétség kívül az igehirdetések jelentették.”⁴¹⁶

Hogyan viszonyult a klérus a Bélyegtörvényhez? Az első időkben elsősorban a politikai elitből kerültek ki a törvény ellenzői, a lelkészek többsége kerülte a nyilvános vitát vagy kritikai megjegyzéseket, az erőszakos cselekményeket pedig elítélte. Miután a Parlament visszavonta Bélyegtörvényt, újabb döntésre szánta el magát, és 1766-ban a Nyilatkozat-törvényben rögzítette, hogy a Parlamentnek minden esetben jogában áll törvényeket fogantatni a gyarmatokkal kapcsolatban, és adókat bevezetni. Rövidesen adókat vetettek ki a luxus termékekre, mely ellen ismét felemelték szavukat a gyarmatiak, bojkottra szólítván fel az érintett termékekkel kapcsolatban.

1770. Március 5-én incidens zajlott le brit katonák és a helyi lakosság között, melynek következtében öt bostoni lakost lelőttek, és amely úgy maradt meg az emberek emlékezetében, mint a „Bostoni mészárlás”. Ahogyan a polgári elit tagjai szembeszálltak a zsarnoksággal a szabadság ügyét hirdetve, úgy 1770 és 1772 között a klérus tagjai is aktivizálták magukat. Szószékek százairól hirdették a szabadság eszményét.

Az egyik legelterjedtebb és legolvasottabb igeszolgálat ebben az időszakban John Allen nevéhez fűződik, aki baptista vallású igehirdető volt és Bostonban élt. 1772-ben megjelent szolgálata – *An Oration Upon the Beauties of Liberty* (Elmélkedés a szabadság szépségein) – hűen tükrözi a korszak vallási gondolkodásmódját a zsarnoksággal illetve a szabadsággal kapcsolatban.

Igehirdetésének alapja, Mikeás 7:3 volt, miszerint: „*Gonoszságra készek a kezek, hogy jól vigyék véghez; a fejedelem követelőzik, és a bíró fizetésre vár; a főember is maga mondja el lelke kívánságát, és összeszövik azt.*”

Már a bevezetőben kiemelte, hogy „Mikeás próféta hithű volt, akinek a szíve hűséges volt, és lelke a nép szabadságáért figyelemreméltó buzgósággal volt tele. Akkor

⁴¹⁶ Harry S. Stout: *The New England Soul*.i.m. 259-260. o.

tudott hűséges lenni, amikor zsarnoki hatalom uralkodott, amikor a törvények, jogok, és az emberek szabadsága korlátozva volt egy gonosz király, Akház által.” Korának áthallása később is élesen jelentkezett, például amikor azt írta, hogy „ ez egy sötét időszaka volt a népnek, egy sötét időszaka az élő Isten egyházának, és egy nagyon lesújtó időszaka az embereknek, amikor is Ézsaiás kortársa, Mikeás megjelent, mint az Úr prófétája és a Szabadság Fia.” Arra a kérdésre, hogy mit jelent az ő napjaikban az a kifejezés, hogy a „fejedelem követelőzik”, a következő választ adta: „A brit utcák, miért amerikai arannyal vannak kikövezve... lehetséges, hogy így legyen, de csak tisztességes kereskedelmi tevékenység útján, nem adózás, és elnyomás árán.” Szolgálatában egyszerre támadta a Parlamentet és a királyt is. Ószövetségi példa alapján támasztotta alá azt a nézetét, hogy „Nem ugyanez a helyzet állt elő Roboám király napjaiban is, amikor az embereket nagy és nehéz adóterhekkel szomorították meg? Amikor a nép petícióval fordult a király felé, hogy enyhítse az adóterheket, meghallgatta őket, vagy atyjának tanácsnokait? Nem!...légy résen Oh, Amerika!”⁴¹⁷

5.3. A forradalom és egy új nemzet kialakulásának értelmezése Új-Angliában

A lelkeszkar az 1770-es évektől kezdve kivette részét az ellenállásból, majd a nyílt, katonai konfrontációból. A „fekete sereg”, azaz a kongregacionalista lelkeszkar többsége vezető szerepet játszott a függetlenségi mozgalomban. Számukra az Anglikán Egyház térnyerése az észak-amerikai brit gyarmatokon a vallásszabadság csökkenésének veszélyét jelentette. Úgy látták, hogy a vallásszabadság csökkenése együtt fog járni a politikai szabadságjogok elvesztésével is. Több mint hatszáz lelkesz hirdette Új-Anglia szerte a szabadság szent ügyét és a zsarnoki hatalom diabolikus voltát. A kialakuló politikai elit, mely sokat idézett a Szentírásból is, elsősorban a whig szerzőkre, a felvilágosodás eszméjének íróira és a klasszikus szerzőkre támaszkodott, ahogyan azt tanulmányom bevezető részében is bemutattam. Ugyanakkor a lelkeszkar is megpróbálta integrálni a whig szerzők gondolatait a Szentírással, összekapcsolván azt az isteni gondviselés elképzelésével.

⁴¹⁷ *John Allen: An Oration, Upon the Beauties of Liberty, Or the Essential Rights of the Americans.* Boston: Printed and Sold by D. Kneeland, and N. Davis, in Queen-street. 1772. (Prédikáció)

Ennek egyik klasszikus példája Abraham Keteltas (1732-1798) 1777-es igehirdetése, melyet New York-ban tartott egy presbiteriánus gyülekezetben. Sokat sejtetően alap textusának a Zsoltárok könyvének 74.fejezetét választotta, és annak 22. versszakának első részét, mely így hangzik: *„Kelj fel, oh Isten, és védd a te ügyedet;”*

Szolgálatának bevezető részében Keteltas világossá tette, hogy ez a zsoltár akkor keletkezett, amikor Dávid király nagyon komoly nehézséggel nézett szembe, hiszen egy ellenséges nép megtámadta őket, felégette menedékhelyüket Ziklágot, fogolyként elhurcolta a gyermekeket és az asszonyokat, és katonái mindezek hatására arról beszéltek egymás között, hogy halálra kövezik őt. Ezek voltak azok a körülmények, amelyek hatására Dávid Istenhez fordult, példát adva minden hívő embernek, hogy a kilátástalannak tűnő helyzetben Isten népének támasza és szabadítója. Isten pedig mindig meghallgatja gyermekei kiáltását, és megvédi ügyüket. De mi ez az ügy, melyet Isten védelmez, korszakokon át? Keteltas úgy látta, hogy *„az isteni igazság, igazságosság ez a szent ügy.”* Kik képviselik ezt az ügyet ezen a Földön? *„Mindazok, akik hisznek, és elfogadják a mindenek fölött lévő isteni igazság rendszerét, és gyakorolják az igazságosságot... A választottak, akik *„Ti pedig választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet, megtartásra való nép vagytok, hogy hirdessétek Annak hatalmas dolgait, a ki a sötétségből az ő csodálatos világosságára hívott el titeket; (1Péter 2:9).*”* Miután biztosította a híveket arról, hogy Isten a választottakat szereti és támogatja, összefoglalásképpen a következőt mondta el. *„Amint látjátok testvéreim, ez az igazság ügye, a vallás ügye, az igazságosság ügye, az Ő egyházának és híveinek az ügye, Isten ügye. Ezt nevezik a zsoltárok az Ő ügyének.”*

Mi történik, ha ezt az ügyet veszély fenyegeti ezen a földön? Ha Isten követőit támadások érik, mert képviselik Isten ügyét? Keteltas számos bibliai példa alapján támasztotta alá – így például Jeremiás 51:33 és az azt követő versszakok alapján beszélt Babilon pusztulásáról –, hogy Isten védelmezi övéit, azokat, akik az igazság mellett állnak ki. Isten segítette népének, Izraelnek is az ügyét, amely ebben az időben nem volt más, mint a szabadság, hiszen Isten minden igazságtalanságot és zsarnoki hatalmat és uralmat elutasít. Ez nyilvánult meg Isten gondviselésében is, melyet külön kiemelt Keteltas. Gondviselése által Isten mindaddig védelmezte Izrael szabadságát, például a hódító asszírokkal szemben is, amíg népe hűséges volt. Isten kiállt népe érdekében, az ő ügyükben, mely nem volt más, mint a „vallás, a

szabadság és az erény szent ügye”. Ezzel kapcsolatban két későbbi példát is említ. Az egyik a spanyol zsarnoki uralommal szembeszálló hét holland tartomány esete, akik a korszak legnagyobb hatalmával szálltak szembe, és Isten kegyelméből kivívták ezen tartományok „szabadságát és függetlenségét”. A másik példája a svájci kantonok voltak, akik Ausztriával szemben vívták ki szabadságukat. A szolgálással tudtak szakítani, és Keteltas véleménye szerint napjaikban ők „a földkerekség legszabadabb emberei”. Ezen példák alapján Keteltas arra bátorította hallgatóit, hogy Isten gondviselése az ő idejükben is jelen van. Mindezek után rátért a saját helyzetükre, a következőt írván: „A bevezető gondolatok alapján úgy vélem, okunk van levonni azt a következtetést, hogy az amerikai kontinens ügye, mely szembehelyezkedik egy kegyetlen, véres és bosszúálló minisztériummal, Isten ügye. Mi az emberi jogokért küzdünk, a most élő milliók jólétéért, és a még meg sem született milliók boldogságáért... ha háborút folytatnak ellenünk, amely igazságtalan és jogtalan, a mi ügyünk nem pusztán igazságos, hanem ami ennél is sokkal fontosabb, Isten ügye: az egész emberiség nagy ügye... semmi kétségünk ne legyen afelől, hogy a szabadság ügye, egyesítve az igazsággal és jogossággal, Isten ügye.”

Keteltas arra is emlékeztet, hogy Anglia éppen ezekért a jogokért szállt harcba olyan sok alkalommal, miszerint „Ez az a nagyszerű és dicsőséges ügy, amelyért Nagy-Britannia is gyakran és határozottan küzdött, a zsarnokság és az elnyomás ellen.” Anglia számára ez a dicső múlt ezzel kapcsolatban, de mára a helyzet megváltozott, hiszen „az arany homályossá vált, a színarany elhalványult, és amely országban valamikor a jog és igazság lakozott, mára megváltozott és gyilkosok lakják.” Véleménye szerint ezzel a változással a valamikor dicső Anglia a gonosz szolgálatába szegődött, hiszen „ha a szabadság az emberiség boldogságának a barátja, és az egész univerzum igaz ügye, akkor biztonsággal állítható, hogy a zsarnokság és az elnyomás a gonosz ügye, aki gyűlöli Isten gyermekeit. A Szentírás számos próféciájában utal a zsarnokok és elnyomók feletti ítéletről, és a történelemben láthatjuk ezeknek a jövődöléseknek a beteljesedését.”⁴¹⁸

A lelkeszek közül sokan hitték, hogy az idők végén élnek, és ez a háború a végső küzdelem Isten választottai és az Antikrisztus között. Így például Jonathan Trumbull

⁴¹⁸ *Abraham Keteltas: God Arising and Pleading His People's Cause ; or The American War in Favor of Liberty, Against the Measures and Arms of Great Britain, Shewn to Be the Cause of God (1777).* Georgia State University (Prédikáció)

(1710-1785) Connecticut kormányzója azt írta, hogy „Az utolsó napok végén élünk... Isten munkája volt az, hogy a nyugati világban felemelt egy birodalmat, kiterjesztvén a mi Megváltónk királyságát, ledöntvén a Pápaságot.”⁴¹⁹

Samuel Sherwood (1730-1783) 1776-os szolgálatában a Jelenések 12: 14-17-et⁴²⁰ választotta alaptextusának. Ez az igeszakasz kedvelt bibliai hivatkozási alapja volt a forradalmat támogató lelkészeknek. Szolgálatának elején tárgyalta a Sárkány képét az említett fejezetben, majd ezzel összefüggésben utalt arra, hogy a Jelenések 16. fejezete szerint *„A hatodik angyal is kitölté az ő poharát a nagy folyóvízre, az Eufrátesre; és kiszárada annak vize, hogy a napkelet felől jövő királyoknak út készíttessék. És láték a sárkány szájából és a fenevad szájából és a hamis próféta szájából három tisztátalan lelket kijöni, a békákhoz hasonlók; Mert ördögi lelkek azok, a kik jeleket tesznek; a kik elmennek a földnek és az egész világnak királyaihoz, hogy egybe gyűjtsék azokat a mindenható Isten ama nagy napjának viadalára.”* (12-14.versek)

Kit szimbolizálnak ezek az ördögi lelkek? Meglátása szerint a „pápizmust, a jezsuita misszionáriusokat... a keresztény-ellenes, zsarnoki hatalmat.” Ennek a hatalomnak a központja írása szerint „Róma, a zsarnokság és az üldözés főhadiszállása.” Erre tanít véleménye szerint a történelem is, hiszen „protestánsok ezreit üldözték és mészárolták le az olyan katolikus országokban, mint például Franciaország. Ezekre a hatalmakra a zsarnokság és a korrupt, elnyomó rendszer a jellemző, melyet Nagy-Britannia Parlamentje és minisztériuma is adoptált az utóbbi időben... ez rettenetesen fenyegeti a polgári és vallásszabadságot... a prófécia szerint ez a keresztényellenes zsarnoki szellem nagyon gyorsan kiterjed szinte az egész földre.”

⁴¹⁹ Charles Royster: A Revolutionary People At War: The Continental Army and American Character, 1775-1783. The University of North Carolina Press. 1980. 152.o.

⁴²⁰ Jelenések 12: 14-17: *„De adaték az asszonynak két nagy sasszárny, hogy a kígyó elől elrepüljön a pusztába az ő helyére, hogy tápláltassék ott ideig, időig, és az időnek feléig. És bocsáta a kígyó az ő szájából az asszony után vizet, mint egy folyó vizet, hogy azt a folyóvízzel elragadtassa. De segítségül lőn a föld az asszonynak, és megnyitá a föld az ő száját, és elnyelé a folyóvizet, a melyet a sárkány az ő szájából bocsátott. Megharagvék azért a sárkány az asszonyra, és elméne, hogy hadakozzék egyebekkel az ő magvából valókkal, az Isten parancsolatainak megőrzőivel, és a kiknél vala a Jézus Krisztus bizonyágtétele;”*

Korának küzdelmeit és nemzetének harcát ezen a szemüvegen keresztül szemlélte Sherwood.⁴²¹

Hozzá hasonlóan nagyon sokan osztották azt a történelmi nézetet, hogy az „Amerikaiak szabadságküzdeme Isten szent ügye, és a brit zsarnokság antikrisztusi... az eljövendő ezer éves krisztusi uralam alatt a földön kiteljesedik a polgári és vallásszabadság, melyre Amerika épül.”⁴²²

Az a szoros kapcsolat, amely a kialakuló amerikai nemzeti identitástudat és a forradalom egész világra szóló hatása között nyilvánult meg – tekintettel arra a meggyőződésre, hogy ez a küzdelem a világ sorsát befolyásolja – a Nagy Ébredési Mozgalomhoz vezethető vissza.

Daniel S. Lutz mutatott rá kutatásában, hogy az 1760-as években az alapítók kétszer annyiszor idézték írásaikban a felvilágosodás íróit, a whigeket, és a klasszikus szerzők műveit, mint a Szentírást. Azonban az 1770-es években az alapítók már jóval többet idéztek a Bibliából, mint bármely más szerzőktől. Ugyanezt a tendenciát figyelhetjük meg az 1780-as években is.⁴²³

⁴²¹ Samuel Sherwood A. M: *The Church's Flight into the Wilderness: An Address on the Times, containing Some very interesting and important Observations on Scripture Prophecies* (1776). University of Nebraska - Lincoln DigitalCommons@University of Nebraska - Lincoln

⁴²² Így például Samuel West, Abraham Keteltas, Ezra Stiles. *Nathan O. Hatch: The Sacred Cause of Liberty*. i.m.22.o.

⁴²³ Donald S. Lutz: "The Relative Influence of European Writers on Late Eighteenth-Century American Political Thought," *American Political Science Review* 78 (March 1984): 190.o. (idézi John Fea: *Was America Founded as a Christian Nation?* i.m. 240.o.)

Az amerikai forradalom vezetőinek eszmeisége és a vallás

6.1. Teista vagy racionalista?

Ahogy korábban említettem, éles vita zajlik napjainkban is abban a kérdésben, hogy az alapítók mennyire tekinthetők vallásosnak, gondolataikat, tetteiket mennyire befolyásolta a keresztény hit. Azt is áttekintettük, hogy a függetlenségi háborút megelőzően a vallás és a politika között nagyon szoros kapcsolat alakult ki. Sydney Ahlstrom kutatásai alapján arra a megállapításra jutott, hogy „a korszak politikai meggyőződését felgyorsította a felvilágosodás filozófiája, a teológia és a szekularizált gondolkodásmód, amely hozzájárult a korábbi teológiai gondolatok átalakításához... harmonizálva azt a korszak szellemiségéhez.”⁴²⁴

Erre szükség is volt, hiszen a Szentírás, ahogyan az anglikán lelkészek többször is utaltak rá, sehol nem tanítja a politikai szabadságért folytatott küzdelmet. Jézus a bűntől való szabadulásért áldozta életét és nem a politikai szabadság kivívásáért. A Szentírás sokat idézett textusa ezzel kapcsolatban – Róma 13 – éppen a politikai hatalmasságok iránti tiszteletről és szolgálatról tanít. A politikai küzdelemben résztvevő lelkészek teológiai látása szükségszerűen változott a forradalmi időszakban és az azt közvetlenül megelőző évtizedben.

Frazer véleménye szerint a „whig és republikánus elképzelések öltöttek vallási formát tanításukban... a radikális whig ideológiát mint politikai protestantizmust szemlélhetjük.”⁴²⁵

A két ideológia találkozása és összeolvadása alapján beszélhetünk teista-racionalizmusról, amely véleményem szerint leginkább jellemezte a korszak amerikai gondolkodóit. Ez a gondolkodásmód semmiképpen nem tekinthető pusztán bibliainak, hiszen mint korábban utaltam rá, a whig írók és republikánus szerzők gondolataikat többek között az ókori görög, római szerzők műveiből merítették. A politikai szabadság, az erény fogalma vagy éppen a zsarnokság elleni küzdelem is itt található meg. A teista-racionalizmus egy nagyon sajátos, elsősorban az amerikai

⁴²⁴ Gregg L. Frazer: *The Religious Beliefs of America's Founders*. i.m. 6.o. idézi Sydney E. Ahlstrom: *A Religious History of the American People*. New Haven.Conn.: Yale University Press. 1972. 364. o.

⁴²⁵ Gregg L. Frazer: *The Religious Beliefs of America's Founders*. i.m. 7.o.

értelmiségi réteg által képviselt hitrendszer volt, melyre ismereteim szerint Európában nincs példa.

Európában a felvilágosodás racionalizmusa és a keresztény hit többnyire de természetesen nem minden esetben egymással szemben, egymást „kioltva” jelenik meg⁴²⁶, míg az amerikai gyarmatokon egymásban bizonyos értelemben „feloldódva”, egy újfajta politikai protestantizmust kialakítva.

A teista-racionalizmus hitrendszere ötvözte azt a három jelentős gondolkodásmódot, mely a korszak amerikai gondolkodóit jellemezte. Gregg L. Frazer könyvében részletesen foglalkozik ezzel a három irányzattal. Kutatásai alapján a teista-racionalizmus magában hordozta a „természeti vallást”, a felvilágosodás racionalizmusát és a keresztény gondolkodást.

Ebben a hármasságban a „racionalizmus olyan bölcseleti, filozófiai irányzat volt amely szerint az értelem a fő forrása és egyben tesztje az ismeretnek.” Aquinói Tamás (1225-1274) skolasztikus teológus munkássága nyomán az „értelem szerves részévé vált a kereszténységnek.” Meglátása szerint „az értelem fő oka, hogy bizonyítsa, a kinyilatkoztatás igaz voltát, azaz nála az értelem sokkal inkább támogatója volt a hitnek mint elpusztítója.” Mivel nézete szerint mindkettőnek Isten volt a szerzője, „így az értelem és a kinyilatkoztatás között nincs valódi különbség vagy ellentét.” Ebben a hitrendszerben az „értelem a kinyilatkoztatás előtt fejet hajtott.” A teista-racionalizmus hitrendszerében azonban a „végső alapot az értelem jelentette.”⁴²⁷

A természetes vallás képviselői hittek abban, hogy „Isten személye és akarata leginkább az általa teremtetett természeti törvényekből és a természetben lejátszódó események megfigyeléséből ismerhető meg.” Ezt az irányzatot a „18.században deizmusként ismerték, és a század második felében Angliában, Franciaországban és Amerikában szinte minden tanult emberre hatással volt. Az Alapítók közül nagyon sokan ezt az irányzatot követték, így például John Adams, James Wilson és George Washington is.”⁴²⁸

⁴²⁶ Ennek ellenpéldája Magyarország vallástörténetében is kimutatható.

⁴²⁷ Gregg L. Frazer: *The Religious Beliefs of America's Founders*. i.m. 14-15.o.

⁴²⁸ Gregg L. Frazer: *The Religious Beliefs of America's Founders*. i.m. 15.o.

A deizmus a tradicionális kereszténység kritikai megközelítéseként vált ismerté, mivel tagadta Isten jelenvalóságát a mindennapokban, és tagadta a bibliai kinyilatkoztatást is. Kerry Walters könyvében megemlíti, hogy a deisták „elutasították Krisztus testetöltését, a szűztől való fogantatást, az eredendő bűn tanítását, az ítéletet, a bibliai csodákat, a feltámadást és az örök kárhozat tanát.”⁴²⁹

Az észak-amerikai brit gyarmatokon szolgáló legismertebb és legnagyobb taglétszámmal rendelkező egyházak – presbiteriánus, kongregacionalista, anglikán, baptista, lutheránus, katolikus – mind hittek a Szentháromságban, Krisztus Istenségében, a feltámadásban, az eredendő bűn tanításában, a ma is élő és az emberek mindennapi életében jelenvaló Isten létezésében, a szűztől való fogantatásban, a Szentírás tekintélyében. Mindabban, amit a deisták elutasítottak, amellyel szemben ellenérzésekkel viseltettek.

A teista-racionalista hitrendszer valahol a két álláspont között helyezkedett el. Nem volt tisztán deista, de keresztény sem, mint korábban láttuk. Gregg L. Frazer gondolatai szerint, a „teista-racionalisták hittek egy hatalmas, ésszerű és jóindulatú teremtő Istenben, akitől azok a törvények származnak, amelyek által az egész univerzum működik. Hittek a személyes Isten jelenlétében, aki napjaikban is aktív... következésképpen hittek abban is, hogy imáikat meghallgatja és válaszol azokra. Hittek abban, hogy Isten szolgálata az alapja az élő, és erkölcsös életnek, amely a vallás igazi értékét jelenti... Ugyanakkor nem hittek abban, hogy Jézus Isten volt, úgy tekintettek Rá, mint egy nagy erkölcsi tanítóra, és nagyobb tekintélyt kölcsönöztek neki, mint a legtöbb deista. Hittek egy személyes túlvilágban, ahol a gonoszul cselekedőket ideiglenesen megbüntették, és akik jót cselekedtek, azokra örök boldogság vár. Hittek a biblia kinyilatkoztatásában, mint amely az értelemre épül, hiszen számukra az értelem volt a legvégső alapja a tudásnak és az ismeretnek, mint korábban láttuk. A teista-racionalizmus vallotta a kereszténység bizonyos tanításait, akárcsak a deizmus egyes nézeteit.”⁴³⁰

A teista-racionalizmusnak a „a racionalizmus volt a lényege, míg a teizmus a leírása... nem volt igazából egy vallás, vagy egy adott vallásfelekezethez kapcsolható

⁴²⁹ Kerry S. Walters: *The American Deists*. Yale University Press of Kansas. 1992. 24-34.o.

⁴³⁰ Gregg L. Frazer: *The Religious Beliefs of America's Founders*. i.m. 19-20.o.

hitvallás, sokkal inkább egy vallásos hitrendszer, és a vallásos meggyőződés egyfajta megközelítése.”⁴³¹

A teista-racionalista gondolkodásmód egyaránt megtalálható volt a lelkészkar és a forradalmi időszakban kialakuló politikai elit körében is. Az Új-Angliában szolgáló lelkészek döntő többsége kiemelkedő tudással rendelkezett, tanulmányait vagy a Harvard, vagy a Yale iskolapadjaiban szerezte.⁴³²

Egy tanulmány alapján azt mondhatjuk, hogy Új-Angliában 1767-ben nem kevesebb, mint 550 lelkész teljesített szolgálatot, és közülük mindegyik magasfokú végzettséggel rendelkezett. Az 1740 és 1810 között felszentelt 800 lelkész közül kevesebb mint 20-nál nem lehet pontosan megállapítani, hogy felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkeztek volna.⁴³³

Mindkét korábban említett felsőoktatási intézményre elmondható, hogy alapvetően előkészítette a hallgatókat a teista-racionalista hitrendszer elfogadására. Olyan neves „racionalista írók voltak széleskörűen olvasottak a szemináriumi alkalmakon, mint John Locke, Samuel Clarke (1675–1729)... William Wollaston (1659-1724)⁴³⁴... a szemináriumi tanulók olyan kérdéseken gondolkodtak, mint a természeti törvények és emberi értelem, amelyek kételkedést ébresztettek mind a kinyilatkoztatás hitelességével mind szükségességével kapcsolatban. Más alapvető doktrínákkal kapcsolatban is hasonló volt a helyzet, így például az értelemre és a bizonyítékokra való támaszkodás... számos esetben vezetett el a Szentháromság tagadásába vetett hit meggyőződésig.”⁴³⁵

Ennek fényében nem meglepő, hogy Whitefield 1740-es, Harvardon történt látogatása során éles kritikát fogalmazott meg „az oktatás liberális tendenciái miatt,

⁴³¹ Gregg L. Frazer: *The Religious Beliefs of America's Founders*. i.m. 14.o.

⁴³² Alice M. Baldwin: *The New England Clergy and the American Revolution*. i.m. 3.o.

⁴³³ Gregg L. Frazer: *The Religious Beliefs of America's Founders*. i.m.71.o.

⁴³⁴ Samuel Clarke az egyik legnagyobb hatású brit filozófus és gondolkodó volt. Érdeklődési köre elsősorban a metafizika, a teológia és az etika volt. William Wollaston anglikán lelkész volt, a héber, latin, görög nyelv tudósa. Teológusként a felvilágosodás időszakának egyik leghíresebb szigetországi filozófusa (Stanford Encyclopedia of Philosophy)

⁴³⁵ Gregg L. Frazer: *The Religious Beliefs of America's Founders*. i.m.71.o.

és azért, mert teljes kudarcnak tartotta, ahogyan a diákokat a Szentírás igazságaira tanítják.”⁴³⁶

Alden Bradford azt írta, hogy „a szabad és független kutatásnak a szellemisége az egyetem liberális rendszerének adaptálásából nőtt ki.” Azoknak a lelkészeknek a száma, akik „elutasították vagy nem tanították, képviselték a kálvinista doktrínát”, igen magas volt. Az 1747-es évből 55 lelkészt sorol fel, közöttük számos jól ismert névvel találkozhatunk, „ Dr. Appleton, Dr. Mayhew, Dr. Ebenezer Gay, Dr. Chauncy, Samuel Cooke, Timothy Harrington, Jerermiah Fogg, Samuel Webster, Dr. A. Eliot, John Tucker, Samuel West...”⁴³⁷

6.2. Teista és racionalista

Ezek a lelkészek nyitottak voltak a teista-racionalista hitrendszer befogadására, képviselésére. Azok az alapelvek, amelyeket a függetlenségi háború során általuk hirdetve voltak az új-angliai szószékekről, nem tisztán bibliai alapelvek voltak, hiszen például az állam természetéről vallott nézeteiket sokkal inkább Locke írásaira alapozták, mintsem a Szentírás tanítására. Ugyanez igaz a társadalmi egyenlőség képviselésére, vagy a zsarnokság elleni harcra, a szabadság felfogásra, vagy éppen az önrendelkezés kérdésére.⁴³⁸

Meglátásom szerint a vallásszabadság elve, az egyház-állam szétválasztása hitbeli kérdésekben, szintén ebbe a csoportba sorolható. James Madison 1774-ben egy levelet írt barátjának, melyben a lelkiismereti és vallásszabadság elvét hangsúlyozta. Arra kérte barátját, hogy imádkozzon ezért az ügyért, miközben az ezzel kapcsolatos nézeteit nem a Szentírásból, hanem a felvilágosodás eszmerendszeréből, a toleranciából és a pluralizmusból merítette.⁴³⁹

⁴³⁶ William H. Cooper, Jr.: The Great Revivalists in American Religion, 1740-1944: The Careers and Theology of Jonathan Edwards, Charles Finney, Dwight Moody, Billy Sunday and Aimee Semple McPherson. McFarland. 2010. 44.o.

⁴³⁷ Alden Bradford: Memoir of the Life and Writings of Rev. Jonathan Mayhew. Boston. C.C.Little.1838. 23-24.o.

⁴³⁸ Lásd bővebben: Gregg L. Frazer: The Religious Beliefs of America's Founders. i.m.87-106.o.

⁴³⁹ From James Madison to William Bradford, 24 January 1774. <http://founders.archives.gov/>

A vallásszabadságért karöltve küzdöttek egymással a deista álláspont követői, az evangéliumi kereszténység hívei és a felvilágosodás eszmerendszerének hirdetői.⁴⁴⁰

A vallás és lelkiismereti szabadság elve nem tekinthető pusztán puritán eszmének, hiszen ők maguk is intoleránsak voltak más keresztény meggyőződésű emberekkel szemben, elég csupán Roger Williamsre, a kvékerekre, vagy a Nagy Ébredési Mozgalom során kialakult ugynevezett szeparatista közösségekre utalnunk.⁴⁴¹

A „Keresztény Spárta”⁴⁴² gondolköre is csak a teista-racionalista hitrendszerben érthető meg. Az erény köztársasága, melyet sokat emlegettek a függetlenségi háborúban, egyszerre épült a politikai keresztény eszmeiségre, és a felvilágosodás által képviselt antikvitáshoz való visszatérésre. Ez a kettő összekapcsolódott egymással, hiszen önmagában az ókori spártai model sem volt számukra tökéletes, de úgy látták – többek között az angol katonák által elkövetett erőszakos cselekmények miatt –, hogy a keresztény model sem működőképes. Ezért nem egyszerűen csak „spártai köztársaságban” vagy „keresztény köztársaságban” gondolkodtak, hanem egyfajta „Keresztény Spártában”, amely az egyén és a köz javát szolgálja.⁴⁴³

Véleményem szerint a törvény előtti egyenlőség kérdése is a teista-racionalista eszmerendszeren keresztül értelmezhető igazán a függetlenségi háború során, hiszen egyszerre hordozta magában a kereszténység és a felvilágosodás gondolatrendszerét. Keresztény alapon a puritánok többsége nem ellenezte a rabszolgatartást.⁴⁴⁴

⁴⁴⁰ Thomas S. Kidd: *God of Liberty*. i.m. 38-39.o.

⁴⁴¹ Lásd bővebben: Szabó János: *Falak és választóvonalak a történelemben* (Nyíregyházi Főiskola Történelemtudományi és Filozófiai Intézete 2012. november 29-30-ikonferenciája- internetes publikáció)

⁴⁴² Samuel Adams által használt kifejezés, mely alkalmas volt a liberális és konzervatív állameszmék összekovácsolására. John Scollay-nak, 1780. december 30-án kelt levelében azt írta, hogy “Szeretem Boston lakosait. Egyszer azon gondolkodtam, hogy mi lenne, ha ez a város Keresztény Spártává válna. De ó jaj! Az emberek soha nem lesznek szabadok! Nem lesznek szabadok csak addig, amíg erényesek maradnak.” *Samuel Adams: Samuel Adams to John Scollay*. 30 Dec. 1780. *Writings* 4:236—38. (<http://press-pubs.uchicago.edu>)

⁴⁴³ Thomas S. Kidd: *God of Liberty*. i.m.98-108.o.

⁴⁴⁴ Természetesen voltak kivételek, így például Samuel Sewall azt a nézetet képviselte, hogy mivel minden ember Ádám leszármazottja, így ugyanazok a szabadságjogok illetik meg. Híres rabszolgaelenes íratában öt oldalban magyarázza azokat a szentírási szakaszokat, amelyek véleménye szerint az emberi szabadságot emelik magasra a rabszolgatartással szemben.

Jonathan Edwards azt az álláspontot képviselte, hogy különbséget kell tenni a lelki egyenlőség – ebben minden ember egyenlő Isten előtt – és a társadalmi, szociális egyenlőség között. Ő maga is rabszolgatartó volt. A Nagy Ébredési Mozgalom nyomán kialakult szeparatista gyülekezetek vagy éppen a kvékerek vallották azt, hogy Isten minden embert egyenlőnek teremtett, de ők kisebbségben voltak. Azt állítani tehát, hogy a forradalom időszakában a törvény előtti egyenlőség hirdetése puritán, keresztény gondolkör volt, egyszerűen nem fogadható el.⁴⁴⁵

Nathan O. Hatch kiváló tanulmányában arra mutatott rá, hogy a „republikánus történelem ciklusai és a keresztény eszkatológia lineáris perspektívája egy oszthatatlan, egymást támogató egységgé vált, eltérő hagyományai ellenére is.”⁴⁴⁶ Véleménye szerint legalább három fő oka volt annak, hogy a forradalom eszmetörténeti hátterével foglalkozó hagyományos irányt követő történetírók nem értették meg a vallásos öntudat paradoxonát a függetlenségi háborúval kapcsolatban.

Első helyen említette meg, „hogy a szentről és a világról, azaz a vallásról és a politikáról végzett modern kutatás, megközelítésében ezt a két irányvonalat egyfajta virtuális elszigeteltségben tartotta. Elsősorban különállóságukat hangsúlyozta.” Véleménye szerint azonban a „forradalmi generáció korában ez a két irányzat egyáltalán nem volt egymástól elszigetelt, a politikai vallásosság egy közös alapot teremtett, és az anglo-amerikai politikai ideológia és az új-angliai teológia és történelmi örökség összefonódott egymással.”⁴⁴⁷

A puritanista gondolkodásmód környezete is megváltozott a forradalmi időszakban, „hiszen másképpen gondolkodtak az emberek önmagukról és a világról melyben éltek, mint korábban. Ebben a megváltozott környezetben a korábban használt puritanista szimbólumrendszer és maga a puritanizmus is megváltozott.”⁴⁴⁸

Ellenvéleményét négy pontban foglalta össze. Korának híres traktátusává vált ez a röpirat. *Samuel Sewall: The Selling of Joseph: A Memorial (1700)*. University of Nebraska - Lincoln DigitalCommons@University of Nebraska - Lincoln

⁴⁴⁵ *Thomas S. Kidd: God of Liberty*. i.m. 131-146.o.

⁴⁴⁶ *Nathan O. Hatch: The Sacred Cause of Liberty*. i.m. 3.o.

⁴⁴⁷ *Nathan O. Hatch: The Sacred Cause of Liberty*. i.m. 3-4.o.

⁴⁴⁸ *Nathan O. Hatch: The Sacred Cause of Liberty*. i.m. 4-6.o.

Mindezek mellett nem szabad arról sem elfelejtkezni, hogy „Európában és Amerikában a tizennyolcadik században két fő eszmei irányzat jelentkezett a kereszténységben, a racionalizmus és a pietizmus... Amerikában a republikánus értékek határozottan egyházi gondolatokkal voltak átszőve, teológiai megkülönböztetés vagy irányultság nélkül.”⁴⁴⁹

6.3. Teista és racionalista gondolkodásmód az Alapítóknál

Ahogy a bevezető részben utaltam rá, napjaink egyik legnagyobb vitája akörül forog, hogy az Alapítók a felvilágosodás elkötelezett követői voltak-e, vagy sokkal inkább keresztény nézeteket képviseltek. Kutatásaim alapján arra a megállapításra jutottam, hogy azok a személyek, akik a legnagyobb hatást gyakorolták a függetlenségi háború eszmei hátterének és a megalakuló új állam politikai berendezkedésének kialakítására, többségükben nem sorolhatók egyértelműen egyik „táborba sem”, sokkal inkább a teista-racionalista eszmerendszer igaz rájuk, mint ahogyan a függetlenségi háborúban prominens szerepet betöltő új-angliai lelkészekre is.

Az Alapítók között voltak olyan személyek, akiket az „ortodox keresztény táborba” sorolhatunk – John Whitterspoon, Samuel Adams, John Jay például – de a többségükkel sokkal nehezebb helyzetben vagyunk ezzel kapcsolatban.

Ahogy Gregg L. Frazer írja, „Nehéz lenne olyan laikus embert találni a korszakban, aki többet olvasott volna a vallásról és hitről, mint Adams és Jefferson, vagy aki többet írt volna a vallásról, mint Franklin. Abban egyfajta konszenzus alakult ki a szekuláris és keresztény Amerika táborai között, hogy Jefferson és Franklin deisták voltak, míg Adams többé kevésbé ortodox keresztény volt.”⁴⁵⁰

Valóban igaz lenne ez a megállapítás? Adams keresztény családban nőtt fel, hűséges és szerető férj, apa volt. Látogatta az istentiszteleteket, ahogyan egyik levelében fogalmazott, „igen ismert az a tény, hogy kisgyerekkoromtól kezdve

⁴⁴⁹ *Nathan O. Hatch: The Sacred Cause of Liberty. i.m. 6-7-o.*

⁴⁵⁰ *Gregg L. Frazer: The Religious Beliefs of America's Founders. i.m. 107-108.o.*

hetvenhat éven át mint állat mentem a gyülekezetbe (church-going animal). Később ezt képmutatásom egyik bizonyítékaként emlegették.”⁴⁵¹

Szakított a hagyományos kálvini elvekkel, nem tekinthető ortodox keresztény szemléletű embernek. Számos tekintetben közel állt a deista eszmerendszerhez, de nem értett mindennel egyet vele. Hitt abban, hogy Isten teremtette a világot, elfogadta, hogy a Szentírás Isten kijelentése, és nem vonta kétségbe a Jézus által véghezvitt csodákat sem. Vallotta a Gondviselés munkálkodását a mindennapi életben, és azt, hogy ez a Gondviselés az irányítója a függetlenségi háborúnak. Ugyanakkor Adams elutasította Jézus istenségét, és nem fogadta el a Szentháromságról szóló keresztény tanítást sem. Ezért is emlegetik őt, mint az egyik legismertebb unitárius vallásút Amerika korai történelmében.

Frazer rámutatott arra, hogy, „Adams számos olyan nézetet képviselt, amely sem deista, sem keresztény nem volt, az ő teista-racionalista hitrendszere valahol középúton helyezkedett el a protestantizmus és a deizmus között.”⁴⁵²

Egyik, 1817-ben keltezett levelében így írt: „ Jézus a jóindulat megtestesítője volt, példa minden ember számára... Azt mondod, hogy a kereszténység egy új kinyilatkoztatás volt. Nem fogom tagadni ezt. Ahogyan megértettem a keresztény vallást, kinyilatkoztatás volt, és ma is az. Ugyanakkor hogyan történhetett meg, hogy több millió mese, legenda, elbeszélés keveredjen a zsidó és keresztény kinyilatkoztatással, amely a valaha létezett legvéresebb vallássá alakította át őket?”⁴⁵³

Ebben a levelében tetten érhető Adams teista-racionalista gondolkodásmódja, hiszen Jézus személyét magasabbra emeli, mint azt a deisták tették az ő korában, míg a keresztény vallást sokkal negatívabban ítéli meg, mint a kereszténység hívei. Levelében igen erős kifejezéseket használ azzal kapcsolatban is, hogy miként „prostituálta a képzőművészetek közül szinte mindegyiket” a kereszténységgel összefonódó babonáság a „teremtéstől kezdve”. Egy korábban írt négy oldalas levelében így fogalmazta meg önön vallását: „Sokkal többet kellene tennem, mint

⁴⁵¹ *John Adams: Letter to Benjamin Rush. 1811. Augusztus 28. The Works of John Adams. Vol.9. (Letters and State Papers 1799-1811) [1854]*

⁴⁵² *Gregg L. Frazer: The Religious Beliefs of America's Founders. i.m. 111.o.*

⁴⁵³ *John Adams: Letter to F.A. Vander Kemp. 1816. December 27. The Works of John Adams. vol. 10. (Letters 1811-1825, Indexes) [1854].*

amit tudok az Emberiségért. Jóindulat és Jótékonyág, Szorgalom, Méltányosság, és Emberi Engedelmesség, Alázatosság, Bűnbánat és Reformáció az én Vallásom Esszenciája. Sajnos milyen gyengén és tökéletlenül teljesítem a saját Vallásom Kötelességeit!”⁴⁵⁴

Ezt a megállapítását egy 1816-ban Thomas Jeffersonnak írt levelében a következő gondolatokkal egészítette ki: „A Tízparancsolat, és a Hegyibeszéd foglalja össze az én vallásomat.”⁴⁵⁵

Meglátásom szerint, ahogyan Adams-et sem lehet egyértelműen egyik táborba sem besorolni, ugyanez igaz Jeffersonra és Franklinre is. Korábban említettem, hogy őket általában deistáknak tartják. Igaz rájuk, hogy elutasítottak minden olyan keresztény tanítást, amelyet nem lehetett érvekkel megindokolni, és racionális módon megmagyarázni, így például a feltámadást, Jézus istenségét vagy testet-öltését. Azonban látnunk kell, hogy mindkettőjüknek voltak olyan nézetei, amelyek távol álltak a hagyományos deista filozófiától. Így például mindketten hittek az isteni kinyilatkoztatásban, az intelligens Teremtőben és Isten jelenvalóságában a mindennapi élet színterén, és a megalakuló nemzet életében egyaránt.

Jefferson, akár korának más deistája elutasította azt a keresztény tanítást, hogy a „Názáreti Jézus meghalt és feltámadt, ugyanakkor úgy vélte, hogy az erkölcsi tanításainak a rendszere egyedülálló, a legtökéletesebb amelyet ember valaha is tanított.”⁴⁵⁶

Franklin a kereszténységnek nagy szerepet szánt a megalakuló új nemzet életében, „hitte, hogy a vallás kulcsszerepet játszhat abban, hogy formálja és megőrizze a modern köztársaságot, tekintettel arra, hogy hite szerint a vallás egyedülálló módon alkalmas arra, hogy a népet a demokráciára tanítsa.”⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ John Adams: Letter to Abigail Adams. 1799. October 27. (<http://www.masshist.org/>)

⁴⁵⁵ John Adams: Letter to Thomas Jefferson. Quincy. 4. November, 1816. Works of John Adams. vol. 10. (Letters 1811-1825, Indexes) [1854].

⁴⁵⁶ John Fea: Was America Founded as a Christian Nation? i.m. 247.o.

⁴⁵⁷ Daniel L. Dreisbach, Mark David Hall, Jeffry H. Morrison: The Founders on God and Government. Rowman & Littlefield. 2004. 145.o.

Összegzés

Hosszú út vezetett a puritanizmus kialakulásához és ahhoz, hogy a „könyv mozgalmához” csatlakozók elinduljanak megalapítani az Új Jeruzsálemet és felépíteni Isten országát. Tanulmányom során egy olyan mozgalmat ismertem meg, melyhez csatlakozók a jövő nagy kérdéseivel foglalkoztak, azokkal, melyek minden kor emberét érintették és érdekelték, ahogyan XVI. Benedek írta:

„Az ember nem csak önnön eredetére, létének végső »honnanjára« kérdezett rá minden történelmi korban; szinte még homályba vesző eredeténél is jobban foglalkoztatja a szeme elől elzárt titokzatos jövője, mely felé élete halad. Fel akarja tépni a függönyt: tudni akarja, mi történik majd, hogy a nyomorúságot elkerülhesse, és az üdvösségnek elébe tudjon menni. A vallások sem csupán a »honnan« kérdésének a megválaszolására törekszenek; minden vallás megpróbálja valamiképpen fellebbenteni a jövő fátylát. A vallások éppen azáltal mutatkoznak jelentőségteljesnek, hogy tudást közvetítenek az eljövendőről, és ily módon meg tudják mutatni az embernek az utat, amelyet választania kell, hogy ne valljon kudarcot”.⁴⁵⁸

Vajon az Új-Angliában letelepedő puritánok megtalálták ezt az utat? Sok ponton ellentmondásos számomra a mozgalom. Sokat szenvedtek, mert vallották, amit John Locke így fogalmazott meg: „A csatlakozhatatlanságra vonatkozó igény a hit területén megalapozatlan. Erre jogot csak a téves lelkiismeret adhat.”⁴⁵⁹

Ugyanakkor a puritánok számos esetben legalább annyira vallásilag intoleránsak voltak, mint akik ellen küzdöttek ebben a korszakban. Nagyon kevés megértéssel fordultak azok felé, akik nem értettek egyet vallási nézeteikkel és hitük gyakorlásával. Sőt, azokat is üldözték, akik felemelték szavukat az állam és az egyház szoros kapcsolata miatt. Ennek lett áldozata például Roger Williams vagy Anne Hutchinson is.⁴⁶⁰

⁴⁵⁸ Joseph Ratzinger: A Názáreti Jézus. Szent István Társulat. Budapest. 2007. 21. o.

⁴⁵⁹ John Locke: Levél a vallási türelemről. Akadémiai Kiadó Budapest. 1973. 10. o.

⁴⁶⁰ Lásd bővebben: Stephen J. Stein: Communities of Dissent. A History of Alternative Religions in America. Oxford University Press. 2000. 15–20.o.

Krisztus országát szerették volna felépíteni, elkülönülve másoktól, ugyanakkor a kivándorlók második, harmadik generációjánál már erős vallási hanyatlást fedezhetünk fel. Elutasították az erőszakkal történő hitterjesztést, ugyanakkor az indiánokkal sok esetben kegyetlenül leszámoltak, ha azok nem követték a keresztény hitet. Célul tűzték ki az indiánok keresztény hitre térítését, ugyanakkor exportálták a vallási megosztottságot, hiszen harcot indítottak a korábban ott tartózkodó és hittérítő tevékenységet folytató jezsuita rend és a katolikus hitre tért őslakosok ellen.

Keresztény alapokon lett megalapítva Amerika? Amikor elkezdtem disszertációm írását erre a kérdésre hipotézisem alapján mindenképpen azt a választ adtam, hogy igen. Úgy gondoltam, hogy az új nemzet kialakulásának legfontosabb eszmei alapja a puritán szellemiségben gyökerezett.

Disszertációm alapján azonban ma már úgy vélem, hogy erre a kérdésre nem lehet határozott igennel vagy nemmel válaszolni. Az a fajta „keresztény állam elgondolás”, amellyel az első gyarmatosok partra szálltak, hamar zátonyra futott. Az a puritán eszmeiség, amelyet képviseltek Új-Anglia megalapítói a későbbiek során szinte velük együtt sírba szállt. Egy kettőséget vélek felfedezni: miközben meghódították az Újvilágot, az meghódította az ő lelküket.

Akkor talán mítosznak tekinthetjük az erről szóló irodalmat? Ahogyan Richard Rohr megfogalmazta, „...mindannyiunknak megvan az a tényleges világnézete, mely meghatározza, mi fontos számunkra és mi nem. E világnézeteknek rendszerint megvannak az olyan jelképes történetei, amelyek összetartják őket... Az efféle „mítoszok” maradandó és hatékony metaforái az amerikai világnézetnek, melyben központi helyet foglal el az önállóság, a kemény munka és a jó eredmény. Az pedig egyáltalán nem fontos, hogy a részletek megfelelnek-e a történelmi valóságnak...Mítoszaink olyan történetek vagy képek, melyek részleteikben nem mindig, de általánosságban maradéktalanul igazak. Többnyire nem történelmi tényeket mondanak el, kivétel nélkül mindig spirituális remeklések.”⁴⁶¹

Ahogyan disszertációm 19. oldalán utaltam rá, az amerikai történetírással foglalkozók első nagy generációját azok a puritán háttérrel rendelkező írók,

⁴⁶¹ *Richard Rohr: Emelkedő zuhanás. Az emberélet két felének lelkisége. Ursus Libris. 2012. 31-32.o.*

politikusok, lelkészek alkották, akik magát a történelmet is Isten cselekvésének színtereként kezelték, és ebből a világnézeti aspektusból igyekeztek látni és láttatni az Amerikai Függetlenségi Háborút is. Számukra a jó és a rossz küzdelme volt ez a harc, azaz a történelem nagy színpala mögött lezajlott küzdelem Isten és a gonoszság erői, az Antikrisztusi hatalom között.

Új-Anglia számukra sokkal többet jelentett egy földrajzi területnél. Hitük szerint Isten különleges tervében szerepelt az, hogy ők birtokba vegyék ezt a földet és létrehozzák ott azt a teokratikus államrendet, amely például szolgálhat minden nemzet számára. Úgy gondolták, hogy üdvtörténeti jelentősége van küzdelmüknek. Mivel keresztény oldalról közelítették meg a történelmi eseményeket, így a nemzet kialakuló identitását is ebből az aspektusból szemlélték.

Azok, akik résztvettek a Függetlenségi Háborúban és történetírói munkájuk elsősorban 1780 és 1820 közé tehető elsősorban azt szerették volna bizonyítani, hogy nem egyes brit intézkedések váltották ki a forradalmi „hangulatot”, hanem Amerika végzetének és küldetésének tekintették azt, hogy szembefordultak a koronával. Én azonban kutatásaim alapján nem tudok egyet érteni azokkal a történetírókkal, akiknek a véleménye szerint már a gyarmatok megalakulásától kezdve egyenes út vezetett a forradalomig, mert a puritán eszmeiség mindezt magában hordozta. Sokkal inkább egy folyamatnak látom a gyarmatok elszakadási vágyát a koronától, mely sok tekintetben – ahogyan erre utaltam is a korábbi oldalakon – nem egyezett meg érdekeikkel. Az elszakadási törekvés gyökereit semmiképpen nem vezetném vissza elsődlegesen a puritanizmusra, vagy vallási, teológiai okokra.

Ugyanakkor nem tudom elfogadni azon anti-puritanista történetírók véleményét sem, akik szerint a vallásnak nem volt pozitív szerepe Amerika történelmében sőt, gátját képezte a fejlődésnek és igazából nem volt hatással a forradalomra. Kutatásaim alapján ugyanis arra a következtetésre jutottam, hogy a Nagy Ébredési Mozgalom szellemi öröksége kétség kívül komoly hatással volt a Függetlenségi Háborúban résztvevőkre, melyet igyekeztem dolgozatom során bemutatni és bizonyítani.

Egyetértek Bollobás Enikő gondolataival, miszerint „A vallási ébredések alapvetően mindig a hit- és értékrendbeli válságokra adnak választ. Mindig a bűnökre való ráeszmélés idézi elő az ébredést, s már ez a tudatosodás is segít kiszabadítani a

bűnöst a bűn fogságából. Ugyanakkor az ébredési mozgalmak csak akkor fejtenek ki maradandó hatást, ha ideológiai és értékrendbeli változásokat idéznek elő. Az amerikai ébredések mindig individualista, pietista mozgalmak, amelyek középpontjában a lelki tökélesedés és a millenarista ideológia áll, hirdetve a Krisztus második eljövételére történő felkészülést. Ugyanakkor itt is látványosan összekapcsolódik a személyes és a közösségi, amennyiben bizonyos rendíthetetlen közösségi alapértékek — mint a szabadság és a felelősségtudat — is megjelennek, amelyek a nemzetet és a világot hivatottak tökéletessé tenni. Más szóval XVIII. század első felét követő ébredési hullámok nemcsak egyes emberek lelki életében hoztak gyökeres változásokat, előidézve a hívők megtérését és eszmélését, de megváltoztatták az egész nemzet gondolkodásmódját, kultúráját is, vagyis mindig ideológiai átalakulással is jártak.”⁴⁶²

Az évtizedek során kialakuló és formálódó világnézeti eszmerendszer az úgynevezett politikai-kereszténység, mely egy nagyon speciális amerikai hitrendszerre vált, a teista-racionalizmus szárba szökkenésének lehetünk tanúi az észak-amerikai brit gyarmatokon ezen időszak során. Ennek egyszerre volt alapja az európai felvilágosodás és a puritanizmus eszmerendszere, mely a Nagy Ébredési Mozgalom szellemi örökségeként élt tovább ha nem is ugyanabban a formában és tartalommal ahogyan „érkezett egykoron” a kontinensről.

Egyet tudok érteni azon „középutas megoldást” képviselőkkel, akik az úgynevezett republikánus tézis, republikánus-vita mentén közelítették meg ezt a kérdést. Tanulmányomban az 56.oldaltól kezdve mutattam be ezt a megközelítési módot. Azok a történészek, akik ezt az irányvonalat követték, öt fontos forrását mutatták be a forradalmi eszmeiségnek: az antikvitás szerzőit, az európai felvilágosodás íróit, az angol „common law” jogi szerzőinek műveit, a protestáns vallásosságot és annak befolyását és a 18. századi brit ellenzéki írók írásait és azok gyarmatosokra gyakorolt hatását.

Dolgozatom eredményeként úgy látom, hogy az amerikai függetlenségi háborúban résztvevők szellemi hátterének egyik fontos gyökere volt a politikai-kereszténység. Fontos, de semmiképpen nem egyedülálló háttere.

⁴⁶² *Bollobás Enikő: Az amerikai megtérési történetek performatív retorikája. i.m. 430.o.*

Véleményem szerint félreértelmezték a Jelenések könyvének végidőre vonatkozó prófeciáit, mégis ezek a „kálvinista” alapokon nyugvó, hitükből fakadóan dolgozó emberek meghódították az Újvilágot, egy majdan kialakuló nagy nemzet alapjait vetve meg ezzel.

Felhasznált irodalom

Könyvek és monográfiák

- ADAMS, James Truslow: *The Founding of New England*. An Atlantic Monthly Press Book. Little, Brown And Company. Boston. Toronto. 1921.
- AHLSTROM, Sydney E.: *A Religious History of the American People*. New Haven and London. Yale University Press. 1972.
- ALLEN, Brooke: *Our Godless Constitution, The faith of our Founding Fathers definitely wasn't Christianity*. The Nation. February 21. 2005. (www.thenation.com)
- APPLEBY, Joyce, Lynn Hunt & Margaret Jacob: *Telling The Truth About History*. Norton & Company. New York. London. 1994.
- BAILYN, Bernard: *The Ideological Origins Of The American Revolution*. Harvard University Press. 1992. (Eredeti megjelenése:1967)
- BAILYN, Bernard: *The Origins of American Politics*. Random House LLC. 2011. (Eredeti megjelenése:1967)
- BALDWIN, Alice M.: *The New England Clergy and the American Revolution*. Duke University Press. Durham. North Carolina. 1928.
- BANCROFT, George: *History of the United States*. Volume I. New York. D. Appleton and Company. 1888.
- BANCROFT, George: *History of the United States*. Volume IV. New York. D. Appleton and Company. 1889.
- BARTA János ifj.: *„Napkirályok” Tündöklése, Európa a 16-18. Században*. Történelmi Kézönyvtár. Csokonai Kiadó. 2001.
- BARTON, David: *The Jefferson Lies, Exposing the Myths You've Always Believed About Thomas Jefferson*. Nashville. Tennessee. 2012.
- BEBBINGTON, David W.: *Evangelicalism in Modern Britain: A History from the 1730s to the 1980s*. Routledge. 1989.
- BEER, George Louis: *British Colonial Policy. 1754-1765*. New York. The Macmillan Company. 1922.
- BERCOVITCH, Sacvan: *The American Jeremiad*. The University of Wisconsin Press. 1978.

- BERCOVITCH, Sacvan: *The Puritan Origins of the American Self*. New Haven and London. Yale University Press. 1975.
- BLOCH, Ruth: *Visionary Republic, Millennial Themes in American Thought. 1756-1800*. Cambridge University Press. 1985.
- BOLLOBÁS, Enikő: Az amerikai megtérés történetek performatív retorikája. In. Déri Balázs szerk. *Conversio*. ELTE BTK. Budapest. 2013.
- BOORSTIN, Daniel: *The Americans: The Colonial Experience*. 2002 by RosettaBooks. LLC. (Első megjelenése 1958)
- BOYD, Jonathan Tucker: „*This Holy Hieroglyph: Providence and Historical Consciousness in George Bancroft's Historiography*.” Ph.D diss., John Hopkins University. 1999.
- BOYER, Paul: *When Time Shall Be No More: Prophecy Belief in Modern American Culture*. Harvard University Press. 2009.
- BREMER, Francis J.: *Puritanism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press. 2009.
- BREMER, Francis J.: *The Puritan Experiment: New England Society from Bradford to Edwards*. University Press of New England. 1995.
- CHADWICK, Owen: *A reformáció*. Osiris Kiadó. Budapest. 1998.
- COHN, Norman: *The Pursuit of the Millennium*. Paladin Granada Publishing. 1970.
- COOPER, William H. Jr.: *The Great Revivalists in American Religion, 1740-1944: The Careers and Theology of Jonathan Edwards, Charles Finney, Dwight Moody, Billy Sunday and Aimee Semple McPherson*. McFarland. 2010.
- CSOHÁNY János: *Tanulmányok Debrecen és a reformátusság múltjáról*. IV. kötet. Debrecen. 2007.
- DAVIDSON, James W.: *Eschatology in New England: 1700-1763*. Ph.D. diss., Yale University. 1973.
- DAVIDSON, James W. and Mark Hamilton Lytle: *A tények nyomában. A történelmi oknyomozás művészete*. Panem-McGraw-Hill. Budapest. 1995.
- DAVIDSON, James W.: *The Logic of Millennial Thought, Eighteenth-Century New England*. New Haven and London. Yale University Press. 1977.
- DREISBACH, Daniel L., Mark David Hall, Jeffry H. Morrison: *The Founders on God and Government*. Rowman & Littlefield. 2004.
- ELAZAR, Daniel Judah, John Kincaid: *The Covenant Connection: From Federal*

- Theology to Modern Federalism*. Lexington Books. 2000.
- FABINY Tibor, Tóth Sára (szerkesztették): *Amerika Teológusa, Bevezetés Jonathan Edwards -1703-1758- Gondolkodásába*. Magyarországi Református Egyház Dunamelléki Egyházkerület Hermeneutikai Kutatóközpont. 2008.
(Kenneth P. Minkema tanulmánya alapján)
- FEA, John: *Was America Founded as a Christian Nation? A Historical Introduction*. Published by Westminster John Knox Press. Louisville. Kentucky. 2011.
- FENYVESI Péter Pál: *Jelenések szeminárium*. Debrecen. Magán kiadás. 2000-2002.
- FRAZER, Gregg L.: *The Religious Beliefs of America's Founders. Reason, Revelation, and Revolution*. University Press of Kansas. 2012.
- FROOM, Le Roy Edwin: *The Prophetic Faith of Our Fathers. The Historical Development of Prophetic Interpretation*. Review and Herald. Washington D.C. 1950. Volume I.
- FROOM, Le Roy Edwin: *The Prophetic Faith Of Our Fathers*. Review and Herald. Washington D.C. 1953. Volume III.
- GIBBON, Edward: *The History of The Decline and Fall of the Roman Empire*. Volume 1. Chapter XV: Progress Of The Christian Religion.—Part IV.
www.org.com (Letöltés ideje: 2014.03.21.)
- GOEN, C. C.: *Revivalism and Separatism in New England, 1740-1800. Strict Congregationalists and Separate Baptists in the Great Awakening*. New Haven and London. Yale University Press. 1962.
- GROB, Gerald N., George Athan Billias: *Interpretations of American History. Patterns and Perspectives*. Volume I: To 1877. A Division of Macmillan. Inc. New York. 1987.
- HATCH, Nathan O.: *The Sacred Cause of Liberty*. New Haven & London. Yale University Press. 1977.
- HEIMERT, Alan and Andrew Delbanco: *The Puritans in America. A Narrative Anthology*. Harvard University Press Cambridge. Massachussets and London. England 1985.
- HILL, Christopher: *Antichrist in Seventeenth-Century England*. Verso. London. New York. 1990.
- HUTCHISON, William R.: *The Modernist Impulse in American Protestantism*.

- Duke University Press. 1992.
- JOHNSON, Paul: *A Kereszténység Története*. Európa Könyvkiadó. 2012.
- KHALED A. László: *A Magyarországi Metodizmus Története 1920 és 1948 Között - Egy VALLÁSI Alternatíva Esélyei Trianontól A Fordulat Évéig*. Disszertáció. Pécs. 2011.
- KIDD, Thomas S.: *God of Liberty: A Religious History of the American Revolution*. Basic Books. 2010.
- KIDD, Thomas S.: *The Great Awakening. The Roots of Evangelical Christianity in Colonial America*. Yale University Press. New Haven and London. 2007.
- KRAUS, Michael and Davis D. Joyce: *The Writing of American History*. University of Oklahoma Press. 1990.
- LÉVAI Csaba: *A Republikanizmus-vita. Vita az amerikai forradalom eszmetörténeti hátteréről*. L'Harmattan. Budapest. 2003.
- LÉVAI Csaba: *Egy elfeledett konfliktus? Az Amerikai Egyesült Államok és Tripoli háborúja 1801-1805 között. A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában*. Szerk. Árvay Viktor – Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor. Hungarovox. Budapest. 2005.
- LÉVAI Csaba: *Hogyan biztosítható az erényes köztársaság fennmaradása? A klasszikus republikanizmus és a skót felvilágosodás összefonódása Thomas Jefferson politikai gondolkodásában. „Politica philosophiai okoskodás”* Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig. Szerk.: Fazekas Gergely Tamás – Miru György – Velkey Ferenc. Debreceni Egyetem. Debrecen. 2013.
- LÉVAI Csaba: *The Elect Nations of God: England, New England, and Hungary in the 16th and 17th Centuries. Religion and Political Change in Europe: Past and Present*. szerk. Ausma Cimdina Edizioni Plus Universita di Pisa. 2003. (Luther: Előszók a Szentírás könyveihez. 1995.)
- LOCKE, John: *Levél a vallási türelemről*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1973.
- LOWMANN, Michael R.: *United States History in Christian Perspective: Heritage of Freedom*. Pensacola: A Beka Books. 1992.
- MacCULLOCH, Diarmaid: *A Reformáció Története*. Európa Könyvkiadó. Budapest. 2011.
- MacCULLOCH, Diarmaid: *The Later Reformation in England. 1547-1603*. Second Edition. Palgrave. 2001.

MARCZALI Henrik: *A reformáció kora*. Révai kiadás.

MARINI, Stephen A.: *Radical Sects of Revolutionary New England*. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts & London. England. 1982.

MARSDEN, George M.: *Religion and American Culture*. The Divinity School. Duke University. 1990.

MARSHALL, Peter & David Manuel's: *The Light and the Glory, Did God have a plan for America?* Baker Book House Company. Michigan. 1977.

MASON, T. H. Breen William Smith: *The Marketplace of Revolution : How Consumer Politics Shaped American Independence*. Oxford University Press. 2004.

McGINN, Bernard: *Anti-Krisztus. Az emberiség kétezer éve a gonosz bűvöletében*. Aduprint. Budapest. 1995.

MEDGYESSY László: *Keresztység az Amerikai Egyesült Államokban*. Református Zsinati Iroda, Doktori Kollégiumának Főtitkári Hivatala. Budapest. 2000.

MILLARD, Catherine: *The Rewriting of America's History*. Horizon Books. Camp Hill. Pennsylvania. 1991.

MILLER, Perry: *The New England Mind: The Seventeenth Century*. Harvard University Press, 1983. (Első kiadása 1939-ben jelent meg)

MILLER, Perry: *The New England Mind: From Colony to Province*. Harvard University Press. 1953.

MORGAN, Edmund S.: *The Puritan Family. Religion and Domestic Relations in Seventeenth-Century New England*. Harper&Row. Publishers. New York. 1944.

MURRIN, John M.: *A Roof without Walls: The Dilemma of American National Identity* (from *Beyond Confederation: Origins of the Constitution and American Identity*, Richard Beemen, Stephen Botein, Edward C. Carter II, eds. , (Chapel Hill, N.C.: University of South Carolina Press. 1987)

NEWTON, Isaac: *The Prophecies of Daniel and the Apocalypse*. Hyderabad. India: Printland Publishers. 1998. 24. 14. I. (being a reprint of *Observations on the Pro-phcies of Daniel and the Apocalypse of St. John*, London: Darby & Browne, 1733.)

- NOLL, Mark A.: *Civil War as a Theological Crisis*. University of North Carolina Press. 2006.
- NOVICK, Peter: *That Noble Dream, The „Objectivity Question” and the American Historical Profession*. Cambridge University Press. 1999.
(Első megjelenése 1988).
- NUGENT, Walter: *Progressivism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press. 2009.
- OLMSTEAD, Clifton E.: *History of Religion in the United States*. Englewood Cliffs. N. J.: Prentice-Hall. Inc. 1960.
- PARKES, Henry Bamford: *The American Experience. An Interpretation of the History and Civilization of the American People*. Vintage Books. A Division Of Random House. New York. 1959.
- PARRINGTON, Vernon L.: *Main Currents In American Thought I. Volume: The Colonial Mind 1620-1800*. New York. Harcourt. Brace And Company. 1927.
- PITKIN, Timothy: *A Political and Civil History of the United States of America, I*. New Haven. Howe and Durie and Pack. 1828.
- POCOCK, J.G.A.: *The Machiavellian Moment. Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton University Press. 1975.
- PURVIS, Thomas L.: *Colonial America to 1763*. Richard Balkin. 1999.
- RAMSAY, David: *The History of the American Revolution*. vol. 1 [1789], Edition used: by Lester H. Cohen (Indianapolis: Liberty Fund 1990). Vol. 1.
- RATZINGER, Joseph: *A Názáreti Jézus*. Szent István Társulat. Budapest. 2007.
- REEVES, Marjorie: *The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages. A Study in Joachimism*. Oxford University Press. 1969.
- REISINGER János: *Merre halad a történelem? A Biblia tíz vázlatpróféciája*. Oltalom. Budapest. 2010.
- RICKARDS, Cheryl Ann: Gilbert Tennent: *An Analysis Of His Evangelistic Ministry, Methods And Message During The Great Awakening*. A Thesis Project Submitted to Liberty Baptist Theological Seminary in partial fulfillment of the requirements for the degree Doctor Of Ministry, Liberty Baptist Theological Seminary, Lynchburg, VA. MAY, 2003.
- ROHR, Richard: *Emelkedő zuhanás. Az emberélet két felének lelkiisége*. Ursus Libris. 2012.

- ROYSTER, Charles: *A Revolutionary People At War: The Continental Army and American Character, 1775-1783*. The University of North Carolina Press. 1980.
- SCOTT, Gaustad Edwin: *Historical Atlas of Religion in America*. New York: Harper and Row, 1962.
- SCOTT, Gaustad Edwin: *The Great Awakening in New England*. Gloucester. Massachusetts. Peter Smith. 1965.
- STEIN, Stephen J.: *Communities of Dissent. A History of Alternative Religions in America*. Oxford University Press. 2000.
- STOUT, Harry S.: *The New England Soul. Preaching and Religious Culture in Colonial New England*. Oxford University Press. New York- Oxford. 1986.
- SZABÓ János: *Falak és választóvonalak a történelemben*. Nyíregyházi Főiskola Történelemtudományi és Filozófiai Intézete. 2012. internetes publikáció.
- SZÁNTÓ GYÖRGY Tibor: *Anglikán Reformáció, Angol Forradalom*. Európa Könyvkiadó Budapest. 2000.
- THEISSEN, Gerd: *Az első keresztyének vallása. Az őskeresztyén vallás elemzése és vallástörténeti leírása*. Magyarországi Református Egyház. Kálvin Kiadó. Budapest. 2001.
- TUVESON, Ernest Lee: *Redeemer Nation. The Idea of America's Millennial Role*. The University of Chicago Press. Chicago and London. 1968.
- VANKÓ Zsuzsa: *Jézus Krisztus Apokalipszise. Írásmagyarázat a Jelenések könyvéhez*. Bibliaiskolák Közössége. Budapest. I. kötet. 1995.
- VANKÓ Zsuzsa: *Jézus Krisztus Apokalipszise. IV.kötet*. Spalding Alapítvány. Budapest. 2011.
- WALTERS, Kerry S.: *The American Deists*. Yale University Press of Kansas. 1992.
- WERTENBAKER, Thomas Jefferson: *The Puritan Oligarchy. The Founding American Civilization*. Grosset & Dunlap. New York. 1947.
- WHITE, Ronald C. Jr: *Lincoln's Greatest Speech. The Second Inaugural*. Simon and Schuster. New York. 2002.
- WOOD, Gordon S.: *The Creation of the American Republic 1776-1787*. Chapel Hill. 1969. University of North Carolina Press.

Kommentárok

The Process of American History: From Colonial Beginnings To The Present. Glad, Weinstein, Brent and Wilson. 1969.

Handbook of Seventh-Day Adventist Theology, Commentary Reference Series, Volume 12, Review and Herald, Publishing Association Hagerstown, MD 21740, 2000.

Előszók a Szentírás könyveihez, Magyarországi Luther Szövetség, Budapest, 1995.
Seventh-day Adventist Bible Commentary, Review and Herald, Hagerstown, 1980.
Volume 7.

Cikkek, tanulmányok

ALLAN, Graham: *A Theory of Millennialism: The Irvingite Movement as an Illustration*. The British Journal of Sociology. Vol. 25, No. 3 (Sep., 1974)

BROWN, Ira V.: *Watchers for the Second Coming: The Millenarian Tradition in America*. Published by: Organization of American Historians. The Mississippi Valley Historical Review. Vol. 39, No. 3 (Dec., 1952)

CAULFIELD, Ernest: *A History of the terrible epidemic vulgarly callad the throat distemper as it occured in His Majesty's New England Colonies between 1735 and 1740*. Beaumont Medical Club. 1938. December 9.

FRUCHTMA, Jack Jr.: *The Apocalyptic Politics of Richard Price and Joseph Priestley: A Study in Late Eighteenth-Century English Republican Millennialism*. Transactions of the American Philosophical Society. New Series. Vol. 73, No. 4 (1983)

JÁNOS, Kálvin: *Magyarázat Dániel Próféta könyvéhez*.

<http://hu.scribd.com/doc/100680217/3/Daniel-konyvenek-hitelessege> (Letöltés ideje: 2013. 12. 12.)

LUTZ, Donald S.: *"The Relative Influence of European Writers on Late Eighteenth-Century American Political Thought."* American Political Science Review 78 (March 1984):

SHIPTON, Clifford K.: *A Plea for Puritanism*. The American Historical Review.
Vol. 40. No. 3 (Apr., 1935)

STOUT, Harry S.: „*The Great Awakening in New England Reconsidered: The
New England Clergy*. Journal of Social History, 7. 1974.

The Journals of George Whitefield, Quinta Press, England. 2009.

Források, korabeli ígehirdetések

ADAMS, John: Letter to Abigail Adams. 1799. October 27.
(<http://www.masshist.org/>)

ADAMS, John: Letter to Thomas Jefferson. Quincy. 4. November, 1816. Works
of John Adams. vol. 10. (Letters 1811-1825, Indexes) [1854].

ADAMS, John: The Works of John Adams. vol. 10. (Letters 1811-1825, Indexes)
[1854]. Letter to F.A. Vander Kemp. 1816. December 27.

ADAMS, John: The Works of John Adams. Vol.9. (Letters and State Papers
1799-1811) [1854]. Letter to Benjamin Rush. 1811. Augusztus 28.

ADAMS, Samuel: Samuel Adams to John Scollay. 30 Dec. 1780. Writings
4:236—38. (<http://press-pubs.uchicago.edu>)

ALLEN, John: An Oration, Upon the Beauties of Liberty, Or the Essential Rights
of the Americans. BOSTON: Printed and Sold by D. KNEELAND, and N.
DAVIS, in Queen-street. 1772.

BARNARD, John: The Throne Established by Righteousness. A Sermon
Preached Before His Excellency Jonathan Belcher, Esq; His Majesty's
Council, and the Representatives of the Province of the Massachusetts Bay in
New England, May 29, 1734. Being the Day for the Electing His Majesty's
Council there. (Boston, n.p.,1734) (www.belcherfoundation.org)

BIGELOW, John F.: The hand of God in American history : A discourse delivered
in the Baptist Church, Keeseville, N.Y., July 7, 1861; also before the United
Literary Societies of New Hampton Institution. Fairfax, Vt.. July 15. 1861.

BRADFORD, Alden: Memoir of the Life and Writings of Rev.Jonathan Mayhew.
Boston. C.C.Little.1838.

BRIGHTMAN, Thomas: Revelation of the Revelation, that is The Revelation of
St. John. Against Bellarmine, the confuting of that counterfaite ANTICHRIST,

whom Bellarmine describeth, and laboureth is prouue by arguments with all his might Booke 3. touching the Pope of Rome (1615).

BUSHNELL, Horace: Building Eras in Religion. Literary Varieties III. Centenary Edition. New York.1909. Popular Government by Divine Right

CHAUNCY, Charles: A Sermon preached the 18th of July 1745. Boston. Printed: London. (igehirdetés)

CUSHMAN, Robert: The Sin and Danger of Self-Love. Described by a Sermon Preached At Plymouth. in New-England. 1621. (www.gutenberg.org)

CUSHMAN, Robert: Reasons and Considerations Touching the Lawfulness of Removing out of England into the parts of America. (www.archive.org)

DAVENPORT, John: A SERMON Preach'd at The Election of the Governour, AT BOSTON IN New-England May19th 1669. (University of Nebraska – Lincoln DigitalCommons@University of Nebraska – Lincoln)

HUNT, Freeman: American Anecdotes: Original and Select. II.Vol. Putnam & Hunt. 1830.

KETELTAS, Abraham: God Arising and Pleading His People's Cause ; or The American War in Favor of Liberty, Against the Measures and Arms of Great Britain, Shewn to Be the Cause of God (1777). Georgia State University

LENDRUM, John: *A Concise and Impartial History of the American Revolution*. Volume I., Boston 1795. Printed- Trenton:Re- printed and Published by James Oram. 1811.

MAYHEW, Jonathan: A Discourse concerning Unlimited Submission and Non-Resistance to the Higher Powers: With some Reflections on the Resistance made to King Charles I. And on the Anniversary of his Death: In which the Mysterious Doctrine of that Prince's Saintship and Martyrdom is Unriddled (1750).

MEDE, Joseph: Clavis Apocalyptica. 1627. (by R. Bransby Cooper, Esq, London. Printed For J.G. and F. Rivington. 1833.

NAPIER, John: A Plaine Discovery, of the whole Revelation of Saint John: set down in two treatises: the one searching and proving the true interpretation thereof: the other applying the same paraphrastically and historically to the text (1593).

SEWALL, Samuel: The Selling of Joseph: A Memorial (1700). University of Nebraska – Lincoln DigitalCommons@University of Nebraska – Lincoln

SHERWOOD, Samuel A. M: The Church's Flight into the Wilderness: An Address on the Times, containing Some very interesting and important Observations on Scripture Prophecies (1776). University of Nebraska – Lincoln DigitalCommons@University of Nebraska – Lincoln

TENNENT, Gilbert: The Danger of an unconverted Ministry. 1739. www.sounddoctrine.net

TENNENT, Gilbert: The Righteousness of the Scribes and Pharisees Considered in a Sermon on Matth.V. 20. Preach'd at the Evening-Lecture in Boston. January 27. 1740 rl. Boston: J. Draper for D. Henchman, in Cornhill, 1741. BA copy. Evans number 4821.

TRACY, Joseph: The Great Awakening. A History of the Revival of Religion in the time of Edwards and Whitefield. Boston. 1845.

VENTON, Francis D.D.: *The Christian Idea of Civil Government*. New York. George F. Nesbitt & CO. Printers. 1861.

WINTHROP, John: Reasons to Be Considered for Justifying the Undertakers of the Intended Plantation in New England and for Encouraging Such Whose Hearts God Shall Move to Join with Them in It. 1629.
(www.winthropsociety.com/doc_reasons.php)

Online dokumentumok

<http://www.wallbuilders.com/>
<http://www.christianitytoday.com/>
<http://www.achipa.com/>
<http://www.wallbuilders.com/abtoverview.asp>
<http://hnn.us/articles/what-least-credible-history-book-print>
www.au.org
www.au.org/issues/foundations-church-state-separation
<http://xroads.virginia.edu>
http://undergod.procon.org/sourcefiles/Constitution_of_the_Confederate_States.pdf
www.beszelo.c3.hu. (Letöltés ideje: 2015.03.20.)

www.vatican.va („Longinqua:Encyclical of Pope Leo XIII on Catholicism in the United States”, January 6, 1895.)

<http://www.bdeg.sopron.hu/~n0412/honlap/1reformacio/1europaban/europa.html>-
(Letöltve 2008-02-12)

http://www.freeweb.hu/iratok/egyhtori/Luther/melancht/MEL_ELET.HTM (Letöltve
2008-05-02)

<http://hu.scribd.com/doc/100680217/3/Daniel-konyvenek-hitelessege>

http://www.aetas.hu/1996_1/racz.htm - Rácz Margit, (Letöltve: 2008-04-09)

<http://www.geographic.hu/index.php?act=napi&id=874> - Bodor Zoltán (Letöltve:
2008-03-11)

<http://www.enc.hu/1enciklopedia/fogalmi/angl/mayflower.htm> – (Letöltve: 2008-03-17)

<http://sagv.gyakg.u-szeged.hu/tanar/farkzolt/FILTETEL/LOCKE.HTM>

www.archive.org/stream/magnaliachristia

<http://founders.archives.gov/>

<http://oll.libertyfund.org/>

Összefoglalók

Dolgozatomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen volt az Újvilágba érkezett puritánok világképe, ideológiája, gondolkodásmódja és eszmeisége? Mindez megjelenik-e az amerikai forradalomban, hatással volt-e rá, és ha igen akkor milyen módon? Valóban igaz az a megállapítás, miszerint Amerika keresztény alapokon lett megalapítva vagy sem? Kutatásom során vizsgáltam az amerikai puritánok leszármazottjainak történelemszemléletét elsősorban abból az aspektusból, hogy miként tekintettek a forradalomra és a megalakuló Amerikai Egyesült Államok történelmi szerepét és fontosságát hogyan látták? Disszertációm földrajzi-politikai-vallási tere elsősorban Anglia illetve Új-Anglia és az angolszász puritanizmus. Fontosnak tartottam bemutatni napjaink vitáját ebben a témakörben és azt a „középutas megoldási kísérletet” mely kutatásom alapján a legközelebb áll hozzám. Disszertációm egyik legfontosabb részének tekintem azt a historiográfiai szakaszt, melyben igyekeztem bemutatni, hogy különböző korszakokban hogyan gondolkodtak a puritanizmus szerepéről az Amerikai Forradalomban illetve az oda vezető úton. Ebből is látható, hogy korunk vitája ebben a témakörben nem gyökértelen, hiszen az idők folyamán nagyon eltérően vélekedtek ebben a kérdésben a történetírók. Értekezésem időkerete felöleli az európai reformációt, az Angliában ebben az időszakban lezajlott vallási változásokat, a gyarmatok megalapításának korát egészen az Első Nagy Ébredési Mozgalmon át a forradalomig.

Kutatásom egyik lényeges pontja az a megállapítás, miszerint a Nagy Ébredési Mozgalom ideológiai öröksége más formában ugyan, de komoly szerepet játszott a forradalomhoz vezető úton. Éppen ezért részletesen igyekeztem bemutatni azokat az okokat, melyek elvezettek a fentebb említett ébredési időszakhoz illetve annak európai gyökereit is törekedtem bemutatni. Az Ébredési Mozgalom – bár interkolóniálisnak tekinthető – történetét és hatásait elsősorban Új-Anglia területére korlátozva mutattam be tekintettel arra, hogy itt fejtette ki legnagyobb és legmélyebb hatását. Nagyon lényegesnek tartottam annak a három teológiai gondolkörnek a vizsgálatát és bemutatását – szövetségi teológia, a puritánok különleges küldetéséről mint választott nép és Új Izraelről szóló tanítás és a millennizmus – mely hipotézisem szerint a leginkább hatott az Újvilágba érkezőkre és bizonyos átalakulással de végigkísérte a gyarmatok történelmét a forradalomig. Értekezésem végén a teista-

racionalista gondolkodás és eszmerendszer kialakulásával és közéleti szereplőkre gyakorolt hatásával foglalkozom. Úgy vélem, hogy ez a gondolkodásmód képes volt egy platformon tartani a korszak felvilágosult gondolkodóit és ismert ígéhirdetőit, lelkeszeit is segítvén őket a közös ellenség elleni harcban és az új nemzet megalapításában.

Abstract

The present dissertation focuses on the worldview, ideology, mentality and idealism of the Puritans when they came to the New World. Furthermore, the thesis discusses whether the said factors influenced the American Revolution and if so, which way. Whether America was really founded on Christian ground or not? During the research the view of history of the Puritan's descendants with a special emphasis on how they regarded the Revolution, the historical role and importance of the constituting United States of America were studied. The geographical, political and religious spheres of the dissertation are England, New England and the Anglo Saxon Puritanism. It is necessary to review the contemporary debate on that issue and the "golden mean approach" which is close to that one applied in the dissertation. The historiographical part which concentrates on the role of the Puritanism in the American Revolution and its antecedents can be considered as the most crucial part of the thesis. Following this it can be seen that the recent debate on that subject is not groundless, moreover the historical interpretations of the said issue largely differs from each other. The time frame of the dissertation includes the European Reformation, the religious transformation took place in England, foundation of the colonies, the era of the First Great Awakening and the Revolution.

According to one of the essential points of the thesis, the ideological legacy of the First Great Awakening in other way but had a significant impact on the road to the American Revolution. That is why the origins and the European roots of the said awakening movement were studied as well. Incredibly important to examine and review three theological ideas, approaches – Covenant theology; doctrine of the special mission of the Puritans as the chosen people; Millennialism - which according to my hypothesis had ultimate influence on the new settlers of the New World and

with few changes but affected the history of the colonies and the Revolution. The last part of the dissertation deals with the emergence of the theistic rationalist thinking and ideology as well as the impact of these factors on the public figures. One can conclude that the said idea, way of thinking could keep the enlightened philosophers and well known preachers and pastors in the same direction and helped them in the fight against the common enemy and establishing the new nation.